

Fogarasi Béla: Konzervatív és progresszív idealizmus.

(A szerző felolvasta a Társadalomtudományi Társaságnak március 5-én tartott ülésén.)

I. Miről van szó?

A következő megfontolások legfőbb célja, hogy eloszlassanak egy, a XIX. század szellemi hagyatékához tartozó, történetfilozófiailag már régen meghaladott, mert értelmetlenné vált és mégis még mindig kísértő, még mindig nagyon elterjedt, még mindig ezer félreértést, disszonanciát, bizalmatlanságot keltő felfogást. Ez a felfogás a filozófia és a politika viszonyára vonatkozik s egészen röviden és primitíve kifejezve abban áll, hogy mindennemű filozófiai idealizmus a konzervatív világnézet szövetségese, míg a progresszív gondolatok ezzel ellentétben a természettudományi világnézetben és az ennek megfelelő pozitívizmusban vagy monizmusban találják meg igazolásukat. Ez a felfogás mélyen gyökeret vert a progresszív és a konzervatív pszichében egyaránt; annyira, hogy ezt a korrelációt alapvető ténynek tekintik, a progresszívek legfőbb érve az idealizmus ellen éppen ez a szükségszerű szövetekezése a szellemi és társadalmi reakcióval s a reakció ellen folytatott küzdelem egyik legfontosabb pontjának tekintik a metafizikaellenes világnézet keresztülvitelét. A dolgok ilyen beállítását a másik oldalon is szívesen vállalják s ez a meg egyezés még evidensebbé teszi az összefüggést, még szorosabbá, még elválaszthatatlanabbá a korrelációt a két politikai és a két filozófiai állásfoglalás között.

Ebből a tényállásból immanens logikával következnek, hogy progresszív politikus, ha hű akar maradni programjához, soha idealisztikus filozófiai álláspontot nem tehet a magáévá és viszont: az idealizmus elvi álláspontját valló filozófus, ha következetes, politikailag a konzervatívokhoz fog csatlakozni.

De ha másképpen állna a dolog? Ha ez az egész szükségszerűnek vélt korrelatív összefüggés csak történeti, egyszer adott Konstellációja volna olyan szellemi momentumoknak, amelyeket semmiféle belső erő nem tart össze? Ha a történeti, esetleges körülmények egy, a tulajdonképeni, mert principiális szükségszerű összefüggés helyett annak karrikaturáját hozták volna létre? Akkor a progresszív politikának, a demokráciának, a szocializmusnak nem volna többé szüksége arra, hogy egy tudományelméletileg régen meghaladott, következetlenségeit és belső ellentmondásait csak határozatlanságával rejtgető, az eszmélet és a tiszta reflexió legelemibb adottságaival szembehelyezkedő konstrukciót valljon a maga világnézetének

és az idealizmus filozófiájának sem kellene attól tartani, hogy következetlen lesz önmagához, ha a XIX. század pszeudoidealiztikus hagyományain túltéve magát, szabadon követi és teljesen kifejti belső tendenciáit. Oly nagyszerű ez a két lehetőség annak, aki átélte a jelenkor filozófiai újjászületését és átéli ma elhatározó politikai fordulatát, hogy mindent el kellene követnie megvalósítására, ha ez valami módon is elérhető. A végső lehetőség, ami itt előttünk áll, már nemcsak kölcsönös összeférhetőséget, hanem szükségszerű, mélyreható, principiális összetartozást mutatna a két tanítás között, amelyek állítólag kizárják egymást.

II. „Konzervatív” és „progresszív”.

Ez a két fogalom az ellentét határozottsága és egyértelműsége folytán sokkal világosabb értelmet nyert, mint az idealizmus és ellentétes megfelelője, de még távolról sem annyira, amint a közhasználat gondolja. Jelentéselemzésük egy a közhasználatban egyáltalán figyelembe nem vett kettősséget mutat fel bennük, egy olyan kettősséget, amely minden fogalom és ítélet jelentésében benne rejlik és amelynek felismerése új megvilágításba helyezi egész gondolkodásunkat. Ezt a kettősséget a *formai és tartalmi jelentés* kettősségének nevezhetjük, értve ez alatt azt, hogy minden fogalomnak, például a konzervativizmusnak jelentését két jelentéselem összetevődése teszi: az egyik a konzervativizmus *mint forma* (formális konzervativizmus) az, ami a konzervativizmust igazán konzervatívává teszi a fogalom pregnáns értelmében, a másik elem az a tartalom, amelyet a konzervativizmus fogalma mint minimumot magában foglal (materiális konzervativizmus). A tudományos és a politikai közhasználat nem különbözteti meg a kettőt és empirikus úton a pusztán adottságokból tényleg nem is juthatunk, el felismerésükhöz, mert a forma sohasem jelenhet meg tartalom nélkül, a tartalom pedig mindig csak formában van adva. A konzervativizmus tehát mindig konkrét tételek összefüggése, amelyeknek tartalmi szempontból az állam és egyház viszonya, a választójog, a rendi kiváltságok, a törvényhozás kérdéseiben elfoglalt álláspontok az alkotóelemei, formai szempontból pedig a konzervatív tendencia, az az alapelv, hogy minden konkrét kérdésben a döntést a meglévő rend fenntartása — esetleg egy volt rend — visszaállítása irányítsa.

A közhasználat ezeket a konkrét állásfoglalásokat látja maga előtt, amikor a konzervativizmust *értékeli*, amikor állást foglal mellette vagy ellene, s a forma-tartalomra való bontást valószínűleg üres logikai formalizmusnak fogja tartani. De könnyű átlátni, hogy ez a „logikai formalizmus” az, ami lehetővé teszi, hogy a konzervativizmusban és vele együtt az összes történeti alakulatokban az időbeli s ilyen értelemben esetleges, az individuális elemet szétválasszuk annak apriórikus értelmétől, általános tartalmától, mely akkor is megmarad, ha az időbeli konkrét körülmények teljesen mások is. S hogy már ezen a helyen említsem azt, amiről más összefüggésben később lesz szó: a politikai *commonsense* értékelését a tartalomról, például az említettem konkrét problémákban történt állásfoglalásokról átviszi a formára is és a konzervativizmust nem azért

ítéli el, mert az egyház és állam viszonyában ezt és ezt az álláspontot fogadja el, hanem *azért, mert konzervatív*; a progresszivitást nem azért tartja értékesnek, mert egy igazságosabb jogrendet akar létrehozni vagy a művészetben magasabb formalehetőségeket megvalósítani, hanem értékeli a progresszív tendenciát, mint ilyent s — ez az öntudatlan motívum — meg van győződve arról, hogy a progresszív tendencia önmagától egy igazságosabb jogrendet, mélyebb filozófiát, magasabbrendű művészi kifejezésformákat fog létrehozni.

A forma és tartalom megkülönböztetése teszi csak lehetségessé a következetes értékelést. Nem az értékelés alapelve — hiszen ezt csak egy konkrét értékelmélet szolgáltathatja —, hanem rámutat arra, hogy mit értékelünk. Lehetetlenné teszi az olyan kérdéseket, mint amilyenekbe konzervatívok és progresszívek egyaránt esnek, amikor a formai elemet, a konzervatív tendenciát vagy a progresszívet teszik felelőssé a tartalomért.

A rövidség kedvéért csak a konzervativizmus esetén fejtem ki a különbség értelmét. A formális konzervativizmus abban áll, hogy a fennálló rend megmaradását akarjuk, nem azért, mert ez érdekünk (osztályszempont), hanem azért, mert ezt az emberiségre nézve tényleg hasznosabbnak véljük, mert a haladásnak nevezett változást, mint ilyent, rossznak, károsnak, értéktelennek tartjuk. Ez az utóbbi a jóhiszemű konzervativizmus, amelynek lehetőségét az előbbi mellett tagadni nem lehet.

De a formális konzervativizmus önmagában véve légüres térben mozog; időtlen, s tartalmát mindig máshonnan, a történelemben kialakult viszonyokból veszi. Minthogy mindenkor a fennálló rend megóvására törekszik, a fennálló rend azonban folyton változó, a konzervativizmus önmagában véve minden tartalomhoz csatlakozhatik. A formai konzervativizmus éppen úgy vonatkozhatik a teokráciára, mint az állami szuverenitásra, az isteni hatalomra éppenúgy, mint a népuralomra. Mihelyt egy progresszív párt *teljesen* elérte a maga célját, szükségképpen azon kell lennie, hogy megőrizze, fenntartsa az elért eredményeket: konzervatívvá kell válnia a fogalom formai értelmében.

Világos, hogy a közhasználatban nem a tartalmában ennyire változható absztrakt formai konzervativizmust gondoljuk. Lehet, mondja a politikai *commonsense*, hogy ez a teljesen absztrakt formai fogalom olyan általános, hogy mindenhez csatlakozhatik. Ám az igazi konzervativizmus kialakult típusai azt mutatják, hogy a konzervatív tendencia mindig csak bizonyos, jól meghatározott állami vagy gazdasági rend megóvására törekszik. A konzervativizmusnak a XIX. században jól ismert formái azok, amelyeket minden más kor történelme is mutat. Mindig az egyház, az uralkodó, a nemesség, a kiváltságosak osztálya a konzervatív s a formai konzervativizmus mindig összeesett ezeknek a jól meghatározott tartalmaknak a „konzerválásával”. Kell tehát, hogy a konzervatív értékelés absztrakt formájában is benne rejtőzzön már az intenció a tartalmi, konzervatív politikára, különben nem esnének folyton össze.

A felelet így hangzik: Az a szükségszerűség, amely ebben

a *kell*-ben, ebben a tényleges összeesésben kifejezést nyer, nem elvi természetű, hanem történeti konstellációk szükségszerűsége. Mert az egész európai politikai történet, amiről ilyen megfontolásokban egyáltalán szó lehet, minden változása mellett a hatalmi erőviszonyoknak egységes képét mutatja: a konzervativizmus mindig a történelmi osztályok politikája és világnézete lehetett, azért, mert mindig ők voltak az uralmon. Természetes, hogy a valóság az átmenetek és a bonyodalmak gazdag változatosságával töltötte be ezt a sémát; a teokrácia és az abszolutisztikus monarchia éppenúgy szembekerültek egymással, mint az utóbbi a feudális nagybirtokkal. És míg ezek a példák arra utalnak, hogy a konzervativizmusnak a XIX. században elért zárt egysége és megállapodott biztossága hosszú fejlődés, egyeztetés, alkalmazkodás eredményei, a kapitalizmus politikája, világnézete szemünk előtt alakult át egy bizonyos fokig progresszív liberalizmusból a feudális konzervativizmus leghűbb szövetségesévé (Németország). De a mi számunkra csak az fontos, hogy sohasem volt még az európai történelem folyamán eset arra, hogy egy nemcsak formuláiban, de szerkezetében is demokratikus rezsimnek kellett volna önfenntartása érdekében konzervatív értékelésekkel dolgoznia. Mihelyt ez az eset egyszer be fog következni, akkor az absztrakt formális és tartalmi konzervativizmus vélt belső összetartozása is meg fog szűnni.

Az eddigiekből következik problémánk számára: a konzervativizmus vagy a progresszivizmus és az idealisztikus világnézet között fennálló összefüggés keresésénél el kell választanunk mind a két esetben az absztrakt vagy formális intenciót és a történetileg adott konkrét irányokat. De következik más is: konkrét tartalmi konzervativizmus és konkrét tartalmi progresszivizmus *történeti kategóriák és mint ilyenek, legmélyebb mivoltukban relatívek*. A konzervatív és progresszív tartalmi programmoknak ez a történeti relativitása az oka annak is, hogy a tiszta konzervatív és a tiszta progresszív magatartás csak ideális típusok (*Idealtypen* Max Weber értelmében), amelyeket azért konstruálunk, hogy a történetileg megvalósult változatokat áttekinthessük és ideális hovatartozóságukat megállapíthassuk. Ezek a változatok az átmenetek hosszú sorát alkotják, amelyeknek leírása és genetikus ismertetése nem ide tartozik. A konzervatív sohasem abszolút konzervatív, mindig belemegy olyan módosításokba, amelyek nem „erőszakosak”, amelyeket a „korszellem vagy a népszellem lassú munkája” „önmagától hoz létre”. A német konzervatívok híres Tivoli-programja (1892), a konzervatív állameszmének ez a talán legegységesebb formulázása is azt mondja: „csak a reális és történetileg adott alapokon felépülő haladás” lehet áldásos. Ezért lesznek a konzervatívok „fontolva haladók” ugyanakkor, amikor a haladók is relativizálják célkitűzésüket, hogy az utópisztikus célok helyett kézzelfogható eredményeket csikarjanak ki. Innen az az érdekes tény, hogy ugyanazok a tartalmak, amelyek a progresszív Program lényeges alkotóelemei voltak, beleilleszkedhetnek egy elasztikus konzervativizmus kere-

¹ Idézem Radbruch, *Rechtsphilosophie*, 126. 1. után.

teibe: a magyar politika ma szolgáltatja ennek pregnáns példáit. Andrássy és Apponyi a leghatározottabban hangoztatják, hogy a választójog és a demokratikus posztulátumok megvalósítását éppen a konzervatív politika és világnézet érdekében kívánják. A szocializmus parlamentarizálódása pedig a másik oldalon mutatja ugyanezt a relativizmust.

A következőkben mindig a konkrét, tartalmi irányokról lesz szó és pedig azokról, amelyek számunkra aktuálisak. A mai aktuális szituáció, mely nagyjában még mindig a XIX. század utolsó harmadának szituációja, teszi érthetővé, hogy a konzervativizmus és a progresszió általános fogalmai olyan irányokat tartanak össze, amelyek a történet folyamán éles ellentétben állhattak vagy fognak állani. Az egész eddigi jelentésemzés azért fontos, hogy a két fogalomnak ez a „relatív történeti kategória” természete egészen tisztán mutakozzék.

III. „Természettudományi világnézet”

Érdeklődésünk természetszerűleg a progresszív világnézet felé fordul és ezért az első feladat azt a konstellációt elemezni, amelyet a XIX. század ezen a téren létrehozott.

Nem akarom egymás mellé állítani az idézeteket, mert azt hiszem, nincs szükség dokumentumokra ott, ahol ma is élő gondolatkapcsolatokról van szó. Csak ismert tényként említem tehát, hogy a XIX. század végétől a legutolsó évekig a progresszív politikai magatartással — és ez a kifejezés a demokrácia, a jogegyenlőség összes híveire áll — a következő világnézet járt együtt: A mindenség szigorú szükségszerűségek, örök természet-törvények uralma alatt áll, amelyek az emberre éppen úgy érvényesek, mint a többi élőlényre és általában az összes jelenségekre. Az élő lényekre és az emberre nézve azonban mindeme törvények közül a legfontosabb a fejlődés törvénye, amelynek konkrét értelmét a Darwin fellépése óta kialakuló biológiai kutatások mutatták meg. Világnézetünkre nézve e kutatások azért döntő fontosságúak, mert kimutatták, hogy az ember nem kivétel a természetben, amivel a teológia összes argumentumai megdőlnék s általában mindennemű szupranaturalizmus lehetlenné válik.

Ami konkrét politikai magatartásunkat illeti, annak is a fejlődés nagy egyetemes törvényszerűségei szerint kell igazodni. A természettudományi kutatás módszereinek segítségével felismerhetjük, melyek a fejlődés tendenciái és minden erőnkkel azon kell lennünk, hogy e tendencia különben amúgy is kikerülhetetlen érvényesülését elősegítsük, gyorsítsuk, az eléje gördített mesterséges akadályokat elhárítsuk.

A fejlődés fogalma egyúttal kitűnő fegyver a reakció ellen is; minthogy minden igazi valóság fejlődés, a fejlődést akadályozni annyit jelent, mint a világot alacsonyabb nivóra süllyeszteni akarni. A fejlődés nemcsak az igazság, de a legfőbb jó, az érték is, amelyre törekednünk kell. Így válik lehetségessé egy a természettudományok szellemének megfelelő etika kialakítása is, amely nem „misztikus kategorikus imperativusokkal”, hanem tudományos, megfogható valóságokkal dolgozik.

Ugyanilyen irányban alakul a progresszív politika metafizikája és ismeretelmélete is. A metafizikának, mely tulajdon-

képen csak a teológiának történeti maradványa és a természettudományok korában rég elvesztette létjogosultságát, az a végzetes hibája, hogy a természettörvények alatt álló, érzékeink által megismert világon kívül egy olyan világot is vesz fel, amelyben abszolút, vagyis nem természeti jelenségek szerepelnek, amilyen a szubstancia, a lélek, Isten stb. Felvesz erkölcsi törvényeket, erkölcsi vagy isteni világrendet, amely nem azonos a természettörvények rendjével. Amíg a természettudományok fejlődésüknek kezdetlegesebb fokán állottak, addig érthető volt ez a magatartás, ma azonban csak szellemi torna, amely gyönyörködteti az észet, a metafizika egy fajtája a költészetnek.

A metafizika ma csak arra jó, hogy a teológiával együtt a konzervativizmus támasza legyen. Ezért hivatkoznak a konzervatív politika teoretikusai és praktikusai egyaránt az idealizmusra, az erkölcsi törvényre, a természet felett álló magasabb rendre, amelyet a radikálisok durva materializmusa nem akar elismerni, ezért állítják szembe a hit igazságát a tudományos kutatással, a tapasztalat megdönthetetlen adataival.

A természettudományi világnézet elismeri a metafizikának azt a törekvését, hogy egységet hozzon a sokféleségbe, ami az emberi gondolkodás egyik alapszükséglete. De míg a metafizika ezt az egységet a tapasztalaton kívül keresi, a természettudományi világnézet ezt a természettörvények végső egységében találja meg. A monizmus tehát nemcsak a tudomány eredménye, de kielégíti az emberi léleknek azokat az esztétikai és vallási szükségleteit is, amelyekért eddig a metafizikához fordult.

Ismeretelméleti szempontból a monizmus pozitívizmus, vagyis csak az adott tényeket ismeri el valóságnak, nem ismer egy második vagy akár több világot azon kívül, amelyet érzelleteinkkel észlelhetünk. Ezért vált a progresszív politikának kiegészítő alkotórészévé Mach érzéklettana, Avenarius pozitívizmusa; innen egy Lenin, egy Adler Frigyes törekvése, akik az Avenarius, illetve Mach tanai és a forradalmi szocializmus között mély, szükségszerű összefüggéseket találnak.

Ezen a helyen a monizmus kritikáját adni nem célunk és nem is szükséges, csak arról van szó, milyen fokig szükség-szernek azok a kapcsolatok, amelyek az önmagában sem egységes, heterogén elemekből összetevődött monizmus és a progresszív politika között létesültek.

Az az öntudatlan, de mély motívum, amely a politikusokat a monizmushoz vezette, nem más, mint az *immanenciára való törekvés*. A politika: cselekvés és ahhoz, hogy cselekedhessen, céljait érvényesíthesse, egy olyan világrendre van szükség, amely cselekvésével *homogén, egyszerű*. Ha van világrend, vannak princípiumok, valóságok, amelyek az emberi észről és észszerű cselekvéstől lényegileg különböznek, de a cselekvés eredményeit megváltoztathatják, esetleg megsemmisíthetik, de legalább is befolyásolhatják, akkor ebből a cselekvő akaratból hiányozni fog a biztosság, a cselekvés sikerébe vetett hitnek az a lendülete, ami olyan elhatározó jelentőségű egy gyakorlati akció keresztülvitelében. És amint az *immanencia* élménye a progresszivitás, a transzcendencia a konzervativiz-

mus lelki alátámasztása. Akár isteni transzcendencia, akár a tradíciónak egy egyén felett álló, azt megkötő hatalma, akár az organikus népszellem, amely „magától” hozza létre a fejlődést, nem az egyének erőszakos beavatkozásának hatása alatt a konzervativizmus minden formájában cselekvéssel szemben álló, annak szubstanciájától, szerkezetétől legmélyebb lényegében eltért transzcendens erőket tételez.

Az immanenciának ez a követelése vezette a cselekvő politikust a természettudományokhoz és a pozitívizmushoz. De igazi immanenciát kapott-e ott, vagy csak annak szurrogátumát?

Arról, hogy a természettörvényeknek az a fogalma, amely számos monista szabadgondolkodó, szocialista írásban, amely a progresszív politikusok szociológiai, nemzetgazdasági, pénzügyi, stb. munkáiban szerepel, minden, csak nem természettudományi fogalom, hogy éppen olyan abszolútum, éppen olyan transzcendens, mint a rettegett szubstancia, a *Ding an sich*, az erkölcsi világrend, ma már nem kell beszélni. Ezt a kérdést a modern tudományelmélet — és itt elsősorban Boutroux, Bergson, Poincaré, Avenarius és Rickert neveit kell említeni — annyira tisztázta, hogy a monizmus modern formái, például Ostwald, már teljesen szakítanak is a természettörvények mitológiájával.

Semmi sem volt különben szerencsétlenebb gondolat, mint a progresszív politikának a determinizmushoz való kapcsolása s az akarat szabadság problémájának ilyen beállításban éppen annyira megoldhatatlan, mint kikerülhetetlen problémája. A végnélküli szerencsétlen komplikációk helyett, amelyek e dilemmából sarjadtak, elég a marxizmus paradigmatis esete gondolnunk, ahol a dialektikus fejlődés szükségszerűsége és a praktikus politikai beavatkozás, a forradalmi magatartás közötti szakadékot még ma is, annyi vita és annyi kísérlet után is, csak „*als ob*” formulákkal tudják áthidalni. (Akármilyen fokig szükséges az egyéni akarat és elhatározás a kapitalizmus összeomlásához, úgy kell cselekednünk, *mintha* szükséges volna.)

Ez a kérdés azonban a „természettudományi” világnézet és a politika összefüggésének egy másik fontos mozzanatához vezet. A fejlődés és az immanencia gondolatának összefüggéséhez. A progresszív politikus azt hiszi, az immanencia határain belül marad, ha *célkitűzéseit fejlődéstendenciákból vezeti le*. „Mínthogy a fejlődés ebben és ebben az irányban halad, ezt és ezt is kell kívánnunk, akarnunk.”

De ezzel benn vagyunk abban a világban, amit a pozitívizmus miszticizmusának lehet nevezni. „Misztikus”, tudniillik a szó vulgáris és nem adekvát értelmében, mert misztériózus ez a *praestabilita harmónia* célkitűzéseink és a fejlődés tendenciái között. De nem is erről van szó, hiszen ez csak *ad absurdum* vitele a gondolatnak, hanem arról a törekvésről, hogy a célkitűzést magából a fejlődésből vezessük la

Hogy ez minden, csak nem az az igazi immanencia, amit a cselekvés megkíván, azt nem kell magyarázni annak, akinek van érzéke a politikai cselekvés iránt. A politikai cselekvés két alapeleme: a célkitűzések és az eszközök. *Semmiféle termé-*

szeti és történeti fejlődéstendenciának nem szabad befolyásolni magát a célkitűzést, a politika végső értékeléseit. Csak az eszközök kérdésében lehetünk tekintettel a fejlődéstendenciákra. A fejlődéstendenciákra való támaszkodás a politikának azt a végzetes relativizálását hozza létre, ami miatt a morális érzékel biró ember ma annyira irtózik a politikával való foglalkozástól: a célok és eszközök közötti disztancia teljes megszűntetését. Max Weber legújabb cikkében írja: *Aus noch so eindeutigen „Entwicklungstendenzen“ sind eindeutige Imperative des Handelns doch nur bezüglich der voraussichtlich geeignetsten Mittel bei gegebener Stellungnahme, nicht aber bezüglich jener Stellungnahme selbst zu gewinnen?*

Hogy a fejlődéstendenciákra való hivatkozás mennyire nincs belső kapcsolatban a *célkitűzéseikhez ragaszkodó* politikával, azt mutatja, hogy az úgynevezett reálpolitikusok azok, akik célkitűzéseiket a mindenkori uralkodó „fejlődéstendenciához” alkalmazzák, amit azután a programú revíziójának szoktak nevezni és azzal indokolnak, hogy ők elérhetetlen és utópikus célok helyett az uralkodó helyzetijez és a fejlődéstendenciájához alkalmazzák céljaikat. A végső stádium ezen az úton a végső célok teljes megszűnése, a mindenkori szituációhoz való alkalmazkodás, úgy, amint ezt körülbelül a mai politikában láthatjuk, nem is éppen következtlen magatartás, mert a fejlődéstendencia elasztikus és nehezen meghatározható vonalának konkrét, megragadható részét tartja a fontosnak.

Itt kellene arról a dísztelen tudományos szellemről is beszélni, amely reálpolitikai alapon a „korszellemet”, a kor uralkodó irányait akarja mindenáron és ha lehet, tudományosan igazolni, ha nem lehet, inkább mindenáron, mint tudományosan.

A fejlődés fogalmának exakt elemzésére volna szükség, hogy teljesen láthatóvá váljék az a viszony, amely a cselekvéshez fűzheti. Annak a megállapítására, hogy mennyiben beszélhetünk *fejlődésről* ott, ahol célok megvalósításáról van szó és mennyire különbözik a fejlődés értelme ebben az esetben a biológiai fejlődésfogalomtól, hogy mi a viszony a *kiindulóponthoz* mért fejlődés és a *végcélhoz* mért haladás között. De itt nem az általános probléma, csak a világnézetvonatkozások érdekelnek és ezekről mindjárt lesz szó.

A pozitívizmus harmadik lényeges gondolatának, az ismeretelméleti szenzualizmusnak (és pszichologizmusnak) a politikai cselekvéssel való kapcsolatát szintén csak az immanencia motívuma hordozza. Mach-tisztelő galileistáink, de Lenin, de Adler Frigyes is konkrét tartalmi összefüggéseket konstruáltak. De a filozófia történetéből tudjuk, hogy minden transzcendenciát kiküszöbölő, a magasabbrendű lelki funkciókat alacsonyabbrendűekre redukáló, a lelki életet és a világot érzetektől konstruáló ismerettant nemcsak Avenarius és Mach, de Hume, Berkeley, Mill Stuart és a kantianus Vaihinger is tanítottak. Ám a tanításról, amelyet egy szigorú katolikus ortodoxia alapján álló püspök, egy XVIII. századbeli felvilágo-

² *Der Sinn der „Wertfreiheit“ der soziologischen und ökonomischen Wissenschaften. Logos, Bd. VII. p. 62.*

sult racionalista, a XIX. század individualisztikus liberalizmusának kodifikátora és a német titkos kormánytanácsos professzor vallottak, igazán nem lehet mondani, hogy a forradalmi szocializmus számára *par excellence* teremtett elmélet volna.

S általánosítva *ismeretelmélet és politika között nincsen szükségszerű összefüggés*. Hogy ilyent mégis mindig feltételezzenek, az ismeretelmélet értelmének teljes félreértéséből fakad. Az ismeretelmélet az adott valóságot a maga mivoltában *abszolúte* érintetlenül hagyja, amikor ismereti jelentőségét megállapítja. Az adott valóság éppen olyan immanens marad akkor is, ha azt abszolút realitásnak tartom, mintha Mach szerint érzékleteknek, és hajaszála se görbül meg, ha akár az egész világot álmvilágnak tartom. „De álmvilágban nem lehet politizálni.” Dehogy sem! Ha egyszer az a megállapítás, hogy a világ álom, semmit, de semmit nem változtat rajta, ha céljaink éppen olyan fontosak, az eszközök éppen olyan fokban alkalmasak, mint eddig, akkor politikai magatartásunknak semmi köze sincsen ahhoz, hogy ez az adott világ ismerettani szempontból érzékletek összessége, álom, szubstanciális *Ding an sich*, vagy logikai tételezések sorozata-e.

(Hogy tényleg az immanencia vágya és nem tartalmi összefüggések vezették a progresszíveket a pozitívizmushoz, annak indirekt bizonyítéka, hogy legújabban a marburgi iskola panlogizmusára akarják építeni a szocializmust. A panlogizmus is immanens: a gondolaton kívül más valóságot nem ismer és éppen ebben egyezik a pozitívizmussal, melynek tartalmilag éppen ellentéte.)

Így az összehasonlítás eredményeképpen kimondhatjuk: *a XIX. század végén kialakult természettudományi világnézet, monizmus, pozitívizmus különböző formái és a progresszív politika között szükségszerű kapcsolat nem áll fenn*. Ha tehát a filozófia, a tudományelmélet, az etika, az ismeretelmélet mai állása meghaladta ezt a századvégi stádiumot, akkor a progresszív politikusnak nem kell azt gondolni: még is ragaszkodnom kell hozzá, mert ez a világnézet felel meg politikai programomnak.

IV. „Progresszív idealizmus.”

De van-e világnézetre egyáltalán szüksége a politikusnak. És ha igen, milyenre!

Hogy van világnézetre szüksége, azt tulajdonképpen csak azok vonhatják kétségbe, akik cél és eszköz között nem tesznek különbséget, a reálpolitikusok, a politika rutinierjei. Világnézetre van a politikusnak szüksége, ha tudni akarja, hogy tulajdonképpen mit akar, ha közvetlen cselekvéseit összefüggésbe akarja hozni nem a pártérdekekkel vagy a pillanat követelményeivel — hanem végső célkitűzéseivel. S a progresszív politika magasabbrendűségének egyik főoka éppen ez az intenzív vágyódása, törekvése arra, hogy reálpolitika helyett világnézetpolitikát csináljon, amint minden létjogosultságát el is veszíti, amikor ezt a magatartást feladja. De ezen az elvi belátáson túl a progresszív politikai irányok csak nagyon kevésbé tudtak továbbhaladni. A monizmussal való kapcsolat pedig

ahelyett, hogy tisztázta volna, végleg összevissza kuszálta a szituációt.

Világnézetre van szükség: és a tézis az, hogy ez a világnézet nem esztétikai, nem metafizikai, hanem etikai világnézet. Itt kell megjegyezni, hogy míg a világnézet szó alatt Németországban divattá vált egy filozófiai egyveleget érteni, ami félig esztétika, félig vallás, és tulajdonképpen egyik sem, addig e fogalom igazi értelme az egész világnak egy szempontból való nézése. Az etikai világnézet a világot az etika-szempontjából nézi: mint világnézetnek, joga van hozzá, mint metafizikának nem volna.

Az etika világnézet: etikai idealizmus. És ezzel eljutottunk a centrális problémához.

Az idealizmus fogalmának is az a tragédiája, mint sok más általános fogalomnak: az idők folyamán annyi jelentést vett fel magába, hogy végül már semmit sem jelentett. De ami még ennél is szerencsétlenebb eset: rosszhiszemű ráhivatkozás, visszaélés, a XIX. század második felének elvtelen, színtelen tartalmatlan kenetteljes pszeudoidealizmusa annyira diszkreditálták, hogy ma a legtöbben ezt a diszkreditált áljelentésért veszik tulajdonképeni értelmének. És mert a XIX. században a reakció sietett az etikai idealizmus jelszavait felvenni, a progresszíveknek gyanússá vált az — ami a tulajdonképeni legsajátabb világnézetük.

Mi hát az idealizmus? Hogy a legprimitívebb félreértésekkel végezzek: nem romanticizmus, nem ábrándozás, nem elérhetetlen ideálokért való rajongás, egyszóval egy negatív, de pontos meghatározással: *nem az, aminek a nyárspolgár tartja*. Pozitíve: idealisztikus a filozófia, ha az empirikus-érzéki létezésen kívül, mellyel a tradíció a realitás fogalmát azonosította, más létezést is elismer. Míg a régi filozófiában minden olyan tanítást, amely az érzéki-anyagi világon kívül más létezést is elismer, idealizmusnak neveztek, ma ezt a terminust pregnánsabb értelemben vesszük és nem azonosítjuk a spiritualizmussal, mely a lélek metafizikai létét tételezi és az ismerettani „idealizmussal”, tulajdonképen: fenomenalizmussal, mely szerint ismeretünk csak jelenségeket, nem magánvalókat ismer meg. Idealizmus az a filozófia, mely a logikai igazság, az etikai parancs, az esztétikai érték érvényességét felismeri, mely a normáknak a létezésről és az elfogadástól vagy elvetéstől való függetlenségét hirdeti. Idealizmus: egy nem-érzéki, nem-materiális, ideális *rend* felismerése, amelynek *normatív* abszolút érvényessége akkor is fennáll, ha az ember, a létező lény nem is fogadja el. Ezért *függetlenek* a normák a tényektől. Azzal, hogy az érzéki létezésen túmentünk, nem mentünk túl a tapasztalaton, csak kibővítettük a tapasztalatot, amelynek határait a XIX. század durva empirizmusa olyan szűkre szabta meg. Kétségtelen, hogy a lélek tapasztalásához, hogy a normák belátásához egy külön *beállítás* kell, de viszont — és ehhez Husserl elemzése után alig férhet kétség — az egész érzéki, úgynevezett természetes világ tapasztalása is egy ilyen specifikus *beállítás* funkciója.

Az etikai idealizmus Kant etikájában jelenik meg először fogalmi tisztaságban, mint a *Sein* és *Sollen* feloldhatatlan végső

dualizmusa. Semmiféle cselekedet, parancs, szabály nem azért etikai, mert „van”, mert létezik, hanem azért, mert etikai intenció hordozza és etikai intenció hordozza, ha etikai normának felel meg. Ez a tulajdonképeni világtörténeti jelentősége a kategorikus imperativusnak és ettől az értelmétől elválasztható az a speciális kanti formulázás, amelynek folytán a kategorikus imperativus elvesztette minden *konkrét* értelmét, „üres” lett.

Az etikai idealizmus kanti formulázásából láthatni azt is, hogy ez a világnézet egyáltalán nem ideálokért való rajongás, aminek az idealizmust azok szokták tartani, akik tulajdonképen nagyon helyeslik, hogy az ideálok elérhetetlen távolságban vannak, mert éppen ezáltal válik lehetetlenné elérésük és ezért rajongók, akik hisznek bennük. Ellenkezőleg: a kanti idealizmus nagyon közel hozza, mert a külsőről a belsőre, a tettről a szándékra, az eredményről az elhatározásra viszi át az etikumot: éppen ezáltal teszi *legalább is olyan közvetlen adottsággal* a normákat, mint amilyen közvetlenek állítólag az érzéki tapasztalatok.

Egészen más értelemben áll az áthidalhatatlan ellentét a lótt és a legyen, a *sollen* között. Ha diszkrépancia mutatkozik a normák, a helyesnek tartott elvek és a tapasztalat nyers tényei között, ettől a normák, a princípiumok érvényessége érintetlen marad: mert egy etikai parancs értéke felett nem az dönt, hogy tetszik-e vagy nem a kornak, általában az emberiségnek. Az ideális rendnek ezt a független, autonóm természetét élte át páratlan soha nem ismert intenzivitással a német idealizmus, ennek a pátozát (és nem a tények kicsinylését) érezteti a nagyszerű mondás: „... *umso schlimmer für die Tatsachen!*”*

Minden világnézet politika, minden jóhiszemű politika tudva vagy nem tudva az etikai idealizmusban gyökeredzik.

Az eszközök és a végső célok különbségét ismerve meghatározhatók a politika céljai. A progresszív politika végcéljai a demokrácia, a jogegyenlőség és az összes tényezők, amelyek fenntartásukra, biztosításukra szükségesek. A szocializmusé speciálisan a magánkapitalizmus megszüntetése, az állami gazdálkodás.

De miért kívánjuk mindezt! Mi célból és milyen jogon? Miért érezzük a demokrácia ügyét igazságosabbnak, jobbnak a konzervativizmusénál? Ezek azok a kérdések, amelyeket a gyakorlati politikusok nem szoktak felvetni — mert nem érdeklí-
 őket, a szocializmus nem — mert szerencsétlen teoretikus beállítá-
 tása lehetetlenné tette számára a helyes felelet megadását. Két-
 féle politika van: hatalmi politika és etikai politika. A hatalmi
 politika kivételes esetekben (Nietzsche) tartalmilag azonos
 lehet az etikai politikával (a hatalmas az etikailag értékes), de
 intenciójára nézve — és csak ez a fontos — élesen elválnak tőle.
 A hatalmi politika alapján a konzervatívok ragaszkodnak a
 hatalomhoz, mert ők az erősebbek és a progresszívek hatalom-
 hoz akarnak jutni, mert a konzervatívok erőszakosan ragaszkod-
 nak a hatalomhoz.

Ezt a politikát lehet követni, de akkor le kell mondani az igazságosságnak, az erkölcsi fölénynek arról a pátozáról, amely megilleti a világnézetpolitikát. Akkor ki kell küszöbölni a kritikából az összes etikai jelzőket és értékmérőket. Abban a

pillanatban, amelyben a demokrácia a hatalmi politika álláspontján van, rosszhiszemű játékot űz, ha etikai értékeket hangoztat, éppen olyan rosszhiszeműt, mintha a reakció hatalmi politikáját a gondviselés által rábízott rendőri funkcióként tünteti fel. A demokrácia hatalmi politikát folytathat és folytasson a végletekig, amíg az *eszközökről* van szó, de sohasem hatalmi *végcélok* érdekében.

A szocializmus nagy dilemmája, hogy egyrészt mint kíméletlen hatalmi politika lép fel, az elnyomottak harca az elnyomók ellen, mint *faktum*, másrészt — és ezt Marx és Engels és a mai szocialisták írásaiban ha nem is teoretikus formulázás, de minden szó pátosza érezteti — a kapitalizmust erkölcstelen, korrupt világrendnek érzik, amellyel szemben a szocializmus egy jobb, nemesebb, emberhez méltóbb világot akar felépíteni. Hogy mi a mai szocializmus igazi, tulajdonképeni gondolata, annak eldöntésére én nem vállalkozhatom. Látom, hogy a két irány szemben áll egymással s hinni akarom, hogy a világnézetpolitika fog győzni. Marx formulázásában korának történeti helyzete folytán a gyakorlati és az etikai elem, az érdekek és a jobb világrendért, eléréséért folytatott forradalmi küzdelem egybeestek: a munkásság akkori helyzete olyan volt, hogy csak erőszakkal remélhette helyzetének meg javítását. De a történeti szituáció azóta megváltozott és ez a változás tükröződik vissza már a háború előtti német szocializmus nagy vitáiban. A német munkásság gyakorlati szempontból más, kevésbé kockázatos, biztosabb módon küzdhet érdekeiért, a gyakorlati szempontok és a szocializmus végcélja egyre élesebb ellentétbe kerülnek.

De melyek ezek a végcélok? Ebben a kanti etika egymaga nem ad feleletet: a *Gesinnung*, a kategorikus imperativus nem ismer tartalmi normákat. Milyen tartalmi etikai posztulátum alapján követelhetjük a demokráciát, a jogegyenlőséget, a vagyon igazságos elosztását? A feleletet, azt hiszem, ismét egy olyan fogalomból vezethetjük le, amely a Kant-Fichtei idealizmusban döntő szerepet játszott: a *méltóság* (*Würdigkeit*) fogalmából. Nem az utilitarizmus furcsa emberbaráti maximája (igyekezzél mennél több ember számára mennél több örömet szerezni) adja meg egy politika végcéljainak etikai szankcióját, amint ezt szocialista írók gondolták, — ez a maxima adott feltételek között az emberiség végső *déroutejához* vezethetne — hanem a méltóság fogalma, melynek lényege: igyekezzél az embert abba a helyzetbe hozni, hogy *felelhessen* tetteiért, elhatározásaiért. Az ember méltósága ugyanis felelőssége.

Kitetszik ebből az is, hogy *a politika végcéljai*, bár fontos etikai normák, *mégsem az etika végcéljai*. A politika nem etika. Semmiféle konzervatív vagy progresszív irány, demokrácia vagy szocializmus nem fogja létrehozni a szeretet és testvériség igazi etikai, a kanti felelősségetikán is túlmenő, bár azt egyáltalán nem feleslegessé tevő végcéljait. Az emberiség etikai érzületének megváltozása előidézheti a politikai szituáció teljes megváltozását, a fordított eset nem jöhet létre. Ami természetesen nem azt jelenti, hogy a politikának ne kellene a maga etikai célkitűzések által meghatározott törekvéseit minden erővel keresztülvinni.

Ezen a ponton válik világossá az idealizmus egy másik

értelme és annak a politikával való összefüggése is. Csak az etikai norma feltétlen érvényesülésébe vetett *hit* lehet az igazi alapja a cselekvésnek. Míg a történeti materializmus számára a hit csak felépítménye az egyes osztályok gazdasági helyzetének, míg a konzervativizmus az általa elismert erkölcsi világrendet kényelmesen azonosítja a meglévő állapotokkal és a késői Hegel az ideális államra vonatkozó megállapodásokat átviszi a korabeli porosz államra: az etikai idealizmus a meggyőződés, a hit autonómiáját hirdeti. És tapasztalati tényekkel is igazolni lehet, hogy mindig a hit vagy a hit hiánya döntő faktor elhatározó politikai jelentőségű fordulatok létrehozásában. A tapasztalat és a tények „gondos mérlegelése alapján” sohasem lehet eldönteni, hogy mikor „jött el az ideje” a cselekvésnek. A nagy reálpolitikusok, a Bismarckok nem voltak reálpolitikusok a szó mai értelmében: a józanok lehetetlenek, időszerűtlenek, elsietettnek érezték politikájukat. Max Weber a már idéztem Logos-cikkben gyönyörűen mutatja ki a szindikalizmusnak ezen a ponton egyedülálló konzekvenciáját, amint az „*umso schlimmer für die Tatsachen*” elv igazi szellemében fenntartja pozícióját akkor is, ha a körülmény el: biztos sikertelenséget is jósolnak.

Szabad talán megemlítenem, hogy ezekben a kérdésekben nem állok egyedül és hogy a gondolatok, amelyeket kifejezni igyekeztem csak konzekvenciái egy szisztematikusabb filozófiai és kulturális álláspontnak, amelyben többen találkoztunk és amelynek propagálását közös munkával kíséreltük meg. Ennek az álláspontnak kifejtésére ezen a helyen nem vállalkozhatom, de utalok Mannheim Károly *Lélek és kultúra* című előadására,³ amelynek lényeges pontjaival egyetértek. Örülök, hogy Szabó Ervint is idézhetem, aki a háború tapasztalatai után jutott arra a meggyőződésre, hogy még a politikában sem a gazdasági tényezők az egyedül fontosak: „elsősorban *emberek kellene*, más, jobb, tökéletesebb emberek. A szellem a fontos! Nyissák meg lelküket az emberiség régi ideáljainak, a humanizmus, a szabadság, a méltányosság eszméinek, zárják ki egyéni életükből is az erőszak, a kiváltságok, a türelmetlenség szellemét és megállásuk, megtaláljuk az utat, amely az igazságé, amely elvezet a békés és erős, a szellemünket szabadjára eresztő élethez.”⁴

V. „Konzervatív idealizmus.”

Az az ellenszenv, amellyel a progresszívek az idealizmussal szemben viseltetnek, a XIX. század véletlen történeti konstellációjának eredménye; a konzervativizmus, mely alatt itt mindig a XIX. században uralkodó formáit értem, nem a tiszta konzervativizmus filozófiai fogalmát, az idealizmusra hivatkozott, Hivatkozott a monizmussal szemben a lélek és a szellemi élet önállóságára, az erkölcsi világrendre, a tudomány racionalizmusával szemben a hit spontán biztosságára. Csupa olyan tétel, amelyet mi is vallunk. De joggal hivatkozott-e rájuk?

Van konzervatív idealizmus. Ez lehet metafizikai idealizmus, mert a lelki-szellemi tényeket, *mint tényeket* értékeknek

³ *Előadások a szellemi tudományok köréből.* 1. sz. 1918.

⁴ *Imperializmus és tartós béke* 1917. 51. 1.

tartani, a legfőbb értéknek, amely elképzelhető, a létnek ez az értéké magasztosítása, mi más, mint metafizikai idealizmus?⁵ Azt hiszem, Hegel konzervativizmusának metafizikai értelme a szellemi tényeknek ebben a feltétlen értékelésében rejlik. De még Hegelen is, akinél a dialektikai fejlődés a változás forradalmi értelmét nem zárta ki, messze túlment Schelling „pozitív” korszakában és a legnagyobb konzervatív jogbölcselethez, Stahlnek, zseniális érzékére vall, hogy nem a divatos Hegel, hanem Schelling „pozitív filozófiájához”, ehhez a tények abszolút értékét legmagasabbra fokozó, tényistenítő tanításhoz csatlakozott.

Konzervatív idealizmus az esztétikai idealizmus világnézete is és nem véletlen, hogy amint az egyik oldalon, a késői német romanticizmus esztétikai világnézetből jutott egy szélső konzervativizmushoz és tudott dolog, hogy az esztéta mennyire rokonszenvez a konzervativizmussal, a másik oldalon a konzervatív történetírók (Hegel mint historikus és Treitschke!), mennyi finomsággal mutatták meg a feudális társadalom rendi tagozódásának architektonikus szépségeit, mások pedig a demokrácia monoton egyformaságát, stílusalanságát.

Csak egyet tagadunk meg a konzervativizmustól: az etikai idealizmust. Az etikai idealizmus számára semmi sem értékes azért, mert szellemi tény, azért mert tradíciója van, azért mert szép: csak az értékes, ami az etikai normáknak megfelel. És amíg ez el nem éretett, nincs megállás, csak egy út van, a progresszió, a küzdelem. A XIX. század konzervativizmusához, melynek lényege hatalmi reálpolitika és amelynek a demokráciáért hozott sokszor meglepő áldozatai mindig csak koncessziók, meggyőződés ellenére hozott reálpolitikai engedmények, az etikai idealizmusnak belső köze nincsen. És amilyen mértékben el kell ismerni a konzervatív idealizmus metafizikai lehetőségét, olyan bizonyos az is, hogy a progresszív politikának nem egy megfordított, csak a változást értékelő herakleitosi metafizikára, hanem egyedül az etikai idealizmusra kell támaszkodnia. Nem véletlen különben az sem, hogy Hegel, a legnagyobb metafizikai és esztétikai idealista, élesen és a megalkuvást nem tűrő ellentét súlyának páthoszával fordult a Kant-Fichte-féle etikai idealizmus ellen, aminthogy nem véletlenek Kant demokratikus és Fichte szocialista államelméletei.

Az etikai idealizmus nem *a priori* követeli a folytonos változást! Ha egyszer eléretett minden, amit kíván, ha posztulátumataiból valóságok lesznek, akkor a progresszió befejezte a maga munkáját és anélkül, hogy a jelenkori konzervativizmus mintájára az ideális rendet hamisan azonosítaná az uralkodó renddel, konzervatívvá fog átalakulni, hogy fenntartsa, megőrizze *az uralkodó ideális rendet*. De addig és ez annyit jelent: talán öröltre, az etikai idealizmust és a progresszív politikát mély sorsközösség egymásra utalja.

⁵ Jól tudom, hogy csak a spiritualizmus és idealizmus jelentéseinek egyévolvasztása esetén!

Edgar Jaffé: A német birodalmi pénzügyi reform.¹

A háborúban levő államok gazdasági és pénzügyi viszonyai a háború időtartamának kinyúlása folytán még nagyobb jelentőségűek, mint azok a politikai és területi változások, amelyeket a békekötés hozni fog. A gazdasági élet újjászervezése több nemzedék munkáját fogja igénybe venni. A következőkben a háború költségeinek likvidálásáról lesz szó. Elsősorban azt kell megállapítani, mennyit tesznek ki a háborús és a háború befejezése után közvetlenül szükséges helyreállítással kapcsolatos kiadások. Vegyük azt a legkedvezőbb eshetőséget, hogy a háború 1917 telén befejeződik és számítsuk eddig az időpontig a kiadásokat. A háborúnak és a helyreállításnak költségei (beleértve a rokkantak, özvegyek és árvák ellátását) a háború három és fél év alatt Németországban körülbelül 140—150 milliárd márkát tettek ki. Minden további hónap körülbelül 3 milliárd márkába kerül. Ennek évi 6%-os kamatozása 8—9 milliárd márka, ami annyit jelent, hogy a régi 3 milliárdos költségvetés helyére csaknem 12 milliárdos költségvetés fog lépni. Megjegyzendő, hogy a szövetséges államokat, valamint a községeket is a háborús események következtében a mainál jelentősen nagyobb mértékben fog kelleni igénybe venni. Ennek ellenében az adóalanyok száma halál, rokkantság stb. következtében lényegesen csökkent. A háború előtt volt bevételek nagy része szintén csökkenni fog, különösen a vámbevételek, fogyasztási adók hozadéka.

Ebben a megvilágításban a probléma ma már eleve szinte megoldhatatlannak látszik.

Az alábbi fejtegetések világánál a helyzet mégis reményteljesebbnek fog mutatkozni.

A következő megfontolások egyszersmind útmutatásul szolgálhatnak az új adópolitika megteremtéséhez.

I.

Az új helyzet.

Mennyit tesz ki a német nemzeti vagyon? Helfferich számításai szerint ez a háború előtt 300—350 milliárd márka volt, beleértve az állami és egyéb közjogi tulajdont is.

A háborúnak 150 milliárd költségével szemben tehát az

¹ Az illusztris szerző ezt az előadását a Társadalomtudományi Társaságnak múltévi április hó 24-iki ülésén tartotta, majd később írásban lényegesen kibővítette. Minthogy a tanulmány szözszerinti közlését háborús terjedelmünk lehetetlenné teszi, legalább bő kivonatan mutatjuk be alapvető gondolatait, melyek a magyar közgazdaságot is égetően érdeklik.

tünnék ki, hogy a háborúban a nemzeti vagyonnak csaknem felét fel kellett áldozni. Ez azonban szerencsére téves következtetés. Miből áll a nemzeti vagyon? A meglévő gazdasági javakból, mint föld, erdő, bányák, gyárak, hajók, vasutak, házak, ingók stb., továbbá nyersanyagok, félgyártmányok és készárúk, végül készpénz és a külfölddel szemben való követelések. Ezeknek az értékeknek a fele azonban nem veszett el a háború alatt, legnagyobb részük megmaradt. Amivel tényleg szegényebbek lettünk, az a következő: 1. A keleti Poroszországban és déli Elzászban történt pusztítások; 2. nyersanyag- és készgyártmánykészletünk kiapadása, állatállományunk csökkenése, valamint a használatban lévő egyes tárgyak és eszközök lefoglalása; 3. kereskedelmi flottánk veszteségei lefoglalás és elsüllyesztés folytán; 4. a külfölddel szemben fennállott követeléseinknek a háború alatt külföldre való eladása; 5. a háború alatt külföldön felvett adósságok értéke; 6. a vasutak, járművek stb. értékcsökkenése a túlságos igénybevétel folytán, amennyiben az javítás és építések által nem ellensúlyoztatott, továbbá a föld jövedelmezőségének csökkenése meg nem felelő megművelés, a trágyázás hiánya stb. folytán; 7. külföldi követeléseink lefoglalása, német tulajdonnak a külföldön történt elkobzása.

Ezzel szemben álló tételek: *a)* Németországban és a meghódított területeken zár alá vett ellenséges tulajdon; *b)* új követelések szerzése szövetségeseinkkel szemben; *c)* a háborúban épített gyárak és készített gépek stb. értéke, amellyel szemben áll természetesen mint teherként a gyárak és gépek értékcsökkenése stb. A fentemlített 140—150 milliárdos háborús költségben a most felsorolt veszteségek nagy része nem foglaltatik, de a fentebb javunkra írt tételek értéke sem.

Eszerint tehát nem igaz az, hogy a nemzeti vagyon felét a háborúban elköveztük volna; a nemzeti gazdaság legjobb tényezői ma is kezeinkben vannak, ellenséges pusztítás nem semmisítette meg fontosabb vagyontárgyainkat.

Megjegyzendő, hogy a hadikiadások nagy része a katonaságnak ruházattal és élelmicikkekkel való ellátására szolgál; erről békeidőben az egyes katonák maguk gondoskodtak volna. A nemzeti vagyon e tekintetben csupán azzal az értékkel csökkent, amellyel a katonák többet fogyasztottak, mint békében. A hadiköltségeknek csupán egy része jelent valóságos vagyoncsökkenést. Tegyük fel egy harmadrésze, anélkül, hogy ezt pontosan ki lehetne számítani. Mit jelent a hadikiadások többi része? Ez ismét két csoportból áll: 1. A német nép három és fél évi munkájának eredményéből, amennyiben általa nem produktív és tovább termelésre alkalmas jószágok, hanem hadianyagok s egyéb nem produktív jószágok állítottak elő. Ebből a tételből azonban veszteségnek csak az számítható, ami valóban tisztára a háború céljaira készült s amire a békében nem lett volna szükség. Figyelembe veendő, hogy amennyivel kevesebbet termeltek a népesség ellátására, ezt a kisebb fogyasztás csökkentésével ellensúlyozták. 2. Ami még a kiadásokból fennmarad, az nem más, mint hadinyereség, amelyet a hadseregszállítók a magas árak folytán értek el. Amennyiben e nyereségeket a külföldi szállítóknak kellett kifizetni, ezek a német nemzeti vagyon valóságos csökkenését jelentik. A belföldiek nyere-

ségei azonban csupán vagyoneletódást idéztek elő anélkül, hogy a nemzeti vagyon állapotán változtattak volna.

Eszerint tehát a nemzeti vagyon egyelőre még nem csökkent veszedelmes mértékben, a nemzet termelő ereje nagyjában véve megmaradt, sőt bizonyos tekintetben javult és a külföldtől függetlenebb lett. Emellett a fokozott munkateljesítmény és a fogyasztásban való messzemenő takarékoság a háborús kiadások nagy részét fedezte.

A hadikölcsönök milliárdjaiban tehát a következő állami kiadások foglaltatnak:

1. A nemzet rendelkezésére álló javak csökkenése; 2. a nép három és fél évi munkájának az a része, amely háborús célokra vétetett igénybe; 3. a hadiszállítások, illetve szolgáltatások igénybevétele alkalmával jogosan vagy jogosulatlanul kifizetett túlárak.

Ezeket a kategóriákat világosan el kell választani. Más dolog ugyanis a nemzeti vagyon csökkenése és más a kormány által elköltött hadikiadások összege. Az előbbi a nemzeti tőke fogyatkozását, az utóbbi egyes hadseregszállítók magánvagyonának növekedését jelenti.

A magánügyének mérlegeiben a nemzeti vagyon tényleges csökkenése jelentékeny vagyonnövekedés alakjában tükröződik vissza. Például azon nyersanyag helyett, amely valamely cég birtokában volt, a mérlegben a cég által jegyzett hadikölcsönök összege szerepel, amely már magában foglalja a hadinyereséget is. Itt tehát nem lehet a nemzeti vagyon szaporodásáról beszélni, a mérleg ezen tételei (készpénz, betétek, bankletétek) nem jelentenek mást, mint igényt az *egész népesség jövőbeli munkájára*, annak javára, aki ezen követelésekkel rendelkezik. Az árú és a pénz eme furcsa viszonyából következik azután, hogy a pénznek mint értékmérő egységnek értéke az árúhoz képest csökkent. A pénzügyi gazdálkodás részére a fenti megállapítások bizonyos határozott irányokat jelölnek ki.

Elsősorban is a legfontosabb feladat megszüntetni az említett végzetes aránytalanságot a magángazdasági követelések és a tényleges árúkészletek között. Mert hiszen, mint kimutattuk, amíg a közgazdaság sok milliárd márkával szegényebb lett, addig az állam részére szállító magángazdaságok ugyanennyi milliárddal, sőt a hadinyereségek felszámítása folytán még ennél is sokkal többel, talán kétszeresével gazdagabbak lettek. Ha a háborús veszteségek 40—50 milliárdot tettek ki és ennek ellenében százmillió márkáért hadikölcsön áll, akkor a háborús kiadások mérlegében 140—150 milliárd márkát kitevő *számítási hiba* állott elő. Minthogy a nemzeti vagyont háború előtt 300 milliárd márkára becsülték, látható, hogy a fenti számok folytán az összes értékeknek és értékmérőknek tökéletes eltolódása állott elő.

Mindenekelőtt ezt a számolási hibát kell kiküszöbölni és pedig a legsürgősebben. Ha ez nem történik meg, katasztrófára fog vezetni, amely gazdaságunk és szociális berendezésünk egész épületét fel fogja dönteni. A katasztrófa forradalmi árak alakjában fog elkövetkezni. Ennek előjeleit az egyre fokozódó drágaságban már most tapasztalni lehet.

Lehetetlen, hogy a háború után a megfogyatkozott tőke és

emberi erő ne csupán a tényleg elveszett és elhasznált javak helyreállításáról, de emellett még a hadinyereségek kamatairól is kénytelen legyen gondoskodni. Lehetetlen a nép munkáját arra fordítani, hogy gazdasági tevékenységet nem folytató emberek részére *jaradékot biztosítsunk*. Ehhez járul az inflációnak, a pénzzel való túltelítettségnek azon hatása, hogy az árak addig emelkednek s a pénz vásárló ereje addig esik, míg ilyen módon létre nem jön a helyes viszony a javak és követelési jogok (pénz) között. Ez fog bekövetkezni, ha ezen aránytalanság kiküszöbölésére tudatos rendszabályokat nem fognak alkalmazni. A pénz vásárló erejének ezt a csökkenését persze azok a szöles rétegek szenvednék meg, amelyek csökkenő vagy változatlan jövedelem mellett tehetetlenül állnak szemben az áremelkedéssel.

Emellett a külföldi valuta javítása céljából is szükséges ez a szabályozás. Valutánk romlása a semleges államokban csak kis részben következik a hadihelyzetből, nagyobb részben abból áll elő, hogy a háborúban folyton új követelési jogok keletkeznek, inig az árukészletek, amelyre eme követelések jogot biztosítanak, egyre csekélyebbek.

Az egyedül lehetséges kivezető út, hogy az állam *adózás útján* vonja be és semmisítse meg ezen látszólagos vagyontöbbleteket. El kell tűnnie a hadikölcsönök azon részének, amely a többé nem létező javakat és az ezekből származó hadinyereségeket képviseli. Ennek eszközei: 1. hadinyereségadó, az angol példa módjára, amely a hadinyereség 80%-ig emelkedik; 2. általános egyszeri vagyonadó, melynek célja olyan összegnek elvonása az egyes adóalanyoktól, amennyi a nemzeti vagyon csökkenésének megfelel, hogy ily módon a magánügyének mérlege a közgazdasági mérleggel összhangba jusson; 3. árszabályozással s hadiszállításoknál való nyereség csökkentésével meg kell gátolni további hadinyereségek keletkezését, amint ez Angliában régen megtörtént. Németországban is megpróbálta ezt Groener tábornok, a minimális munkabérek megállapításával együtt, azonban a nehézipar 1917-ben megbuktatta őt.

Az eddigi adóelmélet és gyakorlat álláspontja az volt, hogy a vagyoni adóktól tartózkodni kell, mert ez a tőkeképződést, amelynek kihasználásából a nemzeti jövedelem keletkezik, hátrányosan befolyásolja. Eszerint nem szabad megölni a tyúkot, amely az arany tojásokat tojja. Éppen ezért egyetlen haladó államban sincsenek már valódi vagyoni adók. Amit Németországban e néven ismerünk, alapjában véve csak a tiszta jövedelem könnyebb megragadására szolgál, anélkül, hogy komoly vagyoni adó volna, amely vagyonsökkenést idézne elő. Még az 1913. évi egyszeri hadiadó is (*Wehrbeitrag*), amely tényleges vagyoni adó, rendszerint szintén a tiszta jövedelemből fizettetett s nem csökkentette a vagyonokat. Az is tény, hogy a háború után tőkehiánnyal kell számolni, ezért tehát nem szabad adópolitikával a tőkekészleteket csökkenteni.

A mai helyzetben azonban egész másról van szó. Nem arról, hogy a közgazdasági tőkének termelésre szolgáló részét magánügyének kezéből az államéba tegyük, hanem csak arról, hogy bevonjunk oly állami adóssági címleteket, amelyek hadinyereségek vagy a javakban tényleg előállott veszteségek alapján

egyszerű vagyoneitolódásokat jelentenek.

Emellett még egy *hadseregpolitikai* és egy *gazdaságlélektani* ok is szól az egyszeri vagyonadó mellett.

1. A háború után a birodalomnak helyre kell állítani a valutáját és vissza kell nyernie hitelét. Meg kell fizetnie a behozott nyersanyagokat, hitelt kell keresnie külföldön, de a hadikölcsönök részére is, amelyeket a vállalkozók folyósítani akarnak. Ennek elmaradása esetén árfolyamuk leszáll és gyengíti az államhitelt. Mindehhez az szükséges, hogy a hadikölcsönöknek legalább egy része rövid néhány év alatt visszafizettség, ezt pedig csak a fenti módokon lehet elérni.

2. Gazdaságlélektani okból pedig azért kell a vagyonadó, mert ha a hadikölcsönök törlesztését a jövedelmi adóból fedeznék, ez bénítólag hatna a közgazdasági tevékenységre. Egyszeri vagyonadó kivetése esetén azonban ösztönzést nyújtanánk a vállalkozóknak, hogy fokozott munkával visszanyerjék, amit elvesztettek.

II.

A pénzügyi reform.

Akiktől az állam tőkéjüket elvette, azoknak utalványokat adott, kötelező jegyeket, hadikölcsönt, készpénzt, hogy az elvett tőkét pótolhassák. Ezen kötelező jegyek biztosítékát az adók, vagyis azon szolgáltatások nyújtják, amelyeket az állam polgárainak munkájából évek hosszú során át elvesz. így azután minden egyes polgár rá van szorítva, hogy tevékenységét a szélsőig megfeszítse, hogy többet termeljen és kevesebbet fogyasztson, mint eddig s így pótolja a háborús veszteségek nyomában előállott hiányt. Amennyiben azonban az állam túlfizetéseket eszközölt, ezek az összegek a háborús viszonyok kényszere alatt fizetettek ki. Ezeknek törlesztése és kamatoztatása egyrészt azt jelentené, hogy az egész nép évtizedekig feszítse meg erejét és szerítsa meg fogyasztását azért, hogy eme többletmunkával megtöltse a hadigazdagok kis rétegének zsebeit s mentse fel ezt a réteget a munka kényszere alól. Ez a járadékélvezet ismert veszélyeit vonja maga után, a produktív munka hiányát, egyidejűleg megnövekedett fényűzési fogyasztással. Ezt a veszélyt el kell háritani.

A költségek fedezésének helyes módjára útmutatást ad a hadiköltségek természete: 1. háborúelőtti árúkészletek elvesztése, 2. a nép munkájának a háború alatt nem produktív célokra történt felhasználása, 3. túlfizetések.

A megoldandó feladat négyféle természetű: *a)* Közgazdasági. Adópolitikája által gondoskodjék az állam arról, hogy a termelő erő tényleges csökkenése ellensúlyoztassék. *b)* Szociális. A jövedelem- és vagyonmegosztás már a háború előtt is egészségtelen volt, a háborúban veszedelmes eltolódás állott elő, a középosztály proletár lett és a hadigazdagok új osztálya keletkezett, *c)* Pénzügyi. Az állami háborús kiadásokat az állampolgárok vállaira kell teherviselési képességük arányában háritani. *d)* Valutáris. Meg kell szüntetni az infláció által okozott bajokat.

Ezekből következik, hogy: 1. az adók erős ösztönzést nyújt-

sanak a fokozott termelésre; 2. szorítsák meg a felesleges fogyasztást. Utóbbi a nem okvetlenül szükséges élvezeti cikkek árának emelésével, magas fényüzési adókkal és a járadékélvező réteg képződésének megakadályozásával valósítandó meg. Ennek módja a hadinyereségadó kivetése, amely egyszersmind részben elhárítja a jövedelmek eltolódásában rejlő veszélyt és megkezdi az infláció megszüntetését. 3. Az állam tehermentesítése és az infláció teljes megszüntetése céljából vagyoadót kell létesíteni, melynek összege a tiszta háborús veszteségeknek felelne meg.

Hogy milyen összegeket kell az államnak ezen hatások elérése céljából beszedni, az egyrészt a háborús nyereségek, másrészt a tényleges háborús veszteségek nagysága alapján döntendő el. Ezeket nagyjából ki lehet számítani, hivatalos becslések alapján. A kívülállók részére a becslési alap hiányzik. A hadinyereségek egy részét, például 20%-ot, meg lehet hagyni a birtokosoknál. A vagyoni adót átlagban nem igen lehet magasabban megállapítani, mint a vagyon 20—25%-ában, természetesen erős progresszivitással a magasabb és degresszív módon a közép és kis vagyonokra nézve.

Mint hogy a cél nem az, hogy magánegyének kezeiből a produktív tőkét elvegyük, a vagyoadó kifizetésének módja a készpénzfizetés vagy hadikölcsönnel, illetve a régebbi államadóssági kötvénnyel való fizetés volna. Amely adókötelesnek nincs ilyen, annak más értékpapírjait kellene eladni és hadikölcsönt beszerezni.

Ház- és földtulajdonosok jelzálogot biztosíthatnak az állam részére, amely zálogleveleket adhat ki s ennek fejében hadikölcsönkötvényeket vonhat be. Ezáltal a hadikölcsönök piaca javulna s így megakadályozható a hadikölcsönök árfolyamának várható leromlása. Nem helyes gondolat azonban valóságos vagyontárgyaknak (föld, ház) kiszolgáltatása az állam részére.

Ha hadinyereségadóból és vagyoadóból 50—60 milliárd márkát be is lehet hozni, még mindig marad 80—90 milliárd márka, 6%-os kamatozását számítva évi 5 milliárd márka, melynek fedezéséről gondoskodni kell.

Ez kétféleképen lehetséges:

Azáltal, hogy az állam nagy *saját bevételekre* tesz szert s másrészt az állampolgárok évi tiszta jövedelme egy részének igénybevétele által. Angliában nem lévén jövedelmező állami tulajdon, az összes bevételeket adókból kell előteremteni. Németország ezzel szemben az állami kiadások elég jelentékeny részét képes saját bevételeiből fedezni, bár ezek nagy része nem birodalmi tulajdon, hanem az egyes államoké. Mindamellet az állami szükségletek legnagyobb részét adók útján kell előteremteni. Ezt azonban az eddigi eszközökkel tovább folytatni lehetetlen. Az eddigi állami pénzügyi reformok alapján az új pénzügyi problémákat megoldani nem lehet. Egészen új vágányokra kell térni. Németországnak tulajdonképpen sohasem volt egységes pénzügyi rendszere. Bismarck csupán átmeneti célzattal hozta be az egyes államok által fizetendő illetékeket (*Matrikularbeiträge*). Később ezt kiegészítették, de szerves adóreformról szó sem volt. Ennek igazi oka, hogy a birodalom szövetséges államokból áll. A birodalmi és állami pénzügyek egymás mellett

állnak megfelelő elhatárolás nélkül s az egyes szövetséges államok pénzügyi kormányai rendszerint akadályokat gördítenek a birodalmi pénzügyi kormány szándékai elé. Döntő jelentőségű a reformra annak a kérdésnek a tisztázása, hogy a pénzügyek mai föderatív jellege maradjon-e meg, vagy pedig helyébe központi szabályozás lépjen-e? Utóbbi megoldás mellett számos ok szólna: egységesség, olcsóbb adminisztráció stb. Ez a radikális megoldás azonban gyakorlati okokból ma még nem valószínűsíthető. A szövetséges államok utolsó leheletig védelmeznék pénzügyi önállóságukat, tudván, hogy az állami kiadások és bevételeknek a birodalom kezeibe való központosítása végül a politikai központosítást s az egységes államot eredményezné. De maga a nép sem kívánja a messzebbmenő egységesítést. Éppen a háború tapasztalatai mutatták ezt meg. Persze, ha a háború még sokáig fog tartani s a költségek a végtelenig szaporodnak, ebben az esetben takarékosági okokból oly nagy szükség lesz a pénzügyek egységesítésére, hogy azt minden ellenérv dacára is meg kell valósítani.

Ha azt akarjuk, hogy a szövetséges államok pénzügyi önállósága fennmaradjon, meg kell hagynunk részükre jövedelmi forrásait. Különösen arra való tekintettel, hogy a háború alatt ezeknek, valamint az egyes állami adókra támaszkodó községeknek kiadásai nagyobbak, bevételei kisebbek lettek. Figyelembe véve továbbá, hogy az egyenes adók túlfeszítése adólélektani szempontból is aggályos, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a hadinyereségadó és vagyoni adó által megtörtént nagy lecsapolás után a birodalmi adó súlypontja a közvetett bevételekre helyeztessék.

III.

A birodalmi adózást tehát a következő alapokra kívánjuk fektetni:

A) *Egyszeri adózás.*

Ennek célja a birodalom hitelének erősítése, az infláció megszüntetése, a háborúelőtti jövedelemeloszlás helyreállítása.

Hadinyereségadó. Ennek magasságáról fentebb már szóltunk. A jövőben legfeljebb 10% hadinyereséget szabadna a hadiszállítók részére meghagyni. Ha a gazda a termelési kényszernek és a termelési költségekre felépített maximális árnak tartozik magát alávetni, nincs ok rá, hogy az iparost és a nagyipart kedvezőbb elbánásban részesítsük. Ilyen rendszabályokat Angliában a háború kitörése után azonnal a legenergikusabban keresztül vittek: a gyárakat lefoglalták, a tulajdonosnak csupán a békében élvezett járadékát biztosították. Az angolok szó nélkül eltúrték azt. Hogy Németországban ehhez hasonló beavatkozás mire vezet, azt a fentebb említett Groener-féle eset bizonyítja. Sajnos, Németországban nem igen van kilátás arra, hogy a most ismertetett két elvet, t. i. a valóságos hadinyereségen alapuló adót és a jövőbeli nyereség korlátozását, megvalósítsák. Ezt a Helfferich-féle rendszernek köszönhetjük, amely rövid háborúval és nagy hadikárpótlással számolt és elmulasztotta a nagyszabású pénzügyi politikáról idejében való

gondoskodást, még hozzá azzal az indokolással, hogy a háborús kiadások végleges összegét nem lehet áttekinteni s hogy a háborúban nincs elég hivatalnok az 113 adórendszer kidolgozására. A valódi ok persze nem ez. Nincs bátorságuk hozzá, hogy a hadinyereségek háromnegyed vagy négyötöd részét elvegyék. Nekünk nincs Lloyd Georgeunk, mint Angliának. Továbbá nehézség, hogy egységes jövedelmi adóztatás hiányában igen nehéz a, hadinyereségeket megállapítani. Minthogy az egyenes adózás az egyes államoknak van fenntartva, igen különböző adózási módszerek vannak érvényben. Valódi hadinyereségadó kivetésének előfeltétele volna a jövedelemnek egységes módszerrel való megállapítása. Ezt a nehézséget természetesen le lehetne győzni, de félték az egyes államok ellenállásától, amelyek egy ilyen rendszabályban a birodalmi jövedelmi adó kezdetét látták volna. Így azután a valódi hadinyereségadó helyett a haditörvény jött létre, amely nem a hadinyereséget, hanem csupán a háborús vagyontöbbletet sújtja. Ennél az eltitkolásra legnagyobb mértékben mód nyílik, másrészt az olyan vagyonszaporulatot is érinti, amely nincs a háborúval összefüggésben.

B) *Vagyonadó.*

Ennél a hadinyereség által előidézett vagyonsökkenést már figyelembe lehetne venni. Az adózási séma lehetne a Ballodféle, 6—20 ezer márkáig terjedő vagyonok 3%-kal adóztatnának meg, 3 millió márka vagyonig emelkedő tételekkel, egész 33 $\frac{1}{2}$ % -ig. Ez körülbelül 20 milliárd jövedelmet eredményezne.

C) *Állandó bevételek.*

Mint fentebb kifejtettük, ezeknek súlypontja a birodalom szempontjából az úgynevezett közvetett adók volnának, azok, amelyeket eddig fogyasztási vagy forgalmi adóknak neveztek. Helyettük azonban jobb olyan megjelölést használni, amelyek nem csupán az adózási cselekményhez fűződnek, hanem világosan kifejezik azt a *célt* is, amelyet az adózással el kell érni.

1. *Adók a fogyasztás megszorítása érdekében. (Ersparnissteuern.)*

A nép jövedelme nem csupán a termelés fokozása, hanem a fogyasztás csökkentése által is fokozható. Utóbbinak leghatásosabb eszköze a nélkülözhető élvezeti cikkekre, mint dohány, sör, szesz, kivetett adók. A megadóztatást leghelyesebben *monopóliumok* által lehet keresztülvinni. Ennek a rendszernek mindenesetre kiegészítésül szolgálna a *nélkülözhetetlen* cikkek fogyasztásának megkímélése a vámok és adóztatások alól. A petróleumvámot, a sóadót meg kell szüntetni. Az elektromos világítást olcsóbban kell nyújtani. A kenyér és hús drágulását is meg kell akadályozni s minthogy ez a vámpolitika útján nem lehetséges, mert mezőgazdasági termelésünk érdekében ehhez ragaszkodni kell, állami gabonamonopóliumra van szükség, az őrlési díjak és a minimális munkabérek megállapítása alapján. A valódi fényűzési fogyasztás erősen megadóztatandó. E végből a már létező áruforgalmi adó (*Warenumsatzsteuer*) kiépítendő.

2. *Termelésre ösztönző adók. (Ergiebigkeitssteuern.)*

a) A kereskedelem és ipar kartellkényszere, összekötve álla-

milag ellenőrzött behozatali monopóliummal. Az adónak a fogyasztásra való háritását ármegállapítással és minimális munkabérekkel lehet korlátozni. Célja az ipari termelés olcsóbbá tétele és növelése.

b) Gabonamonopólium, mely ösztönzést nyújtson a mezőgazdasági termelés fokozására és a fogyasztásnak egyenletes és olcsó árakat biztosítson.

3. Szociális kiegyenlítő adó.

a) Birodalmi örökségi adó, amely a férj és a gyermek örökségére is kiterjedjen. Nagy vagyonoknál az adótételek erősen emelkedjenek, hasonlóképen a rokoni viszony távolabbi fokainál. Az angol örökösödési adótörvény mintául szolgálhat.

b) *A birodalom öröklési joga*, akár úgy, hogy végrendelet vagy első, illetőleg másodfokú örökösök hiányában az állam Örököljön, akár oly formában, hogy ha az örökhagyónak nincs legalább három gyermeke, az állam az örököstől köteles részt követelhet.

IV.

A birodalom saját bevételei.

a) Állami kereskedelmi monopólium, mint amilyenek a háborúban már létesültek is, például a központi bevásárlószervezet (*Zentraleinkaufsgenossenschaften*) alakjában. Ennek feladata volna a behozatal és kivitel szabályozása. A behozatalnak oly módon való korlátozása, hogy az csak a legszükségesebb termelési és fogyasztási cikkekre szorítkozzék, a valuta helyreállítás céljából. A kivitel terén arra kell törekedni, hogy a kiviteli cikkekért a lehető legmagasabb árak éressenek el.

b) *A hajtóerők állami monopóliuma.* A vízierőket és elektromos áramot csak állami központosítás útján lehet kellően kihasználni és azt elérni, hogy ha valahol a feleslegeket nem lehet felhasználni, azokat olyan üzemekben alkalmazzák, amelyeknél üzemzavar folytán hiány áll elő. Ez lehetővé tenné az elektromos áram olcsóbbá tételét s emellett az államnak is jelentékeny jövedelem jutna.

Körülbelül ilyennek kellene lennie az új adórendszernek, amelytől nemcsak a szükséges összegek előteremtését, de lényeges megtakarítást és a termelés növekedését is lehetne várni. De nem lehet tagadni, hogy ez a rendszer még mindig nem volna elég egyszerű és áttekinthető, mert a birodalom és az egyes államok pénzügyi rendszere nem egységes. A különböző államok adórendszerei között fennálló különbséget meg kell szüntetni, mert a háborúnak óriási költségeit csak úgy lehet fedezni, hogyha az összes erőforrásokat egyformán kihasználják, amit pedig a birodalom, az egyes államok és községek adórendszerének különbözősége lehetetlenné tesz. Az egységesítést nemcsak a pénzügyi igazgatás olcsóbbá tételét és egyszerűsítését jelentené, de egyúttal a terheknek arányosabb elosztását is lehetővé tenné, mert így az egész birodalomban minden polgárának adóterhe egyformán volna megállapítható a lakóhelyére való tekintet nélkül. Milyen nagy igazságtalanságot jelent az, hogy egyes államokban bizonyos adónemeket alig használnak ki, addig más államokban túlságosan igénybe

veszik azokat! De a községi adók különbözősége folytán egy szövetséges államon belül is előfordul, hogy olyan városok, amelyek jómódú tőkepénzesek laknak, kevesebb adóterhet viselnek, mint az egyes ipari vidékek szegény lakossága. De ezen különbségek kiegyenlítésén túl a terhek még további eltolására lesz szükség a szövetséges államok és a községek között, oly módon, hogy a kevésbé teljesítőképes résznek a terhe enyhíttessék s ezáltal az adóterher a jövedelemmel arányba jöjjön. Az egységes pénzügyi rendszer megalkotását, úgy mint azt Angliában és az Egyesült-Államokban látjuk, annál kevésbé lehetséges elkerülni, minél nagyobbak lesznek a háború terhei. Hogy az egységes adórendszer a föderaliztikus államformával mennyire összeegyeztethető, az Egyesült-Államok példája mutatja.

Végezetül nyomatékosan rá kell mutatni arra, hogy az általános adóreform sok okból minél sürgősebben megvalósítandó. A jövedelemeltolódás és ennek következtében az árak emelkedése még folyamatban van. Gyors beavatkozással az árak további emelkedését meg lehetne előzni. De ha még tovább várakozunk és hagyjuk, hogy a hároméves háború által teremtett helyzet állandósuljon, a baj növekedésének nem fogjuk elejét vehetni. Eddig nem ismert külső és belső gazdasági és politikai harcoknak nézünk elébe, de eddig elmulasztottuk, hogy ezen harc esetére a házunk védelméről gondoskodjunk. A háború költségeit hosszúlejáratú hadikölcsönökkel fedeztük ugyan, de még semmit sem tettünk, hogy egy nagyszabású terv alapján ezen kölcsönök megfizetéséről gondoskodjunk. Még mindig érezzük a Helfferich-féle pénzügyi politika hatását, amely csak arra szorított, hogy szükségadókkal a hadikölcsönök kamatát biztosítsa, de egy fillért sem fizetett vissza a kölcsönökből ezen adók útján. Anglia ugyanakkor bámulatos energiával megháromszorozta állami bevételeit és hadikiadásainak nagy részét ezekből fedezte. Németország ellenben ezen a téren semmit sem tett. A további késedelem nagy veszedelmet rejt magában. Az új adórendszernek nemcsak pénzügyi célokat kell szolgálnia, de arra kell törekednie, hogy a népnek a háború folytán megingott vagyoni és jövedelmi viszonyait megvédelmezze és nagyszabású szociális szempontok szerint rendezze. Minden erővel azon kell lenni, hogy a jövedelemeltolódások megszüntetésével a legértékesebb néprétegek proletalizálódását és összeomlását megakadályozzuk. Nem elégedhetünk meg azzal, hogy a háborúelőtti állapotokat visszaállítsuk. Ezek nem felelnének meg a széles néprétegek s különösen a munkásság követeléseinek, azok után a rettenetes nélkülözések és nagyszabású teljesítmények után, amelyeket tőlük megkívántunk. Az ipari termelés koncentrációja folytán a termelőérdekeltség hatalmas lényegesen növekedni, a fogyasztók és munkásoké pedig megfelelően csökkenni fog. Ha tehát a dolgokat szabadjára hagyjuk, az alsóbb osztályok helyzete rosszabb volna, mint a háború előtt és ez szociális harcokra vagy még rosszabbra vezetne. Ha az állam monopóliumokat és kényszerszindikátusokat teremt, kötelessége arról gondoskodni, hogy a munkások és fogyasztók tömege felszabaduljon az alól a kényszerhelyzet alól, melynek folytán az ő jövedelmeik a kereslet és kínálat törvényeitől függték. Addig, amíg a

kereslet és a kínálat terén a szabad verseny működött, addig ez az állapot aránylag jogosult volt. De amely pillanatban a termelés monopolizálása folytán a versenyt megszüntetjük, a fogyasztók és a munkások jövedelmét is biztosítanunk kell. Az árak és a bérek megállapítását nem lehet átengedni a monopólium élvezőinek. Amilyen mértékben organizáljuk a termelést, olyan mértékben kell szabályozni az árakat és béreket, a termelési költségek és a minimális megélhetési színvonal alapján. Olyan minimális munkabéreket kell megállapítani, amelyek a munkás saját termelési költségeinek megfelelnek s amelyek a munkás és családja részére emberhez méltó megélhetést biztosítanak. Nem lehet a termelés terén a szabad versenyt megszüntetni anélkül, hogy ugyanezt a másik oldalon is megtegyük, mert ez a munkásságnak és a fogyasztóknak kiszolgáltatását jelentené a monopolizált ipari hatalmasságoknak. Ezért tehát minimális munkabér és maximális ár kell hogy az alapja legyen az új gazdasági rendnek. Így vezet a pénzügyi reform problémája a háború utáni új társadalmi berendezkedés feladatához.

SZEMLÉK ÉS JEGYZETEK

Ormos Ede: Az izgatás és a választójogi javaslat.

Tíz évvel ezelőtt írtam ezzel a címmel cikket a *Szocializmus*-ban Andrásy plurális javaslatát támadtam akkor. Ki hitte volna, hogy ugyanazokat a csapásokat, amelyek csekély erőmtől kiteltek, most Vázsonyi javaslatára ellen kell megismételni. Igaz, hogy Vázsonyi javaslatának ez a sebezhető helye kisebb, mint az Andrásyé volt, de egyáltalán nem kevésbé veszedelmes. Andrásy — és utána Tisza — az izgatás minden fajtája miatt elítélteket meg akarta fosztani az aktív és passzív választójogtól, amit a szociáldemokrata párt méltán elsősorban ellene irányuló támadásként fogott fel, mert hiszen soha annyi szocialista izgatót nem csuktak be, mint a koalíciós korszakban. Vázsonyi honorálja a bajtársi segítséget és ő már a szocialista izgatókat nem akarja megfosztani a jövő mandátumoktól. Fenntartja ellenben az izgatás politikai jogfosztó hatását a nemzetiségekkel szemben. Sőt előde, Balogh Jenő ösztönzésére és Tisza István megelegedésére kijelentette a választójogi bizottságban, hogy a büntetőtörvényt az izgatásra vonatkozó részében még szigorítani fogja. A *Népszava* tiltakozott az ilyen nemzeti biztosítékok ígérete ellen, de bár az ígéret közvetlenül nem a szociáldemokrácia ellen irányult, azt hiszem, a szocialista és nemzetiségi üldözések szenvedéseinek közös emléke és a jövőben újra közösen fenyegethető veszedelme politikai és erkölcsi kötelességévé teszi minden szocialistának is, hogy a büntetőjogi politikai jogfosztásnak most tervezett kiterjesztése ellen felszólaljon. Ez teszi indokolttá, hogy a tíz évvel ezelőtt e kérdés körül összehordott érveket röviden megismételjük.

I.

Vázsonyi a büntető igazságszolgáltatás segítségével üzhető jogfosztást általában kiterjeszti. A btk. 54. §-a szerint a bíróság hathavi fogházat vagy államfogházat meg nem haladó, vagy a 92. § alkalmazásával csak pénzbüntetést kiszabó ítéletek esetében a hivatalvesztést és politikai jogok felfüggesztését mellőzheti. Vázsonyi javaslatának 8. § 8. pontja a bíróságot megfosztja a fakultatív rendelkezésnek ettől a jogától, az enyhítő körülmények figyelembevételétől. Milyen elmésen ki tudná gúnyolni Vázsonyi ezt az intézkedést, amely a főbüntetés kiszabásánál megadja a bírónak, a mellékbüntetés kiszabásánál azonban megtagadja tőle a rendkívüli enyhítés jogát. Az ilyen felemás jogi abszurdumot semmi más nem indokolja, csak az a törekvés, hogy a politikai üldözés lehetőségét az igazságszolgáltatás eszközével is biztosítsák. Ez a cél azonban nehezen illeszthető be a demokratikus választójogi reform rendszerébe.

Éppen így túlmegy Vázsonyi javaslata a btk. rendelkezéseiben az izgatás jogfosztó hatályának megállapításában, híven követve ezzel elődeit a választójogi kodifikációban: Andrásy és Tiszát. Buzgón helyesli (Indokolás 132. 1.) Tisza törvényének azt az álláspontját, hogy a politikai jogvesztésnek bírói ítélettel való kimondása nem rostálja meg eléggé a választókat és választhatókat, ezért a *több választójogot* adó javaslatban újabb módokat kell adni a *több jogfosztásra* is. A btk. az izgatás mellékbüntetéséül nem állapítja meg a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztését. Vázsonyi éles szeme e végzetes hiányt bizonyára felfedezi akkor is, ha már — elődei a rend tiszteletében is — Andrásy és Tisza nem iparkodtak volna a bajon segíteni. Vázsonyi azonban — és ezt dicséretére kell megjállapítanunk — nem hálátlan. Tudja nagyon jól, hogy mai miniszteri állását és a választójogi törvényjavaslat szerzőségének dicsőségét az izgatóknak köszönheti, azoknak az izgatóknak, akik azon a szép júniusi napon Budapest és környéke munkásságának százezreit eleven áradatként zúdították a városháza elé. Ezek között az izgatók között nincs egy sem, akit a btk. 172. §-ába ütköző izgatás miatt el nem lehetett volna ítélni, ellenben van sok, akit tényleg el is ítélték. Sőt többet mondunk, Vázsonyi beszédeiből és írásaiból legalább ezer olyan helyet ki lehetne keresni, amelynek alapján őt is bűnösnek lehetne kimondani az izgatás vétségében. Mert az izgatás nem más, mint agitáció a létező rend ellen s az izgatás büntetése nem más, mint a létező rend híveinek megtorló és visszaszorító intézkedése a feltörekvő társadalmi osztályokkal szemben.

Azokban, ha megnézzük a javaslat indokolásának erre vonatkozó részét, mégsem látjuk olyan egészen bizonyosnak, hogy Vázsonyi őszintén hálás akar-e lenni az izgatók iránt vagy csak most nem akarja még őket maga ellen bősztíteni. A javaslat 8. §-ának 8. pontja és 17. §-ának 3. pontja ugyanis csak a btk. 172. §-ába ütköző, *nemzetiség* ellen elkövetett izgatás miatt elítélteket zárja ki a választójog gyakorlásából és pedig öt évre az aktív, tíz évre a passzív választójogából, tehát az *osztály, hitfelekezet, tulajdon és házasság* ellen való izgatás miatt elítélteket nem fosztja meg a választójogtól — és ezt így indokolja:

„Mellőzte azonban a kizáró hatás kiterjesztését a törvényjavaslat az izgatás egyéb nemeire, mivel egyrészt csupán a nemzetiség ellen irányuló izgatás mutat az állampolgári hűség és megbízhatóság hiányára, másrészt az izgatás egyéb eseteire vonatkozó jogszabályok helyességéhez szó fér, e jogszabályok több tekintetben nem kielégítőek, egyes vonatkozásokban túlmennek a célon, átdolgozásuk küszöbön áll, amikor is alkalma nyílik a törvényhozásnak állást foglalnia abban a kérdésben is, hogy az ily bűncselekmények miatt történt elítélésnek mily mértékben legyen a választójogból kizáró hatása.”

Ez az indokolás minden, csak nem őszinte. Azzal, hogy az izgatás „egyéb esetei” miatt elítélteket nem fosztja meg a javaslat a választójogtól, ki akarja békíteni a szocialistákat, akiknek jogérzetük, szabadságszeretetük és helyes politikai ösztönük azonban *nem tűrheti a nemzetiségek ellen tervezett*

jogfosztást sem, mert a politikai agitáció bármily részleges korlátozása veszélyezteteti általában az agitáció és így a szocialista agitáció szabadságát is. És azzal, hogy az indokolás csak a nemzetiségi izgatást tünteti fel veszedelmesnek, egyáltalán nem mentesíti a szocialista agitációt a büntetőjogi üldözéstől és a büntetőjogi politikai jogfosztástól, mert hiszen a szociáldemokrata párt a nemzetiségi kérdésben sokkal közelebb áll a demokratikus nemzetiségi pártok programjához, mint a mai magyar parlament többé-kevésbé sovinszta pártjaiéhoz, amelyek a nemzetiségi pártok ellen ezt a jogfosztást követelik. De a nemzetiségi izgatásnak az izgatás egyéb esetei közül való ez a kiragadása egyébként is veszedelmes, mert nyitva hagyja a hátsó kaput, amelyen a jogfosztó reakció hamarosan beosonhat az izgatás egyéb esetei miatt elítéltek ellen is.

Más szóval ez az intenció tűnik ki a javaslatból és annak indokolásából: A választójogi reformot, amelynek megvalósítása végett megkaptuk a kormányhatalmat, nem tudjuk megcsinálni a szocialisták nélkül, nem zavarhatjuk tehát ki őket táborunkból azzal, hogy az ő vezéreiket — a hivatásos osztály ellen gyűlöletre izgatókat — a mandátumtól való megfosztással fenyegezzük. Majd később, ha törvény lesz, a javaslatból, jön a büntetőtörvénykönyv reformja („Küszbön áll” — mondja az indokolás), ott majd kiterjesztjük a „választójogból kizáró hatást” reájuk is.

Hogy ez az intenció megvan Vázsonyiban, az kétségtelen abból a nyilatkozatából, amelyet a választójogi bizottságban az izgatás büntetésének szigorítására nézve tett és amelynek a szociáldemokrácia ellen irányuló élet a *Népszava* nyomban felismerte. Mellesleg nem árt talán megjegyezni, amire egyébként már sokszor figyelmeztették Vázsonyit, hogy kormányrajutása idején nem a büntetőtörvénykönyv szigorítását, hanem a sajtószabadság és az esküdtszék ellen hozott munkapárti törvények eltörlését ígérte a demokráciát üdvözlő nemzetnek.

II.

Térjünk most át arra a kérdésre, hogy mennyiben helytálló a javaslatnak ez a jogfosztó rendelkezése a nemzetiségekkel szemben. Mindenekelőtt erőszakolt és minden tudományos szemponttal ellenkező az, hogy az izgatás esetei közül kiragadja a javaslat a nemzetiség ellen való izgatást, mint amely kizárólag „mutat az állampolgári hűség és megbízhatóság hiányára”. A mai polgári államnak s az ennek keretében biztosítandó társadalmi és jogrendnek egyaránt fontos érdekeit akarja védeni a btk. 172. §-a, amely egyetlen mondatban rendelkezik az osztály, nemzetiség, hitfelekezet, tulajdon és házasság ellen való izgatásról. Nem lehet tehát azt mondani, hogy ez a jogszabály a nemzetiségekre vonatkozó részében helyes, a többi részében helytelen, mert ez azt jelentené — mindig a inai osztályállam szempontjából beszélve —, hogy az osztály, a hitfelekezet és a házasság ellen szabad izgatni, csak a nemzetiség ellen nem.

A javaslatnak a nemzetiségek ellen irányuló rendelkezése a sovinszta reakció előtt való meghódolás, ami szöges ellen

tétben áll minden demokratikus jogfejlődéssel és jogkiterjesztéssel. Hogy pedig szorosan vett jogi szempontból mily nagy mértékben reakciós ez a jogfosztás, azt csak akkor állapíthatjuk meg, ha előbb magának a magyar btk.-nek az izgatásra vonatkozó szakaszát megvizsgáltuk.

A btk. 172. §-a szerint két évig- terjedhető államfogház és 2000 koronáig terjedhető pénzbüntetés éri azt, aki valamely gyülekezetben nyilvánosan, szóval vagy aki nyomtatvány, irat, képes ábrázolat terjesztése vagy közszemlére állítása által valamely osztályt, nemzetiséget vagy hitfelekezetet gyűlöletre a másik ellen, úgyszintén azt is, aki a tulajdon vagy a házasság- jogintézménye ellen izgat.

Szóval: a gyűlöletre izgatás — bűncselekmény. A gyűlölet maga nem bűncselekmény, mert hiszen nem is cselekmény, hanem csak érzés, lelkiállapot. Ha cselekmény lenne, akkor azt kellene mondanunk, hogy a gyűlöletre izgatás = gyűlöletre felbújtás. Így lehetne tehát az izgatásnak, mint felbujtásnak büntetethezességét megkonstruálni. De minthogy a gyűlölet nem cselekmény, büntető-jogilag nem üldözhető; a gyűlöletre izgatás büntetése tehát büntetőjogi abszurdum. Nincs is a művelt világ egyetlen büntető-törvénykönyvében sem ilyen abszurdum, vagy ha van némileg analóg rendelkezés, a népek jogérzete elfojtja az ilyen rendelkezésnek gyakorlati érvényesítését. Valódi faj magyar jogi specialitása ez, — érdemes a pedigréjét megállapítani. Az 1848. évi ideiglenes francia kormány egyik rendelete nyilvánította legelőszőr bűncselekménynek az izgatást. A magyar btk. javaslatának képviselőházi tárgyalásánál a függetlenségi Simonyi Ernő rá is mutatott arra, hogy ez a büntetőjogi fogalom a franciaországi korlátlan személyes császári uralomnak köszönheti világára jövetelét. Az 1849. évi porosz oktrojált alkotmány möhön átvette a francia szülöttet és innen került az 1851. évi porosz btk.-be. Ebből készült a német birodalmi büntető kódex, amelynek javaslatában azonban a porosz, *Hass und Verachtung* helyett *Feindseligkeiten* áll, amit a Reichstag *Gewaltttätig keiten*-re módosított. Így jött létre az 1872. évi törvény 130. §-a ezzel a szöveggel:

„Aki a közbékét veszedelmeztető módon a népesség különböző osztályait egymás ellen erőszakosságokra nyilvánosan izgatja, 600 márkáig terjedhető pénzbüntetéssel vagy két évig terjedhető fogházzal büntetetik.” Ezt a §-t az 1875. évi *Strafgesetz-Novelle* javaslata a szociáldemokrácia ellen így akarta szigorítani: „Aki a közbékét veszedelmeztető módon a népesség különböző osztályait egymás ellen nyilvánosan felizgatja vagy hasonló módon a házasság, a család vagy a tulajdon intézményeit nyilvánosan szóval vagy írásban megtámadja, fogházzal büntetetik.”

Ezt a javaslatot a Reichstag általános derűtség közben egyhangúlag elvetette. A magyar btk. szerzője, Csemegi azonban komolyan felkapta s a magyar törvényhozás még szigorítva iktatta bele a btk. 172. §-ába, mert „a közbékét veszedelmeztető mód” kihagyásával állapította meg az izgatás tényállását.

A függetlenségi párt a btk. javaslatának tárgyalásánál erős harcot folytatott az izgatásról szóló szakasz ellen. Mocsáry Lajos a szólás- és sajtószabadság megsemmisítését látta a politikai vétségek ily szigorú megbüntetésében és rámutatott arra, hogy a magyar törvény eddig csak az erőszakoskodással vagy a tetteges és törvénytelen cselekményekre felhívással hozta kapcsolatba az izgatást vagy lazítást, csak cselekményt büntetett a törvény, de nem egy érzés, indulat létrehozását, holott magát ezt az indulatot — a gyűlöletet — nem bünteti. A bűncselekmény tetszés szerint magyarázható fogalom-meghatározásával szemben Madarász

József hangoztatta, hogy nem szabad a bíróra bízni a törvény magyarázatát, mert a bíró is emberi gyarlóságokkal van felruházva és a kormánynak alávetve. Német Albert a parlamentáris intézmény meghiúsítására kovácsolt békónak nevezte ezt a §-t, törvetésnek, „hogy összefogdossanak bennünket azok, akik féltik tőlünk saját állásukat” s akik az ellenzéki agitációt akarják lehetetlenné tenni a választásokon. Helfy Ignác szerint ez a § bevallása annak, hogy a többség politikája oly rossz, hogy a magyar nép felzúdulása ellen a btk.-vel kell körülsáncolni. A német büntetőjogi reform előkészítői megállapították, hogy *más kultúrnépnél ilyen törvény nincs*, az angol, norvég és olasz törvények, amelyek ily üldözésre alkalmasok, a német jog¹ torzszülöttei.

És ezt a törvényt a magyar bíróságok csakhamar a törvényhozó akaratát is túlhaladó szigorúsággal és kiterjesztő magyarázattal alkalmazták. A btk. indokolása szerint „a megtámadás szenvedélyes lázongó, *elferdített* tényekből kiinduló, *valótlan* vagy *túlzott* állításokat tartalmazó kifakadásokat jelent.”

A bírósági praxis ellenben megállapította, hogy „az izgatás lényege *nem valótlan* tények állításában, hanem a bár *való tényeknek* célzatos csoportosításában és az irányzatosságban áll”.

Szólj igazat, betörik a fejed, — így alkalmazza tehát a Kúria az izgatásról szóló paragrafust. Hogy a gyűlölet tényleg bekövetkezett-e, azt sem kutatja a magyar bíróság, megelégszik annak megállapításával, hogy a kifejezés alkalmas a gyűlölet felkeltésére. Hosszadalmas volna a magyar igazságszolgáltatásnak a btk. 172. §-ára vonatkozó, felháborító jogeseteit felsorolni. De hogy milyen tényállás alapján mondják ki nálunk a nemzetiségi izgatást, arra legyen szabad két ítéletet felemlítenünk. Az egyik szerint elítéltek egy szerb vádlottat két szerbül nem értő magyar tanúnak azon vallomása alapján, hogy a gyűlés, amelyen a vádlott beszélt, reájuk, a tanúkra, rossz benyomást tett. Hiába vallotta őt szerb tanú, hogy a vádlott nem izgatott gyűlöletre. A másik ítélet Juriga Nándort bűnösnek mondotta ki azért, mert azt állította, hogy a magyar néppárt megcsalja a tótokat.

Hát ahol ilyen a törvény és ilyen az igazságszolgáltatás, szabad-e ott az izgatás miatt vagy helyesebben: izgatás címén elítélteket még politikai jogfosztással is sújtani, összeegyeztethető-e a demokratikus politikával az ilyen törvény szigorítása? Európa demokratikus államai még a német btk. sokkal enyhébb izgatási szakaszát sem fogadták el. Amikor Svájcban be akarták csempészni az izgatást a *Bundesstrafgesetz* revíziója alkalmával, a szövetségtanács a magyar törvénytől hasonlíthatatlanul enyhébb javaslatot még csak tárgyalás alá sem vette, mert „osztálygyűlöletet nem büntetőtörvényekkel, hanem csak szociálpolitikai rendszabályokkal lehet leküzdeni”. Épp így a nemzetiségi gyűlölet leküzdésére is egyetlen eszköz demokratikus jogegyenlőség.

III.

Vázsonyi javaslatának ez a jogfosztó rendelkezése nem annyira a nemzetiségi tömegek, mint inkább a nemzetiségi pártok vezetői ellen irányul, mert hiszen arra talán még Ö

sem vállalkoznék, hogy százával és ezrével büntetessé meg izgatás címén a nemzetiségi választókat csak azért, hogy ne szavazhassanak. De vajjon célravezető-e ez a rendelkezés az úgynevezett nemzetiségi izgatókkal szemben is? Annyiban célravezető, hogy nincs az a nemzetiségi képviselőjelölt, akinek programbeszédében a magyar törvény alapján a magyar bíróság az eddigi tapasztalatok szerint meg ne állapíthatná az izgatást. Sőt a javaslat gondoskodik arról is, hogy ha valahogyan mégis bejutott a nemzetiségi jelölt a képviselőházba, kidobhassák onnan, mert a 175. § kimondja az összeférhetlenséget — egyebek között — azzal a képviselővel szemben is, akit nemzetiségi izgatás miatt jogerősen szabadságvesztésre ítélték. (Akit nyereségvágyból elkövetett bűntett miatt három évet meg nem haladó szabadságvesztésre ítélték, az képviselő maradhat!)

Vázsonyi javaslata tehát bőséges módot nyújt arra, hogy a nemzetiségi izgatókat kirekesszék vagy kidobják a képviselőházból, ha ugyan nem elégszenek meg azzal, hogy ezeket a rendelkezéseket csak megfélemlítésül használják. De így is állandó anyagot szolgáltatnak a nemzetiségi tömegek izgatására. És vajjon megszűnik-e a nemzetiségi gyűlés a nemzetiségi izgatók politikai jogfosztásával? Azt hisszük: nem. Sőt sokkal inkább fokozódik, mert a parlament nyilvánossága előtt némaságra kárhóztatott követelések és panaszok annál keserűbben s ellenőrzés és esetleg helytálló cáfolat nélkül fognak buzogni a nemzetiségi tömegekben. S azt is tudhatná Vázsonyi, hogy az egyéni sérelmek mennyire fokozzák a politikusok küzdelmének hevességét és elszántságát.

Magyarország lakosságának majdnem felét mégsem lehet korlátozni abban, hogy kiket küldjön be a parlamentbe, mert ha ez a korlátozás, amelynek mértéke és iránya teljesen a mindenkor való kormánytól függ, fennmarad, akkor a legáltalánosabb egyenlő választójog, a minden vonalon titkos szavazás törvénybeiktatása sem jelenti a demokratikus parlament megeremtését.

Katona Sándor: Láng Lajos (1849—1918.)

Láng Lajos a magyar közéletnek egyik legértékesebb és legrokonszenvesebb alakja volt. Több mint négy évtizeddel ezelőtt, nem közönséges tehetséggel, nagy tudással és széleskörű, hiánytalan európai műveltséggel fölfegyverezve lépett a közéletbe, ahol fényes, sokoldalú és színes pályát futott meg. Több évet töltve a berlini és párisi egyetemen, onnan nemcsak gazdasági, történelmi, természettudományi és szépirodalmi ismeretekkel gazdagon tért haza, de áthatva azoktól a progresszív eszméktől is, amelyek már akkor a művelt nyugati népeket mozgatták. Szorgalmas látogatója volt a munkásgyűléseknek és a progresszív szellemű összejöveteleknek. Hazatérve, azzal a gondolattal foglalkozott, hogy idehaza hasonló mozgalmaknak áll szolgálatába, de a még akkor nálunk uralkodó kezdetleges viszonyok elvették ettől a kedvét. Rövid, kisebb-nagyobb sikerű

szépirodalmi próbálgatások után, a politikai és tudományos pályára lépett. Fiatalon lett képviselő, a statisztika magántanára és újságszerkesztő. Azok a radikális eszmék, amelyeket a külföldről hozott magával, lassanként elhalványultak benne négyévtizedes közéleti szereplése során, de úgy tudományos működése, mint politikai szereplése terén megmaradt mindenkor a haladás igaz barátjának, a demokratikus eszmék őszinte hívének s azon szabadelvű szellem őrzőjének, amely a kiegyezést megalkotó nagy államférfiakat áthatotta.

Tudományos eszményét a legtalálóbban saját szavaival jellemezhetjük, amelyeket egyik munkájában Lujo Brentanoról mondott, akiben egyesítve látta az igazi tudományos kiválóságot alkotó tényezőket: „a nagy erudíciót, a szellemi kiválóságot, az emberiség jólétéért dobogó meleg szívet és az előadás művészi báját”. A közgazdasági és pénzügyi tudományok minden ágát művelte az irodalomban és tanította a katedréről. Az angol klasszikus közgazdasági iskolának volt tanítványa és lelkes híve. „Ami a művészetnek az antik világ — írja egyik munkájában —, az a közgazdaságnak az angol klasszikus közgazdasági tudomány, a haladás és megifjodás örök és kiapadhatatlan forrása.” Ricardót vallotta mesterének, akinek főmunkáját ő fordította le magyar nyelvre. A manchesterizmus tanításaiból csak a szabadkereskedelemhez ragaszkodott törhetetlenül, a meggyőződéses emberek fanatizmusával. Az állam beavatkozásának a szociális viszonyokba ellenben feltétlen híve volt. Tanújelét adta ennek rövid kereskedelmi minisztersége alatt is, amikor kiterjesztette a vasárnapi munkaszünetet, elrendelte, a mi viszonyaink között szokatlan bátorsággal, az állóhelyek megszüntetését a villamoskocsikban, előkészítette a munkásbiztosítási törvényt, amelyet utódai azonban már nem az ő szellemében valósítottak meg.

Több kisebb közgazdasági és pénzügyi tanulmányon kívül egy kitűnő kis kézikönyvet írt a közgazdaság elméletéről. Tudományos munkásságának túlnyomó részét azonban a vámpolitikának és statisztikának szentelte. A vámpolitika történetéről írott nagy munkája, amely német nyelven is megjelent, nemcsak a hazai, hanem a világirodalomban is tekintélyes helyet foglal el. Nagy tudással, finom kritikai elmével, a történelmi összefüggések éles meglátásával és tudományos irodalmunkban páratlanul álló világos és szép stílusban tárgyalja a vámpolitika történetét az utolsó száz évben. Nemcsak történelmet írt, hanem a vámpolitika fejlődésének ismertetésével kapcsolatosan igen meggyőzően kel a szabadkereskedelem védelmére, a védővamos és különösen az agrárius elzárkózási rendszerrel szemben. Mindenütt kimutatja a vámvédelemnek erősödése és a konzervatív irányzat felülkerekedése közötti összefüggést és azt, hogy a vámemelések mögött milyen osztályok érdekei húzódnak meg. Munkájának legkiemelkedőbb része, amelyben az, angol védővamos politika bukását írja meg. A német Zollverein történetéről szóló fejezetben nagy történelmi tudásáról és érzékeről tesz tanúságot. Rendkívül érdekes és történelmi értékű része művének a Széll-Körber-féle kiegyezés történetének ismertetése, amelynek megalkotásában, mint kereskedelmi miniszter maga is nagy mértékben közreműködött. Ragyogó

tollal ismerteti és bírálja a Chamberlain című fejezetben az angol imperialista védővamos mozgalmat, amelynek megjósolja közvetlenül a háború előtt bekövetkezett bukását. A szabadkereskedelem iránti lelkesedése kicsillan minden munkájából és vörös fonálként húzódik végig egész politikai tevékenységén. Mint a szabadkereskedelem híve, mindig az Ausztriával való vámközösség mellett foglalt állást.

Láng Lajos tudományos munkásságának javát a statisztikának szentelte. Több kisebb statisztikai munkáján kívül Jekelfalussy Lajossal együtt megírta több kötetben Magyarország statisztikáját. Több évtizedes tanulmányainak és kutatásainak eredményét *A statisztika története* című munkájában foglalta össze, mely a statisztika történetét tárgyaló szinte egyetlen munka a világirodalomban. Nagy tudásról és a tudománya iránti lelkesedésről tesz tanúságot ez a könyv. Amint könyvének előszavában írja, elsősorban a Malthus és Quetelet munkájának kellő világitásba való helyezése volt tulajdonképeni célja. Malthust védelmébe veszi a szocialista és polgári írók támadásaival szemben. Nem azonosítja magát azokkal az antidemokratikus nézetekkel, amelyek miatt Malthust ellenfelei támadják, hanem azt bizonyítja, nagyon széleskörű fejtegetésekkel, hogy Malthus bírálói művét vagy nem ismerték, vagy félreértették és neki olyan, az alsóbb osztályok érdekeivel ellentétes nézeteket tulajdonítanak, amelyeket Malthus sohasem hirdetett. Malthus munkájából vett számos idézettel igazolja, hogy a haladás híve, a munkásosztály őszinte barátja volt, aki a népesség szaporodását kívánatosnak tartotta, s csak azt a törvényszerű összefüggést mutatta ki, amely az élelmiszerek és az emberek szaporodása között fennáll. Franciaország elnéptelenedésének kérdésével foglalkozva, Láng a francia statisztikusok azon felfogásával szemben, hogy ez a jelenség a kultúra magasabb fokának, a nagyobb demokráciának, a vallásos érzés hanyatlásának a következménye, a jelenség okait az ipar és kereskedelem fejletlenségében és abban látja, hogy Franciaország a törpebirtokosok és kisiparosok hazája. Az előbbi irtózik földjének felosztásától és azért nem szaporodik, az utóbbi pedig hanyatló gazdasági osztály.

Láng Lajos számos kisebb munkája közül különösen kettő érdemel említést. Az egyik az ausztriai nemzetiségi viszonyok alakulásáról szól, a másik pedig a kvótáról írott tanulmánya. Az első eredeti felfogásával nagy feltűnést keltett, a második miatt pedig sok támadásban volt része. Az elsőben statisztikai adatokkal mutatja ki a szláv elemek szaporodását és gazdasági térfoglalását Ausztriában s különösen Bécs városában s az osztrák politikai életből vett példákkal igazolja, hogy ez a jelenség Magyarország szempontjából csak üdvözölhető, mert Magyarország Ausztriával szemben mindig csak akkor tudott eredményt elérni, amikor ott szláv összetételű kabinet volt kormányon. A kvótáról írott tanulmányában statisztikai számítások alapján nyert alapot ajánlott a kvóta mindenkori kiszámítására, amelyet, ha elfogadtak volna, megszüntette volna a kvótakérdés körül állandóan mutatkozó ellentéteket. Láng Lajos számítása egy csekély töredékkel magasabb arány-

számot eredményezett, mint amilyen a 67-ben megállapított kvóta volt. Emiatt igen heves támadásokban volt része. Ausztriában szívesen elfogadták volna az ő számítási alapját, de azt idehaza visszautasították. Lángnak megvolt az a szomorú elégtétele, hogy tanulmányának megjelenése óta a kvótát két ízben lényegesen fölemelték, ami nem következett volna be, ha az ő számítási alapját úgy Ausztriában, mint Magyarországon elfogadják.

Láng Lajos kitűnő professzor volt. Nemcsak előadott, de tanított és magyarázott. Szellemes anekdotákkal, a politikai életben és a külföldi utazásokon tett apró megfigyelések elbeszélésével fűszerezte sokszor nem éppen mulatságos témáját. Nagyon szerette tanítványait s túlságosan elnéző volt tévedéseikkel szemben, nehogy elvegye a kedvüket a tudománytól.

Mint politikus fényes pályát futott meg. Fiatalon lett pénzügyi államtitkár, s mint ilyennek, fontos szerepe volt a Wekerle-féle valutarendezés munkájában. Később rövid ideig kereskedelmi miniszter volt. Élete utolsó évtizedében vezető szerepe jutott a politikában, neve többször szerepelt a miniszterelnök jelöltek között. Azt kell mégis mondanunk, hogy a politikai életben nem játszotta azt a szerepet, amely képességeinek megfelelt volna. Ennek oka részben egyéniségében, részben pedig a hazai politikai viszonyokban rejlett. Politikai változások hamar leszorították a kereskedelmi miniszteri székről, a szabadelvű párt bukása után pedig teljesen visszavonult a politikától. Az 1910-iki választások után a politikai vezetőemberek sorába került. De érvényesülési ambíció nem vezette, mert nagyon világosan látta, hogy a magyar politikai viszonyok között, mint szakminiszter semmit sem tudott volna megvalósítani azokból az ideákból, amelyeket az irodalomban és a katedrán hirdetett. Különben is hiányoztak belőle azok a képességek, amelyek szükségesek voltak ahhoz, hogy az uralkodó rendszerben a vezetést magához ragadja. Nem értett a cselszövéshez, a politikai gáncsvetéshez. Tisztelőket és barátokat tudott magának szerezni a politikában, de követőket nem. Ehhez az erős akarat is hiányzott nála. Még kevésbé tudott volna szembeállni az uralkodó áramlattal, amelynek minden hibáját nagyon tisztán látta. Hatvan éven felüli és egészségében megrendült ember volt akkor, mikor a politikai pályájának a zenitjét elérte s nem volt meg benne Bánffy Dezsőnek és Justh Gyulának az az energiája és akaratereje, amely ezt a két férfiút arra bírta, hogy a magas korról és a kórral szembeállva, új csapásokon induljanak el és harcban álljanak az uralkodó rendszerrel, amelyet évtizedeken át maguk is támogattak. Láng Lajos passzív természet volt. Úgy találta, hogy meg kell alkudnia az uralkodó áramlattal, amelyet legyőzni nem lehet, amely azonban az ellentáborral szemben védelmezője volt a 67-es kiegyezésnek és a vámterület közösségének, amelyeknek a fenntartása Láng Lajos szemében mindennél fontosabb volt. Ez volt a Láng Lajos politikai pályájának csendes tragikuma, amely azonban nem zavarta meg lelkének derűit harmóniáját, s amelyért bő kárpótlást nyújtott neki az az öröm, amelyet a tudomány művelésében, az irodalom és

művészet élvezetében, s talán mindennél nagyobb mértékben, az ifjúság tanításában talált.

Láng Lajossal kihalt az a politikai generáció, amely a peak Ferenc nemes hagyományait örökölte, s Láng Lajos eltávozott anélkül, hogy megérte volna, hogy a kiélt politikai rendszer romjain a kiegyezést alkotó államférfiak hagyományai az új idők szellemétől megfrissülve ismét életre ébredjenek.

Kircz Andorné: Benedek Marcell Vulkánja.

Ezen a helyen, ahol éppen Benedek Marcell emlékezett meg a szociális gondolat és pacifizmus két nagy francia szépirodalmi képviselőjéről, Romain Hollandról és Barbusseről, s írói jelentőségben kisebb, de rokonirányú magyar társuk — Laczkó Andor — háborúellenes novellakötetéről, kell az ő regényéről, a *Vulkán*-ról is szólni. Az egymásmelléállítás természetesen itt nem irodalmi szempontból történik; alapja az, hogy Benedek Marcell könyve sem irodalmi munka csupán, hanem, bátor és jelentőséges szociális cselekedet: jelentős éppen azért, mert szépirodalmi értéke is van, mert igazi író írta, aki igaz és mély átélési képességgel vett részt az eseményekben, a Heine „költőszívével”, amely a világ középpontjában áll, úgy hogy rajta fut keresztül mindaz, ami korát mozgatja — s aki belső élményeit megfelelő, megkapó, művészi formában tudja kifejezni.

A munka, melyet írója „egy nemzedék regényé”-nek nevez, tulajdonképpen memoár. Az írónak és szellemi társainak, osztálya és köre egy nemzedékének szellemi fejlődését mutatja be és ezek mögött, mint ennek előidézőit, a háborút megelőző utolsó évtized politikai és kulturális mozgalmainak összes főbb irányait, amelyek e fejlődésre hatottak. Ez a kör „a lelkiismeretes, gondolkozó és munkás tanárság új nemzedéke”, ennek szellemi történetét írja le és ez, röviden foglalva össze a könyv legmélyebb tartalmát: a társadalmi progresszió, a haladás eszméibe való bekapcsolódásuk története. Nem foglalkozik a saját körétől távolabbeső osztályok egykorú nemzedékével, amint ez nem dokumentáris történeti tanulmányon, hanem spontán átélésen alapuló költői munkánál természetes is, közvetlenül még az egész intellektuális ifjúsággal sem. Ez legfeljebb érezhető a regény alakjai mögött, érezhető, hogy ezek akkor fejlődtek, mikor a *szociális eszme* iránti lelkesedés, a modern természettudományi és szociális világnézet első virágzását élte a magyar diákság körében, amikor a régi kis, szűk-körű, de nagy lelkesedésű „Művelődési Kör”, a Galilei Kör őse, alakult és működött. De ezzel, általában az intellektuális ifjúság azon körével, amely közvetlen közgazdasági és politikai tanulmányok alapján került bele a szociális mozgalomba, vagy amely diáknyomorának proletáröntudatában a szervezett munkássághoz csatlakozott, nem foglalkozik.

Az ő hőse — Almásy Miklósnak nevezi — egészen a „*túlso partról*” indult el. Vérébeli, ősmagyar dzsentrifaládából származva, vidéki dzsentrifaládában növekedve fel, a legmerevebb

konzervatív nacionalista, „úri” világfelfogás lelkes, becsületes hive, mikor a főváros szellemi befolyása alá kerül. Különösen a zsidó intellektuális, forrongó társadalomból származó társai kezdik lassan befolyásolni, egyelőre csak nyugtalanítani. Ekkor még csak „a tudás nyugtalan ösztöne, a nyugat lírai imádása” választja el eredendő miliójétől. Első hagyományellenes cselekedete, hogy nem jogászi, hanem tanári pályára lép. Modern irodalmi tanulmányai, saját írói és művészi ambíciói a *művészi radikalizmus* felé viszik. Végigküzdvé magát — főleg a francia — romanticizmuson, eljut a modernekig, a hivatalosan el nem ismertekig. Néhány radikálisabb, más talajban gyökerező társa beleviszi a „Harcos Színház” (a szintén már csak alkotóinak s kicsi közönségének emlékében élő Thália) megalkotásába. Ennek az alapítófelhívása már egészen kiáltványyszerű, itt már érzik a művészet szabadságának a politikai szabadságban gyökeredzése. „Harcot hirdetünk minden ellen, ami elavult, megcsontosodott, ami hazugsággá vált, még ha igaz volt is valamikor, kétszeres hazugsággá, ha sohasem volt igaz...” Itt találkozik Miklós először a szervezett munkásokkal is, mint intelligens, érdeklődő műélvező közönységgel.

S mélységesen szép és tanulságos, ahogyan most ez a teljesen megállt világból származó fiú a *művészi radikalizmus kerülő útján*, minden politikai irányú szervezetbe való tartozás nélkül, a művészi szabadság, a lelkiismereti szabadság követelésén keresztül eljut a politikai radikalizmushoz, Sok tekintetben idegen marad türelmetlenebb társaival szemben, különösen megtartja mindig mély, de nemes nacionalizmusát, amiről még később lesz szó; egy bizonyos lelki distanciából nézve, sokszor eléggé meg nem alapozottnak érzi lázas történetüket. De élete feladatát abban látja, hogy a megalapozást elősegítse. „Álkultúra az övék”, mondja egy helyen, „a gyökereket majd *mi* teremtjük meg” — a fiatal tanárookra gondolván.

Ettől kezdve tanári hivatása, a tanárság szociális feladata s ennek betöltését megalapozó szociális helyzete válik gondolkodásának és cselekvésének centrális problémájává. Ezt viszi magával végig fejlődésének további állomásain keresztül. Látja, hogy a tanár igazán magasrendű szociális működésének alapfeltétele emberi méltóságát minden tekintetben megőrző gazdasági és szociális helyzet, teljes lelkiismereti szabadság. Ezért küzd, kifelé és befelé, azért, hogy a tanárság fontosságát megérttesse, megismertesse mások előtt és tanártársai körében. Szabadkőműves lesz, itt próbálja a szellemi középosztály többi köreit figyelmessé tenni a tanárság problémáira, ezek fontosságára. „A mi kezünkben van gyermekeitek jövője... Nem mindegy, ki tanítja fiaitokat természetrajzra, fizikára, történelemre, irodalomra...” „A halhatatlanságot eszméink adják meg s jaj nektek, ha az a szórakozott, ferdesarkú bácsi” (akinek a tanárt felületesen nézni szokták), „saját fiaitokkal tapostatja összevetésteket”. De azt nemsokára belátja, hogy a „polgárság szervezését” nem lehet remélni, látja, hogy „a munkásközéposztály és tőkés-középosztály nem küzdhet komolyan és sokáig egy sorban”. Tapasztalatai, gondolkodása mindinkább a szocializmus eszmekezeihez közelebbi, de nem ennek forradalmi formájához; a szervezett munkássághoz sem kíván csatlakozni, mert

nem érez vele kapcsolatot. A maga osztályát szeretné „szociális alapon szervezni, a magyar tanárságot s reméli, hogy ez a betegség át fog ragadni az egész intellektuális középosztályra is”. Ez azonban nem sikerül neki. Éppen saját kartársai körében talál legnagyobb ellenállásra; hiába, ezeknek nagy része még egészen más szögletből nézi a világot... „Önök még nem jötték rá — kiált fel a tanári kör egy viharos ülésén —, hogy 1300 forint-jukkal és *úr* címükkel nem az urak, hanem a munkások, a kizsákmányolt munkások osztályába tartoznak. Önök azt hiszik, hogy kötelességük a földesúri hitet, erkölcsöt, történelmet tanítani s ellenség gyanánt kell nézniök a munkást, aki nagyobb bért akar, a parasztot, aki földet szeretne kapni. Pedig nem önöktől akarják a bért, a földet. Sőt. A nyomorult fizetésük nőne a munkabérekkel s a pénzük többet érne, ha a parasztnak földje volna és többet tudna termelni. De ezt mind nem látják. Úrnak képzelik magukat, pedig csak az urak szolgálói. A vallást védik, a hazát, a királyt, az erkölcsöt — mit tudom, még mit nem védenek ellenünk —, pedig mi csak a *lelkiismeret szabadságáért* harcolunk.”

Régi igazságok ezek, de újonnan hatnak és — reméljük — új körökben hatnak, mikor így egész újonnan születnek egy „a túlsó partról” elindult ember lelkében, akit a maga spontán tapasztalatai, erkölcsi idealizmusa visznek a haladás örök eszméi szolgálatába. S ezért oly értékes könyv ez, a magyar irodalomban egészen egyedül álló. A fent röviden vázolt útnak fontos tényezőiként az említettek kivül még a magyar intellektuális élet néhány — több esetben névszerint megnevezett — vezetőjének működését s a külföldnek, különösen a francia kultúrának hatását írja le a szerző. Franciaországban látja a nagy szabadságeszmék hazáját, „a szabadság, egyenlőség, testvériség, a szociális igazságtalanságok megszűnése, a gondolat szabadsága, a sötétség hatalmának megtörése” — ezek azok, amelyekért való küzdelmében példaképét látja a nagy francia gondolkodókban.

A könyv eszmetartalma mellett a benne tükröződő nyugodt, férfias erkölcsi erő teszi oly nagyhatásúvá, Almásy Miklós fejlődése nem megy zavartalanul, egy vonalban felfelé. A gátló erők között küzd és szenved sokat, elcsügged, majd megint felemelkedik, de panasz, a mártíromság glóriájának keresése nélkül, nyugodtan, magától értetődőleg, mint egy „új szociális gondolat harcosa” a maga körében.

Csak a reakciós irányzat tölti el végtelen fájdalommal, amelyet nálunk is, Párisban is, ahol akkor él, már a háborút megelőző években felülkerekedni érez.

De nem veszi el bizalmát a haladásban s a maga munkájában. A progresszió előkészítői közt igen fontosak az igazi, tudós, lelkiismeretes tanárok. Nem, hogy a szocializmust tanítsák — hanem, hogy átadják, legjobb lelkiismeretük szerint, tudásukat, világnézetüket, amelyből meggyőződéseik fakadnak.

Régi eszme köréből csak egyet tartott meg magának a *Vulkán* hőse; nemesebb, tisztultabb, igazán ideális formájában: a nacionalizmust. Mint forrongó, fiatal diák egy tüntetés alkalmából az életét teszi kockára, hogy megmentse a letépni akart

nemzetiszínü zászlót, érett férfikorában, a nagy háború kitörésekor, mikor az irtózatos orosz invázió a haza létét veszélyezteti, önként fegyvert ragad védelmére. Úgy érzi — s itt Jaurès-val találkozik —, hogy „az igazi internacionalizmus visszavezet a nacionalizmushoz”. Az emberi közösség legszentebb formáját a hazában látja. Olyan módon, mint azt egy másik nagy francia, Anatole France fejtette ki egy 1914 őszén még az ő régi, igazi szellemében megírt kis cikkében: *Les patries*, amelyben azt mondja, hogy ha valamikor elképzelhető is, hogy egy családot fog az emberiség alkotni, most hazákra van oszolva. S a hazát kell szeretni és óvni, hogy teljes erővel és lendülettel fejlődhessék és haladhasson testvéreivel, a többi hazákkal együtt, „avec ses soeurs, les autres patries” a jövő felé.

Antal Frigyes: Madarász Viktor (1830—1917).

A XIX. század magyar festészetének nincs organikus fejlődése; nem volt tradíciója, melyet az egyes festők folytathattak volna. Ha valaki tehetséget érzett a festészethez, annak külföldre kellett mennie, hogy valamely ottani irányhoz csatlakozva pótolja születési miliójének művészetnélküliségét és tradíciótlanságát. Szükségszerűen elmaradt festőink természetesen konzervatív vagy legjobb esetben eklektikus irányok szolgálatába szegődnek, de minél előbbre haladunk a XIX. században, annál inkább válnak képesekké progresszív irányok megértésére is.

Madarász az első festőnk, aki eljutott a romantikus festészethez. Ő előtte nálunk csak bécsi harmadkézből vett pseudo-klasszicista sémákat festegettek (Orlai Petrics Soma, Kiss Bálint). Madarász ezzel nem elégszik meg. Otthagyja Bécset; ő az első magyar festő, aki Parisba megy. Itt Cognietnek, a Delaroche-tanítványnak akkor nagyhírű műtermébe lép. Nagy hire dacára Cogniet festészete nem volt az akkori legjobb francia nivón, a Delacroix nivóján; a Déveria-Delaroche-Cogniet-kör sok megtanulható dolgot átvett ugyan a nagy mestertől, de lényegükben az ő törekvéseik mégis csak arra irányultak, hogy az új kolorisztikus vívmányokat durván kiélezve tetszetősekké tegyék: megható, népszerűségre beállított történelmi képekben, melyek főleg az elnyomott népek múltjából való dicső tetteket ábrázoltak. Nagyon érthető lett volna, ha Madarász, a 48-as forradalom katonája, a vidéki dzsentri-család sarja teljesen behódolt volna ennek az erősen tartalmi iránynak; hisz Orlai Petrics Somától Delarocheig is óriási volt már a lépés. De Madarász nem szolgáltatta ki magát teljesen ezeknek a pseudo-romantikusoknak, akik pedig ekkor Parisban az általános köztudat szerint modernek voltak (szemben az akadémikus Ingres-iskolával). A jövevény magyarnak Delacroix, a még Franciaországban is izolált forradalmár ügyannyira tetszett, mint Delaroche; azt már persze nem tudta — és nagyon bátor embernek kell annak lennie, aki neki ezért ma szemrehányást tud tenni —, hogy Delacroix sokkal nagyobb festő Delarochenál. Hogy egyáltalában volt fogékony-

sága Delacroix nagy kolorisztikus és kompozicionális problémái iránt is, ezért csak a legnagyobb csodálattal adózhatunk az első Parisba kiszakadt magyar festőnek. Aki szeretné, hogy Magyarország valamikor organikus, tradíciós és mégis a külföld összes vívmányait magába olvasztó művészet lehetséges legyen, kell, hogy meghatottan álljon ama bájos kis kópia előtt, melyet Madarász az 50-es évek végén Delacroix *Noces juives*-je után festett és melyet Petrovics Elek, a Szépművészeti Múzeumnak szerencsés kezű és történelmi érzékkel bíró új igazgatója nemrég szerzett meg a múzeum számára.

Madarász nagy festői tudását megtaláljuk az összes képeken, melyeket Parisban festett (1854—1870), de még sokkal inkább a vázlatokon, melyeket ezekhez a képekhez készített. A képekbe magukba mindig belevegyül már az a tartalmi cifrázás, melyet a Delaroché-iskola oly fontosnak tartott. De ezektől nagyon könnyen eltekinthet mindenki, akinek van érzéke kompozíció és festői kvalitások iránt. *Hunyady László siratása* című képén (1859, Szépművészeti Múzeum) az oltárkendő vörös keresztje, a vérfoltok, a színpadias lámpa és hasonló lokálkoloritós rekvizitumok úgy válnak le a szépen összetartott vonalkompozícióról, a kitűnően megoldott sárgászöld-fekete színharxóniáról, mint a rossz bőr a kígyóról. Aki pedig mégsem tud a kép előtt e néhány tartalmi elemről eltekinteni, azt meggyőzi megragadóan monumentális és szélesen festett vázlata (Ernst-Múzeum), mely ezeknek teljes híjával van és amelyre egyszer egy hálás utókor úgy fog visszatekinteni, mint a magyar festészet kiindulópontjára. Hogy a *Dobozy Mihály* vázlatát (Ernst-Múzeum) a maga impresszionista vadságával egy gömörmezei fiatal ember festette a 60-as évek elején, azt egyszerűen szédítő elgondolni. Kitűnő maga a kép is (Madarász-család tulajdona); nincs ugyan oly impresszionista módon festve, mint a vázlat, de egyensúly kompozíciója izgató és hatalmas. A sárgásszürke ég szinte felhasad abba az irányba, amerre a lovasok vágatnak. A *Zrínyi és Frangepán* (1864, Szépművészeti Múzeum) baloldali csoportjának szürkerózsaszínsárga színkompozíciója méltó volna Couture-hez.

Mindezekkel a képekkel Madarász Parisban nagy sikereket ér el. A *Hunyady László* megkapja a Salon nagy aranyérmét. A *Dobozy* egyik példányát kiviszik Amerikába. Egymást érik a megrendelések; lefesti Thierryt, Olivert. Szeretik a személyét is. Intimusa a Gauthier-körnek. Teljesen és megértően benne él már új hazája szellemi légkörében.

Ekkor gróf Andrassy Gyula miniszterelnök rábeszéli, hogy jöjjön haza; Madarász enged és visszatér Pestre (1870). Itt eleinte hideg közönnyel, majd nyílt ellenségeskedéssel találkozik. A napilapok és folyóiratok kritikái egyhangúan túl merészeknek, túl realizztikusoknak, túl színeseknek találják a képeit, hibáztatják a széles „franciás” ecsetkezelését. Madarász zavarban van, nem tudja, hogyan fessen. Elveszti a művészi talajt a lába alól; túlozza képein a már Párisban is zavaró tartalmi elemet, csak hogy hazafiasan hassanak. Most festi azokat a képeket, melyek miatt a régi konzervatív kritikusok mai realista utódai ugyanolyan bátran végeznek Madarászszal — de most már persze realista alapon — mint ötven év

előtti őseik. Pedig még a legrosszabb képeinek is mindig vannak festői kvalitásai; hogy például a legrosszabbak és legkésőbbiek egyikét vegyük: a *Petőfi halálá-*nak (1878, Ernst-Múzeum) tájképháttérében is sok van még a *Dobozy Mihály* nagyvonalú monumentalitásából.

Röviddel ezután (1880) Madarász kénytelen abbahagyni a festészetet, mert képei nem elég kinyaltak, nem elég rózsaszínűek és ezért nem kellenek senkinek. Ha kint maradt volna Párisban, szépen és érdekesen fejlődött volna tovább. Itthon rézkereskedésre kellett magát adnia. Ebbe belebukott és késő öregségében, még nyolcvanhétéves korában is, fotográfiák után kétszáz koronáért festette a portrékat, hogy éhen ne haljon.

Most halt meg, néhány hónappal ezelőtt. Amíg itt élt közöttünk, senki nem törődött vele. Jóformán senki sem tudta, hogy a legjobb magyar festők egyike volt. Senki sem tudta, hogy az a kultúra, mely ezt az öreg honvédet ízig-vérig áthatotta, a nálunk csak oly kevesek által — talán még csak Petőfi által — átérzett, 48-as nemzetközi demokrácia kultúrája volt, mely a magyar múlt legszebb emlékeihez tartozik.

KORTÖRTÉNETI JEGYZETEK

A kommunista Oroszország.¹

Akár tartós lesz, akár nem Oroszországban a Lenin-kormány uralma, tény, hogy a polgári erő teljesen megtörött a bolsevikiekkel szemben. A nagy átalakulás természetesen még nem történt meg véglegesen minden vonalon, de már annyi történt, hogy azt évtizedek vissza nem fordíthatják: a szocialista forradalom nyomai Oroszországban minden idők végéig meg fognak maradni. Ami Oroszországban végbement, azt röviden ezzel a definícióval jellemezhetjük: a nemzeti eszme bukása. A polgárurolom, mely (mint mindenütt) nacionalista ideológiára támaszkodott, teljesen s definitíve megbukott Oroszországban; helyébe lépett a munkásosztály diktatúrája, mely az internacionalizmus eszméjén s az emberi egyenlőség ideáján alapul.

Az új helyzetet inkább megértjük, ha azt mondom, hogy Oroszországban nincsenek németbarátok és franciabarátok. Hogy aznap, mikor Hoffmann tábornok kardcsörtetése izgatta a kedélyeket, akkor nyugodtan társaloghattam német nyelven a pétervári villamoskocsin; senki nem haragudott rám, holott mindenki németnek nézhetett. De azért nem is németbarátok. Az entente-államok polgárai is zavartalanul élhetnek és az entente-képviselések nagyon értelmesen is viselik magukat, amennyiben tartózkodnak minden beavatkozástól s aki francia, angol, amerikai állampolgár él Oroszországban, mind nagyon passzív viselkedik s csendesen alkalmazkodik a szokatlan körülményekhez. Ezért nemzeti tusakodások egész ottlétem alatt nem is fordultak elő. Az orosz munkásság örül a békének, örül a szabadságnak, örül a változott életkörülményeknek s minden örömét csak két dolog zavarja meg: a német hadsereg Pétervár előtt és a rettenetes élelmiszerhiány. S ez a két dolog az, mely a Lenin-kormányt esetleg megdöntheti. A bolseviki-programm sok dologban már diadalt ült, míg más dolgok még vajúdasban leledzenek. Így például a magánvagyon jóformán már teljesen megszűnt. Ami nagyobb magántőke feküdt bankban, pénzintézetekben, az mind zár alatt van. A tulajdonos hetenként 150 rubelt vehet fel abból, természetesen mindig a megfelelő hatóság engedélyével és ellenjegyzésével.

Ami vagyon iparvállalatokban, üzemekben feküdt, az is többnyire államosítva van már. Ez volt természetesen a legnehezebb dolog s itt első időben sok zavar, sőt helyenként károsítás is történt és szabotázs. Így például a közúti villamosvasút alkalmazottai a kollektívizmust eleinte úgy értelmezték, hogy jegyeket adnak rendes áron a közönségnek, mint eddig, hanem ami a jegyek árából

¹ Egy hollandi lap szocialista munkatársa nemrég beutazta volt a forradalmi Oroszországot. Mint Leninnek s a többi bolseviki vezéreknek régi, intim ismerőse, közlelről szemlélhette a bekövetkezett változásokat s első kézből szerezhetett információkat. Tapasztalatait egy füzetben írta meg, melyből lapunk egy barátja bocsátja rendelkezésünkre az alábbi szemelvényeket, melyeket persze megfelelő óvatossággal kell fogadni, minthogy írójuk egyoldalú és fanatikus pártember. A tudósítás elejének és végének szöveg ellentéte szembeszökő. — *A szerk.*

összegyűl, azon a személyzet esténként egyszerűen megosztozik. Persze ez nem tartott soká. Az egész üzemet a kormány rövidesen a megfelelő munkásbizottság ellenőrzése alá helyezte s most a közlekedés rendszeresen folyik. S ami ez esetben történt, ugyanaz történt mindenütt. Oroszországban ma csaknem minden iparvállalat rendszeresen dolgozik. A sebes átmenetet a kollektív ipargazdaságra misem jellemzi inkább, mint az a tény, hogy ma Oroszországban egyáltalán nincsen már munkáshiány. Hogy csak egy példát említsek, a Siemens és Halske-féle A. E. G., egy roppant terjedelmű villanytelep, ma csakoly teljesen működik, mint béke idején. Mindössze annyi a különbség, hogy az A. E. G. kapitalista direktorai részben menekültek, részben póruljártak; az egész telep működése a munkások bizottságának ellenőrzése alatt áll; a munkásbizottság verifikálja az üzleti könyveket s a munkások részeseznek az üzleti haszonban. Az A. E. G.-nek ily változott berendezés mellett ismét 4500 munkása van, kik legalább oly jól dolgoznak, mint azelőtt.

Ez a két példa mutatja, hogy az, orosz kormány hogyan járt el az iparvállalatokkal szemben; nem az lévén célja, hogy megszüntesse vagy államosítsa az ipart, hanem marxista alapon állván, egyedül azt a célt követte, hogy minden iparvállalatból kiküszöbölje a munka „Mehrwert”-jét. A munkásnak joga van munkájának teljes értékére, nem szabad, hogy ez érték egy tekintélyes hányada a tőkés kezén maradjon. A bolsevikieket ez a marxista elv vezette, mikor a különböző iparvállalatokkal szemben a következő három, módon jártak el: 1. A kishozadékú személyes munkán alapuló apró iparvállalatokat meghagyták. 2. A nagy ipartelepeket, ahol ez könnyen lehetséges volt, konfiskálták és kooperatív alapon újra organizálták a munkásság számára. 3. Ahol ez nem volt keresztülvihető, ott nagyjában meghagyták az eddigi állapotot, de az üzleti könyveket egy a munkások által maguk közül választott bizottság ellenőrzése alá helyezték.

Lesznek, akik csodálkozni fognak azon, hogy a bolsevik-kormány magánvagyonnak hagyta meg a törpe iparvállalatokat. Nos, ez az egy tény is eléggé mutathatja, hogy a bolsevikiek nem akarják a polgári osztályt megsemmisíteni, csak le akarják szorítani a polgárságot az egyeduralomról. Az ő intézkedéseik korántsem absztrakt felforgatók és esztelenek. Tudják ők jól, hogy az államrendszer máról-holnapra gyökeresen megváltoztatni nem lehet. Programjuk nem tisztán kollektivista és nem tisztán kommunista program; kollektivizmus és kommunizmus parallel haladnak e programban, melyben mindamellett a magánvagyon számára its marad hely. Meg akarják szüntetni a munkásrabszolgaságot, a munka *Mehrwert*-jét, a munkanélküliséget és a munkásság függő viszonyait általában.

„Esztelen dolog” volna azt hinni, hogy a bolsevikiek a szó szoros értelmében való egyenlőségre törekednek. Minden hírlapban benne volt például az a részlet a bolsevik-uralomból, hogy ő alattuk a Smolny-palotában mindenki egyazon (500 rubel) fizetést kap; maga Lenin és az utolsó írógépkopogató hölgy. Szó sincs róla! Ezen a közös törzsfizetésen túl külön többletfizetések vannak a főhivatalnokok számára, de arról ugyane hírek nem vettek tudomást. Az „egyenlőség” egyáltalában nem is szocialista ideál! Hiszen a szocialisták éles különbséget tesznek a *skilled* és *unskilled labour*, a képzett és képzetlen munkás között. Furcsa volna, ha a bolsevikiek nem tartották volna be fokozott mértékben e különbségeket. Bizony, hogy betartották, de nagyon is és megvan a respektusuk a képzett elmékkel szemben. Sőt éppen ez a Lenin-kormány főtörekvése, hogy a munkanélküliség megszüntetésével elérje, hogy a képzett munkás ne legyen kénytelen nyomorában oly munkát vállalni, melyet kisebb bérért a képzetlen munkás is elvégezhet.

Hogy Lenin reformjai erőszakosak, ki tagadhatná? De erőszakos minden forradalom a maga természeténél fogva; hanem ez az erőszak mindig csak átmeneti és csupán addig tart, míg az új formáik kijegecesednek a forradalmi zavarból.

Erőszakos volt a készpénzmagánvagyon zár alá helyezése, melyről már szólottam, s ha úgy tetszik, erőszaknak nevezhetjük azt is, hogy a Lenin-kormány egy csapásra véget vetett a rettentő pétervári lakásnyomornak azzal, hogy egyszerűen kisajátította a magánházakat. Ezt megint nem úgy kell érteni, hogy a bolsevikiek kikergették lakásából a polgárt, hanem igenis megszábták, hogy senkinek nagyobb lakása ne lehessen, mint amennyire tényleg szüksége van családtagjai számára. Ily módon hamarosan kiürültek egész paloták és a munkásság hajléktalansága máról-holnapra megszűnt. A Lenin-kormány egy tollvonással megszüntette a háztulajdonosok intézményét, kimondván, hogy minden ház állami vagyon; a lakó az államnak fizet bért és a háztulajdonos lakóvá degradálódott egy nap alatt.

Nem érdekelték, hogy hogyan oldották meg a bolsevikiek a földbirtok reformját. Nem mutatkoztak sem oly radikálisoknak, sem oly absztrakt doktrinereknek, mint a Csernov-féle forradalmi szocialista párt. Mindenekelőtt az volt a céljuk, hogy minden föld lehető intenzív megművelés alá, kerüljön s ne maradjanak nagy területek parlagon a viszonyok rendezetlensége miatt. Ezért a bolsevik-kormány megengedte, hogy a falvak minden további formalitás nélkül birtokba vegyék mindama földbirtokokat, amiket a birtokos megművelni nem képes. A falvak ily módon haladéktalanul elbirtokolták az összes koronauradalmakat, mik a cár elfogatása óta gazdátlanul maradtak; hasonlóképpen minden holtkézi birtokot és nemesi uradalmat, mik a forradalom óta megmunkálatlanok. Elfoglalták mindama latifundiumokat, melyek parlagon heverték, mióta a forradalom felszabadította a muzsikot a menekülő földesúr jármából. Itt sem a kommunista elv, hanem a praktikus cél lebegett szem előtt. A falvak nem tartották meg az elfoglalt jószágokat kollektív birtokul a „mir” elvei szerint, hanem igenis felosztották őket a parasztok között. Így Oroszország, a latifundiumoknak e hagyományos országa, máiról-holnapra a kisbirtokok országa lett. Amit ezer ukáz el nem tudott érni hetven év alatt: a bolsevikiek rábízta a parasztokra és a kisbirtokrendszer meglelt napok alatt minden vérontás és felfordulás nélkül. Kérdés, hogy tartós lehet-e ez az uralom? Mikor ez év elején Oroszországba érkeztem, akkor nekem is ez volt egyik legnagyobb kételyem. Most a viszonyok ismeretében úgy érzem, hogy a bolsevik-uralom egyelőre szilárd és bukása legalább a közeljövőben nem valószínű. Az bizonyos, hogy semminő kormány nem örökéletű, legkevésbé egy forradalmi kormány, melynek léte bizonytalan helyzetből fakad. De ha a bolsevik-kormány valaha megbuknék: bukásának okai semmiesetre sem lesznek belpolitikai okok.

A Lenin-kormánynak két veszedelmes ellensége van, illetve két ok bukthatja meg a bolsevikieket: egyik a külpolitikai helyzet változása Breszt-Litovszk óta, másik a fokozódó gazdasági krízis.

A breszt-litovszki befejező formula, a „sem háború, sem béke”, Trockij népbiztos invenciója volt. Trockij abban bizakodott, hogy Németország nem fogja megtámadni a magát nem védelmező Oroszországot s hogy ilyen támadás ellen a német szociáldemokrácia fellépése a bolsevikieket meg fogja védeni. Ez a számítás nem vált be.

A német hadsereg előnyomulásáról Szentpétervárott az volt a nézetünk, hogy a németek tényleg nem annexiós célból vonulnak Oroszországba, hanem biztosítani akarják magukat a bolsevikhatás ellen s a hadjárat valójában a polgári és kapitalista kormány harca a bolsevikizmus terjedése ellen.

Ami mármost a békét illeti: a kadetok vagy az októbristák csak vérző szívvel túrték volna, hogy az orosz birodalom egyes tartományai a nemzetesztől elszakadjanak. De az orosz nép, mely a mai kormány mögött áll, nem így gondolkodik. Ezek sokkal inkább azt mondják: „Mit bánjuk mi, hogy mi történik a lengyelekkel meg a litvánokkal? Fő az, hogy mi békében éljünk; a lengyelek meg a litvánok igazítsuk el a maguk dolgát, mi eligazítjuk a mienket!”

S valóban, mihelyst internacionalista szempontból tekintjük a dolgokat, minden roppant egyszerű lészen. Emlékszem rá, mikor a breszt-litovszki tárgyalások kapcsán Szentpétervárott nézegettük a térképet, melyen meg voltak jelölve a német diplomataik kívánságai, neveltünk a dolgon és azt mondogattuk: „Szegény Németország! Mennyi bajod lesz még neked ezzel az okkupált területtel s annak minden zagyva, felemás népeivel!” Emlékszem rá, hogy a jelenlevők meglehetősen hidegen fogták fel a dolgot és a nemzeti problémáknak nagy fontosságot nem tulajdonított egyikük sem. Ezért azt hiszem, hogy Szentpétervárott a kedvezőtlen béke nem kelti azt a hatást, amit egy nacionalista kormánnyal szemben keltene.

Hogy a legújabb események következtében hogy fog kialakulni a nemzetközi viszony Oroszország s a többi államok között, azt bajos volna megjövendőlni. Gazdasági tekintetben a bolsevik-kormány a külkereskedelmi forgalom monopolizálását tervezte. Oroszország (a konzulátusi rendszer mintájára) tartott volna minden államban kereskedelmi exponenseket, kik a bevétel és kivétel ügyeit intézték volna az orosz kormány nevében s minden magántőke kizárásával. Maga az állam tett volna meg minden szükséges bevásárlást külföldön s a fölös termények exportját szintén az állam vette volna monopóliumba; ami igen érthető, ha meggondoljuk, hogy a bolsevik-államban a magánvagyonnak alig van szerepe és az alig is létezik. A monopolizált kivitelből e bevételből származó esetleges haszon így nem egyes kereskedelmi spekuláns cégeket gazdagított volna, hanem gyarapította volna az állami bevételeket s hozzájárult volna a népijólét emeléséhez.

Nézetem szerint legnagyobb veszélye a bolsevikieknek a retentő gazdasági helyzet. A hosszantartó háború tönkretette úgy szólván az egész vasúti anyagot s a termelőképességét annyira redukálta, hogy a nagyvárosok élelmezése szinte megoldhatatlan probléma elé állítja a bolsevikieket. Igen megnehezíti a helyzetet a pénz teljes értéktelenülése, melyen semminő rendelettel sem sikerült eddigelé segíteni. A parasztok semmi pénzért nem hajlandók kiadni kezükből terményeiket s az ország valósággal visszatérni látszik a cseregazdasághoz, mert mindenki árút akar, akinek nyersanyagja van s viszont nyersanyagra s élelmicikkre áhítozik, akinek árúi vannak. A forgalmat közvetítő pénzt nem akarja elfogadni senki sem, mert a pénz értéke a különféle bankjegykibocsátások folytán valósággal illuzóriussá vált. E néhány megállapítás mutatja, hogy a gazdasági helyzet mily kétségbeejtő, habár másrészt a városi polgárság többet tűr, mint túrne bármely polgári kormány alatt, mert az értelmesebb emberek azt mondják magukban: „A bolsevikiekben szemmeláthatólag megvan a szegény nép iránt a jóakarát. Ha ők sem tudnak rajtunk segíteni, egész bizonyos, hogy más még annyira sem segíthet rajtunk!”

Mindezzel nem azt akarom mondani, hogy Oroszországban örökké tartó lesz a bolsevikiek uralma. Semmi kormány sem tart örökké. De ma olyannak látom a helyzetet, hogy míg egyrészt a Lenin-kormány szilárdan áll, másrészt nincs oly szervezett politikai csoport, mely nagy rázkódás nélkül átvehetne Leninek kezéből az uralmat. Ha a bolsevikieket mégis megbuktatja akár a gazdasági krízis, akár másminő körülmény: a bolsevik-kormány után csak a teljes anarchia jöhet.

De bármi jöjjön is: az feltétlenül bizonyos, hogy a bolsevikiek uralma nem vonulhat el nyomtalanul Oroszország fölött. Akár a bolsevikiek rendszere marad meg, akár új formák alakulnak ki: azt bizonyosra veszem, hogy a régvolt idők vissza nem térnek és hogy a kialakulandó új formák nemcsak relatíve, hanem érdemlegesen is új formák lesznek, új korszak karakterisztikumai.

Egy beteljesült álom.

1915 végén alkalmam volt Galíciának és a meghódított orosz területnek egyes részeit beutazni, amikor is különös előszere-ttel érdeklődtem az ott élő lengyel és rutén nép jövő problémái iránt. A ruténség hangulatára és aspirációira vonatkozólag naplómban a következő feljegyzéseket találok, melyeknek a lefolyt hetek eseményei élénk aktualitást adnak, úgy hogy közzétételük talán némi érdeklődésre számíthat.

* * *

Ha Lembergben a rutén-mozgalom vezetőembereivel beszélünk, csakhamar kiérezzük, hogy a lengyelségtől idegen, sőt azzal ellentétes világgal állunk szemben. Nemcsak a tárgyi ellentétet, a hang keserűségét, a vádak keménységét értem, hanem a rutén jelleg egész stílusát, mely keményebb, komorabb, nehezkesebb, mint a lengyel. Ha a lengyel típusból — inkább Galíciában, mint Oroszországban — mindenben kiérzik az ősi *Herrenvolk*, az uralkodás és a munkanélküli jövedelem által létrehozott biztonság, elegancia, emberekkel sima bánni tudás: a rutén típus magán hordja egy sokat szenvedett és üldözött, nehéz munkához szokott, inkább kispolgári és paraszti sorsközösséghez való tartozást. A beszédmód is egyszerűbb, talán őszintébb is lesz, viszont az évszázados keserűség nem egyszer rontja a nézés tisztaságát s ha a lengyel egy optimista, a rutén pesszimista romantikusnak nevezhető. Aki ismeri a más ország-beli elnyomott nemzetiségeket, az könnyen talál kulcsot a rutén psziché megértéséhez. Ha rutének (ukrajnaiak) csak Galíciában, Bukovinában és Máramarosban élnének, a probléma viszonylag egyszerű volna. De a rutén kérdésnek különös fontosságot és komolyságot ad, hogy a ruténség telepterületeinek túlnyomó része, még pedig az osztrák-magyar résszel összefüggően az európai Oroszországban van. Az egész, a rutének által lakott terület másfélszer nagyobb, mint a mai Németország. Ez a föld geográfaiilag a kelet európai síkság déli része, melyet északon a Dnyeper közép folyása mindkét oldalán elterülő polisszei mocsarak, délen a Kárpátöv, a Jaila-hegység és a Kaukázus, valamint a Fekete-tenger partja határolnak a Duna-deltától a Kuban torkolatáig. Ezen az óriási földön több, mint 34 millió rutén él, kikből Ausztria-Magyarországra valmi 434 millió esik. Ez a szinte szédítő és fantasztikus *Hinterland* valami zordon méltóságot ad Galícia és a most meghódított területek rutén kérdésének, mely elsősorban magukat a rutén vezetőket faszcinálja. De ez a *Hinterland* nemcsak szinte korlátlan expanziós lehetőségeket jelent, de éppoly óriási gazdasági perspektívákat is. Hisz ez a mesterségesen elnyomott, kultúrerőiben megakasztott orosz Ukrajna már ma is az európai Oroszország

búzatermésének 60%-át, cukortermelésének 80%-át, állatállományának közel egyharmadát szolgáltatja. Ukrajna viseli az orosz adók 26%-át s a Fekete-tenger az orosz export 70%-át bonyolítja le.

Csoda-e, ha ezek az etnográfiai, földrajzi és gazdasági lehetőségek a sokat szenvedett rutén nép lelkében az egyesült és független Ukrajna vágyát keltik fel s mindenáron ennek a látószögéből nézik a háború eseményeit s szinte szívszorongva lesik, hogy csapataink mikor foglalják el Kijewet, az ősi rutén állam egykori fővárosát. Mert amint minden életerős nemzeti-ségi mozgalom, a rutén is, át van itatva történelmi hagyományokkal és a rutén urak csillogó szemekkel beszélnek az egykori dicsőség évszázadairól, mely azonban már a 14. században a lengyel és a 17. században az orosz igában végződik. Heroikus ellenállások után Oroszország végleg megsemmisíti a rutén függetlenséget s az egykori szabadságharcos kozák köztársaság harcos intézménye a központosító cári hatalom kezében az elnyomás szervezetévé alakul át. Mazeppa legendás harcai után közönséges orosz gyarmat lesz, melyet egyházi autonómiájától megfosztanak s a vas és vér erejével russzifikálni akarnak. De az ősi szabadság szelleme politikai összeesküvésekben és forradalmakban újra meg újra kitör, 1905-ben az orosz kormány kénytelen az ukrainai nyelv használatát megengedni és Ukrajna 40 követet küld a dumába; az 1907. évi oktroj azonban újra megfosztja a képvisellettől és a mai Ukrajna nyelvi, kulturális és gazdasági fejlődésében bilincsekbe verve türelmetlenül várja a felszabadulás óráját az orosz cár izmus alól.

Mіндеzeket, valamint a velük összefüggő történelmi tényeket és érzelmeket valamennyire ismerni kell, hogy az ember megértse a rutén sorsközösség amaz aránylag kicsiny részének történetét, mely Galíciában játszódik le. Ami az osztrák ruténség helyzetét illeti, a galíciai vezérek is elismerik, hogy az osztrák rész sokkal jobban járt, mint az orosz, mert minden lengyel nyomás dacára, a Habsburgok koronája alatt sikerült nekik nemzeti létük és kultúrájuk biztos alapjait lerakni. Sőt ezt annyira elismerik, hogy reményeik merész szárnyalással egy oly jövő képét festik, melyben az osztrák rutén tartomány az összes ruténség Piemontjává válhatnék s a rutén nemzeti kultúra és műveltség melegével magához vonzaná azt az orosz Ukrajnát, melyet a cárizmus semmiféle erőszakkal sem lesz képes eloroszosítani.

— De ehhez mindenekelőtt az kell — hangsúlyozzák a rutén urak —, hogy az osztrák ruténség nemzeti fejlődését az egész vonalon biztosítsuk s gyökeresen véget vessünk a lengyel elnyomó törekvéseknek. A lengyelek kezdetben azzal vezették félre az osztrák kormányt, hogy a rutén nyelvet egyszerű lengyel dialektusnak minősítették, később pedig azzal, hogy mozgalmukat orosz irredentizmussal vádolták meg, melyet mint államellenest üldöztek, holott épp egy autonóm ausztriai nemzeti rutén mozgalom legbiztosabb mentővár minden russzifikálási törekvésekkel szemben, hisz az orosz urak, éppúgy, mint a lengyelek, nem voltak hajlandók a rutént nemzeti nyelv gyanánt elismerni, hanem azt, mint egy elrontott orosz dialektust gúnyolták és üldözték.

— Hogy a lengyelek hazafias aggodalma a rutén nemzeti mozgalommal szemben mennyire nem volt őszinte, azt a legékesebben az a tény bizonyítja, hogy mikor már a lengyel urak egyre erősödő mozgalmunkkal nem bírtak, az úgynevezett ó-orosz pártot favorizálták, mely pedig csak egyik hajtása volt a *Dmowski* által létesített orosz-nemzeti pártnak. Az ő számításuk az volt, hogy rájuk az orosz irredenta-mozgalom legalább is közömbös, de arra mindenesetre jó, hogy a népet elterelje a rutén nemzeti mozgalomtól, melynek Programm ja homlokterében az általános választójog és a demokratikus földbirtokpolitika áll. Szóval, inkább szövetkeztek a pánszláv konzervatívokkal, semhogy egy lojálisan osztrák-barát, de demokratikus parasztpárt fejlődését eltűrték volna.

— Mindezen okokból mi a lengyel urak ígéreteiben többé nem bízunk s a ruténség jövőjét csak úgy tudjuk elképzelni, ha Galiciát a háború után egy lengyel és egy rutén területre osztják. Ennek a megosztásnak nincs semmi elvi nehézsége s a negyvenes években már a megvalósulás küszöbén állt. A Sanfolyó tűrhető pontossággal jelöli meg a lengyel és a rutén telepterület határát. Mert míg Nyugat-Galíciában körülbelül 2,500.000 lengyel áll szemben 70.000 ruténnel: addig Kelet-Galíciában 2 millió lengyel és 3 millió rutén él együtt, nem beszélve a kisebb nemzetiségekről. Ehhez a keleti Galíciához akadály nélkül volnának azután csatolhatók az északnyugati Bukowina rutén területei, valamint az oroszoktól eddig meghódított vagy a jövőben meghódítandó rutén területek. Ez az önálló, szabad kulturfejlődésében nemzeti autonómiájára támaszkodó osztrák Ukrajna azután egyre nagyobb hatást gyakorolna az elnyomott oroszországi ruténekre.

Arra az ellenvetésemre, hogy célszerű volna-e a történelmi kereteket így felforgatni, az önkormányzati területeket így felaprózni s hogy mindenkifelett az a kétmillió keletgalíciai lengyel a maga gazdasági és kulturális túlerejével, még hozzá nyugatgalíciai rokonaira támaszkodva, nem fogna-e egy újabb és még élesebb nemzetiségi összeütközést kelteni, vagyis, hogy nem volna-e jobb egy újjáalkotandó életerős Lengyelország kereteiben élvezni a lengyel vezérek által felkínált messze-menő rutén nemzeti autonómiát, a rutén vezér férfiak ezt választották: — Semmi esetre; mi nem tudunk a lengyelekkel egy ország kereteiben együtt dolgozni. Először is Galícia nem történelmi alakulat, hanem a negyvenes, illetőleg a hatvanas évek csinálmanya a lengyel nemesség megnyerésére, amely azóta minden osztrák kormány többségének leltári felszerelése volt. Azután, ha jogos, hogy az egész Galiciát egy lengyel kisebbség kormányozza, miért ne volna jogos, hogy Kelet-Galiciát a rutén többség igazgassa. És mindenkifelett egész bizonyos, hogy a lengyel urak által ígért teljes rutén autonómia a papiroson maradna, mint minden ígéletük, amelyet a rutén nép szervezett politikai erejével nem vagyunk képesek kikényszeríteni. Nem is egy rutén, hanem a lengyel nemzeti mozgalmakkal különben rokonszenvező lengyel szocialista vezér, Ignaz Daszynski mondta ezeket az emlékezetes szavakat: „Galíciában csaknem 3 1/2 millió rutén él, akiket a galíciai tartomány alkotása reménytelen kisebbsége nyomott le... Ez a hárommillió

rutén fizeti Kelet-Galícia egész lengyel kultúráját.”

— Valóban ezzel a lengyel túlhatalommal szemben a rutén nép csak lassan és elszánt küzdelmek árán volt képes nemzeti létét úgy-ahogy biztosítani. De még ma is mekkora igazságtalanságok jellemzik Galícia életét! Íme egypár adat: A lengyel-rutén számaránnyal éles ellentétben a Reichstagban 26 rutén és 80 lengyel, a Landtagban 33 rutén és 111 lengyel képviselő ül. A lembergi egyetem hivatalosan kétnyelvű volna, valósággal azonban a rutén kultúráért alig történik valami. A 6 lengyel főiskolával szemben nincs egyetlenegy rutén intézmény. A 71 középiskola közül csak 5 a rutén. A 14 tanítóképezde mind lengyel. 18.000 elemi iskolai tanító közül csak 3000 rutén s emellett minden elemi iskolában a lengyel nyelv oktatása kényszerű. Nincs egyetlen rutén reáliskolánk sem és minden szakiskola lengyel. A belső hivatalos nyelv mindenütt a lengyel. Az állami igazgatásban a ruténséget vagy egy tucat kisebb hivatalnok képviseli. A bíróságnál még Kelet-Galiciában is csak 20% a rutén. Épp ily elenyészően csekély a ruténség részvétele a posta- és távírdaszolgálatban. Az ügynevezett önkormányzat is mindenütt lengyel kezekben van s a mai választási rendszer lehetetlenné teszi, hogy a ruténség, gazdasági és kulturális súlyának megfelelően érvényesüljön ...

— Ennyi akadály és igazságtalanság dacára mégis feltartóztatlanul halad előre a ruténség ügye. Hiába lengyeleltették el a ruténség nemesi és vagyonosabb elemeit: egy új középosztály alakult ki, mely híven kitart népével. Ez a középosztály, a parasztsággal együtt, magát tudatos ellentétben érzi a keletgalíciái óriási lengyel latifundiumokkal. A lembergi főiskolákon ma már 1200 rutén hallgató tanul, de a külföldi intézeteket látogatókkal együtt ez a szám bátran 2000-re tehető. Ez a fiatal ruténség pedig intranszigenz nemzeti érzülettől van áthatva. Még gazdasági szervezetünk is rutén nemzeti alapon működik, teljesen izoláltan a lengyel és a lengyelekkel tartó zsidó burzsoáziától.

— Így az egész vonalon beteljesült a bölcs cseh vezérférfi, Rieger jóslata ki így érvelt az osztrák Reichstag alkotmányjogi bizottságában 1849-ben Galícia lengyel és rutén területeinek szétválasztása mellett: A rutén nemzet létét nem lehet letagadni. A sajtószabadság tökéletesen ki fogja fejleszteni a még benne szunnyadó kulturális csirákat. A cseh nemzetet is sokáig egy állami és nemzeti létre képtelen, elmaradt fajnak mondták s íme a modern jogegyenlőség és a kultúra feltámasztották. Ettől a rutén fejlődéstől pedig ne féltsük Ausztriát. Ellenkezőleg, csak a rutén nép öntudatra ébredése lehet az az erő, mely felolvasztandja a cári abszolutizmus dermedtö jegét s megtörendi az ázsiai túlhatalmat Európában.

— A mai háború csak meggyorsíthatja ezt a fejlődést, mert a vezető osztrák körök immár belátják, hogy a rutén nemzeti mozgalom nem egy irredenta mozgalom, de épp legjobb védelem az oroszító törekvések ellen. A háborúban árulással vádolt rutének közül a rutén-nemzeti mozgalom tagjai egytől-egyig ártatlanoknak bizonyultak. A bűnösök az orosz-nemzeti, ó-rutén mozgalomból kerültek ki, melyet épp a hatalom lengyel birtokosai favorizáltak volt pártpolitikai okokból. Egy szabad és

autonóm rutén-osztrák tartomány a legszilárdabb biztosítéka volna Közép-Európának Oroszországgal szemben. Hisz a rutén nép túlnyomó többsége sosem, akart tudni az Oroszországhoz való közeledésről...

Így látják a helyzetet a rutén vezérek s bármily fantasztikus legyen is jövő terveik egy része, az bizonyosnak tekinthető, hogy a rutén nemzeti mozgalom újult erővel fog tovább haladni a háború után. Ezt maga a lengyelség liberálisabb része is elismeri, sőt a rutén törekvések fejlesztését programjába vette.

Magyar szempontból nem érdektelen talán annak megemlítése, hogy az ukrajnai nemzeti tanács egy informatív füzeté 1914-ben magyar nyelven is megjelent, még pedig Szemere Miklósnak ajánlva, mint „az ukrajnai nemzet lelke megértőjének és nagy jóakarójának”.

* * *

Eme feljegyzés „fantasztikus álma” a szabad, független ukrajnai állam, íme valóra vált. Alig képzelhető el, hogy ezt az életképes nemzeti alakulatot valaha is még visszacsinálni lehetne. Határvonalai változhatnak, szövetségi elhelyezkedése az, európai koncertben átalakulhat, de nagyra hivatott népének önrendelkezési jogához aligha merészkedik majd nyúlni valaki.

A világtörténelmi események rohanó sodra még egy más irányban is új helyzetet *teremtett: a Monarchia rutén kisebbségének problémáit még jobban kiélezte.* Egy hatalmas, egységes nemzeti állammal való tőszomszédságban a ruténség régi nyomorúsága nem tartható fenn, hisz máskülönben egy olyan félelmetes irredentista mozgalmat kapunk, melyhez képest a régi puszta gyerekjáték volt. A Monarchia nemzetiségi kérdéseinek végleges és intézményes megoldása újabb nyomatékos indítékot kapott az ukrajnai népköztársaság megalakulásával. (J. O.)

Egy erdélyi mágnás az általános választójogról 46 év előtt.

Most, amikor Erdély veszedelmének jelszavával érvel a választójog kiterjesztése ellen egy erdélyi mágnás, nem érdektelen idézni egy másik erdélyi és szintén konzervatív mágnásnak, *Orbán Balázs* bárónak, a *Székegyföld leírása* szerzőjének 1872 március 22-én az országgyűlésen mondott szavait:

.....egy nemzet, mely 1848/9-ben oly nagy, oly dicső, oly legyőzhetetlen volt, egy nemzet, mely egy lépéssel utól tudta érni a többi előrehaladott népeket: ez 24 év alatt annyira degenerálódni nem tudhatott, hogy önérzetéről és nagy nemzeti missziójáról lemondva, némelyek szeszélyeinek sokáig játékeszközévé váljék. 1848-nak, az újjászületés e nagy korszakának vagyok én neveltje, e kor nagy példái, tanúságai s a nagy eszmék, melyekért annyi drága vér omlott: élénken nyomultak be lelkembe s bizonytal azok közé tartozom, kiknek lelke nyitva áll a szabadság mindéin követelménye előtt, s így az általános szavazatjog is elvileg politikai hitágazataim közé tartozik, azt mint a szabad népek elvitázhatatlan jogát elismerem és vallom;

azonban amidőn minden polgárnak, ki az állam terheiben részeseül, megfelelő jogokat adni kész vagyok: a jogelmélet alkalmazásánál tekintettel vagyok a célszerűségekre is, mert kétségtelen, hogy némely újítás előkészület nélkül való rögtöni alkalmazása, veszedelmes lehet.” (Itt a népoktatás szomorú állapotának leírása következik, majd aztán:) „Ez okon én a szavazat jogot most még cenzushoz kötém; úgy azonban, hogy az az értelmiség-fejlődésével fokenként tágíttassék, mígnem az általános tan-kötelezettség áldása alatt felnőtt minden elemi iskolát végzett 20 éves honpolgárnak, tehát mostantól számított 15 év múlva minden teljeskorú férfiúnak megadnám a szavazat jogot. Ily értelemben vagyok én az általános szavazat jog barátja, s azt mint a jövőnek elvitázhatatlan jogát föltételelesen elfogadom. Addig azonban az e téren eléggé szabadelvű 1848-iki választási törvényeket megtartandóknak vélem, mert kétségtelen, hogy az 1848-iki törvényhozók, akik a kor intőszavait mindenben átérték: az általános szavazat jogot csak a főntebb felhozott érvek alapján odázták el s nem kétlem, hogy ha nemzetünk e dicső korszakára nem következik a zsarnokság visszalökő, feltartóztató és minden előhaladást megakasztó hatása: azóta már az 1848-iki választási törvényből kinötte volna magát az általános szavazat jog.”

Boldog kor, amikor még így érveltek a konzervatív politikusok!
(B. R.)

A béke pedagógiája.

Évtizedek óta készültünk a háborúra, nem történetgyárakkal és katonai előkészületekkel csupán, hanem a történet rövidlátó értelmezésével, buta előítéletekkel, a sovinizmus káros túlhajtásaival, a csak önmagunkkal eltelt s az idegeneket semmibe sem vevő gőgösségünkkel, s mikor megérett a gyümölcs, mikor kiütött a világháború, akkor úgy tettünk, mintha váratlanul ért volna bennünket a jól előkészített átok. *Bekövetkezett, aminek tudatos vagy nem tudatos előkészítésünk után be kellett következnie* és mi nem azért kiáltottuk a *mea culpa*-t, hogy „íme, mire neveltük gyermekeinket!”, hanem komikus komolysággal megállapítottuk, hogy „no lám! a háborúra kellett volna nevelni a gyermekeket!” És megszületett a „háborús pedagógia.” A régi „mulasztások” orvoslása címén százával jelentek meg az értekezések, sőt könyvek s ma, a világháború negyedik évében, mikor a józan ész belátja, hogy a további vérengzésnek csak akkor van értelme, ha megszünteti a jövő háború lehetőségeit, a napnál világosabban megállapíthatjuk, hogyan kell egyenesen a háborúra nevelni a fiukat az óvodától az egyetemig. Mert úgy hiszik a céhbéli pedagógusok közül igen sokan, hogy csak úgy lehet a hazáinak minden szolgálatra kész hazafiakat nevelni, ha a háború fogalmát már az apró gyermekbe beleoltjuk s ezáltal beleplántáljuk az önbizalom csiráját...

„Ki magyart bánt, mind levágom,
Egy se legyen a világon
Edes jó anyám ...”

A *Háború és az iskola* című, egyébként értékes könyv, gyík dolgozatában ily versikéssel akarja V. J. a „háború fogalmá”-t az óvodásokba csepegtetni... Csákót is tesz Ferike fejére, kardot köt az oldalára, puskát ad neki. Trombitát ad a másíknak, dobot a harmadíknak, stb. És ha jön az ellenség, mi akkor sokat fogunk löni, hogy az ellenség elszaladjon...” „Mindnyájan emeljük fel a kezünket, így, te dobolj, mi pedig löjünk ... puk ... puk ... sokat löjünk ...” stb. Ebből a bombasztikus pedagógiából már elég volt, már több is volt tán a soknál. Ehelyett a béke pedagógiáját, a békés munka pedagógiáját várjuk, a háborútól kimerült lelkünk minden megmaradt energiájával. Ennek a békés pedagógiának a jegyében örömmel üdvözljük Kaffka Margit most megjelent nagyszerű könyvét, a *Kis emberek, barátocskáim* című pedagógiai remekművet. Hogy „minek” szánta e művet az illusztris íróő, azt ne fesséssük. Ha akarjuk, a játékok tanulságos könyve, ha akarjuk, elejétől végig érdekfeszítő meséskönyv. Mert a játéksínálás pompás mesterségét oly kedves történetek keretében mutatja be, hogy könyve nemcsak a kicsinyeknek, de a nagyoknak is élvezetes olvasmányává lesz. De mi nem a mesészővés művészetére akarunk itt rámutatni, hanem arra a szellemre, mely könyvét áthatja, mely abból átsugárzik az olvasók lelkébe... És mivel az olvasók többnyire gyermekek, Kaffka Margit könyve, talán a szerző tudtán kívül, pedagógiai jelentőségre emelkedett. Legszívesebben pedagógiai jótéteménynek nevezném könyvét, mert a munka szellemét s a megértés szellemét önti azoknak az, ártatlan gyermekeknek lelkébe, kiknek „puskával és kardal” neveli önbizalmát a sovíniszta elfogultság.

Kaffka Margit is erőseknek akarja látni a gyermekeket, de nem a háború, hanem a munka kedvéért, Mennyivel más-kép — mondjuk „hősiesebben”, de akkor is „emberiesebben” — beszél kis barátainak a „világraszóló örültségről”, a háborúról: ...”De mégis azt mondom: ne engedjétek a szíveteket megzavarni, az élethez való kedveteket elrontani, gyerek-emberek! Ez a szörnyű háború a mostani felnőttek hibája, tinektek kell majd helyrehozni, ha nagyok lesztek. Ó, nagyon erősnek kell lennetek, nagyon sokat kell majd dolgoznotok, ezért a szegény, kedves hazáért, hogy minden sebe begyógyuljon, minden hiányossága elmúljon. És ezenkívül a többi hazák összességéért, valamennyi embertársunkért...”

„Így készüljétek jövőtökre, mely szebb, boldogabb lesz, mint a miénk, hiszen akiket mi most ellenségnek nevezünk, azt ti majd barátokként szerethetitek újra, tanulhattok tőlük dolgozhattok a javukra; s azok is viszont...”

Ily szellem hatja át Kaffka Margit könyvét, ilyen élő s éltető szellem... Jertek s olvassátok immár ezt a könyvek-könyvét, ti céhbeli pedagógusok s tanulatok belőle igazi, okos, éltető hazaszeretetet.

Pater.

Politikai prognózis a magyar hírlapok elterjedtsége alapján.

A *Pénzvilág* március 31-iki számában olvassuk, hogy a Papírközpont kimutatása szerint a napilapok évi papírfogyasztása vagonokban kifejezve a következő: *Pesti Hírlap* 520, *Az Est* 390, *Pesti Napló* 90, *Magyarország* 80, *Az Újság* 80, *Pester Lloyd* reggeli lapja 75, esti lapja 35, *Neues Pester Journal* 67, *Világ* 52, *Népszava* 42, *Budapesti Hírlap* 30, *Budapest* 27, *Alkotmány* 26, *Magyar Hírlap* 17. Nem csekély mértékben adnak e számok felvilágosítást a politikai erőviszonyokról. Szavakba áttéve e számokat, ezt a politikai képet kapjuk: A nacionalizmus fönnen uralkodik, némi igen tág, bizonytalan óliberalizmussal keverten, mely irány ellen egyrészt egy kisebb erejű radikalizmus, másrészt egy még gyengébb klerikalizmus küzd. A szervezett munkásság több erőt képvisel a szervezett katolicizmusnál. A legtöbb politikai erőt jelentő polgári osztály egyelőre még tagozatlan: agresszív nacionalizmus és a régi liberalizmus elvtelen kevertségben vannak nála egymással. Ez az osztály irodalmi ízlésében még a múltban él: Szomaházyért verseng két vezető lap és Porzsolt állapítja meg ennek az osztálynak, hogy mi erkölcsös és mi erkölcstelen. E hírlapok olvasóközönségéből állnak a jövő parlament választói.

B. R.

KÖNYVISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK

A háború kritikájához. (G. F. Nicolai: *Die Biologie des Krieges. Betrachtungen eines deutschen Naturforschers. Zürich, 1917. 464 l.*)

E könyv lehető részletes ismertetése már csak azért sem ígérkezik hiábavaló munkának, mert nem igen hihető, hogy e munka, a háborús (háborúellenes) irodalomnak minden bizonnyal számotvető kötete, a rendes könyváruai forgalomnak egyhamar átadassék.

Nem a dúló világháború elcsépett kérdései a kezdeményezés bűnössége felől a problémái: a háború intézménye felett tör palcát a szerző akkor, midőn nem lát benne egyebet, mint az emberiség fejlődése által ma már meghaladott, lehetetlenné vált megnyilvánulást, mint akár a kannibalizmus vagy rabszolgatartás és midőn megállapítja, hogy a bekövetkezett katasztrófát azok az elavult, káros berendezések és érzések tették lehetővé, melyeket érdekelt osztályok oly céltudatos szívóssággal ápolnak és tartanak fenn.

Régóta gyűlölt a háború, egy gondolkodó fő sem tudott róla jót mondani, legalább is akkor, ha gondolataiért annyi szavatosságot mert vállalni, amennyit azok publikálása magában rejt és mégis háborúnk elején annyian dicsérték, védtek, sőt szerették a háborút. Megállapították, a háborús hajlam az emberek régi, mindem pillanatban kitörni kész szunnyadó ösztöne; az ösztönök követése pedig hasznos. Elfelejtve, hogy egy ösztön sem hasznos önnönmagáért és létjoga, még ha keletkezése idejében hasznos is volt, csak addig van, amíg a feltételek, mik előidézték, ugyanazok. Értékelné a háborús ösztönt csak akkor tudjuk, ha ismerjük a körülményeket, melyek Szülték, ha nézzük: fennállanak-e még és megvizsgáltuk: nem lett-e csöke vényyé ez ösztön az idők során, mint a szervek világában valamikor hasznos vakbelünk, mely ma csak káros kórokozó. Körültekintve az élők világában, látjuk, hogy a harci hajlam nem egy régi, széles, az állatvilággal közös tulajdonsága az emberi nemnek. A farkas a bárányt, az oroszlán a karcshú gazellát megtámadja és megeszi, de nem hadakozik vele, hiszen az összes élőlények közös és domináló ösztöne a fájdalomtól és elmúlástól való félelem és így természetes, hogy azonos, küzdelemben egyenlő esélyű állatok között a háborúskodás és harc oly ritka, hogy azt méltán specifikus emberi tulajdonságnak mondhatjuk. *Homo homini lupus* valótlán állítás, hiszen a farkasok egymás között szelíd és jámbor állatok. (Shaftesbury.) Az ember sokkal előbb volt csordában élő társas — egymás között békés — lény, a háború keletkezéséhez már tetemes fejlődés, bizonyos berendezések voltak szükségesek, mert háború csak eltulajdonítási céllal viselhető és így természetesen csupán a tulajdon bevezetése után keletkezhetett. A háború célja röviden rablás, más szóval: létfenntartásunk fokozott emberi igényeihez szükséges energiák erőszakos elsajátítása. Szellemi funkcióink bázisa, évezredek végtelen során magasra fejlett agyunk azonban oly szerszámok, gépek készítésére képesít és a természet az energiák oly bő kiaknázatlan tárháza, hogy az energiáknak embertársainktól nehéz, és veszélyes harc árán való elrablása annyira nem gazdaságos, hogy a harci hajlamokat, mint haszontalanokat és mint látni fogjuk, károsokat az atavizmusok lomtárába helyezhetjük. Ma „a gép

győzelme az egyedül lehetséges győzelem, melyet az ember a lét-küzdelem törvényei szerint kivívhat”.

„A háború a népek próbaköve: benne a korhadt tönkremegy”, mondják és a darwinizmus álarcában mint degeneratív jelenségek kiküszöbölésére szükséges folyamatot üdvözik. Valamikor régen talán igazuk is volt, amikor a zsákmányolt asszonynépség révén előállott vérkeveredéssel a zárt csoportokban élőkre bizonyos élet-tani haszon jutott. Ma ez sincs és a háborús kiválasztás más képet nyert. Németországnak körülbelül 33 milliónyi férfilakosa van, ennek fele a hadbavonuláshoz túl fiatal vagy öreg. A fennmaradók fele pedig testileg avagy szellemileg alkalmatlan. Mindössze 8 millió azoknak a férfiaknak a száma, akiket testi és szellemi erejük a harcolásra képesít. Az állam védi a gyermekeket és aggodat, de épp úgy patrónusa a vakok, süketek, némák, idióták, paralitikusok, epileptikusok, törpék és torzszülötteknek. Az emberiség e salakja nyugodt lehet, néki nem jut ki a golyózáporból és mialatt a fiatal, erős férfiak a csatatéren pusztulnak, ők otthon ülve békésen ápolhatják nyavalyáikat. Az erkölcsileg gyerekebbet érók épp így fennmaradnak. Mindenekelőtt valamennyi fegyháztöltelék, a gyávák szintúgy, mert a raffinált következetességgel üzőtt dekolással szemben a legsnájdigabb törzsorvos is tehetetlen. Valóságos életbiztosítás tehát e nyomorékhad számára a háború; míg a béke szabad versenyében alig vegetáltak, most a legzsírosabb koncokhoz jutnak. Maga a sorkatonaság sem pusztul válogatás nélkül: „természetes, hogy a halál a legdúsabban a legjobbak között arat, senki sem tagadhatja meg az elesettektől azt az elismerést, hogy a sereg értéke csatáról csatára sülyed”. (C. v. d. Goltz.) Röviden, ha eléggé hosszú ideig húzódnék egy háború, automatikusan okozná azt, hogy a népesség kizárólag *minderwertig* elemek konglomerátumává csenevészsedne, már csak azért is, mert a fajfenntartás is kizárólag az otthonmaradott gyatrábbakra hárul. Ilykép a hadakozásból, melynek a pozitív kiválogatódást kellene szolgálnia, egy nagy negáció lesz: a *struggle for life*-ből *struggle against life* — harc az élet ellen.

A harcoló emberek közvetlen megerősödéséről is beszélnek a háború révén; a béke senyvesztő elpuhításával szemben a háború acélossá edz. E jó emberek nem veszik észre, hogy mialatt normális időkben a boxot, baseballt, bikaviadalt embertelen barbárságoknak tartják, az emberölést teszik ártatlan izomerősítővé. Méltán kérdezhetjük, lényegében milyen lesz az az emberiség, mely egymás kölcsönös pusztításával erősíti — agyon magát. A háborúnak a kultúrát fejlesztő lelki életre való hatásáról az orosz-japán háború borzalmas tömegpéldákat szolgáltatott. Az idegrendszer háborús felmorzsolódását, a háborús pszichózisokat a fejlődő haditechnika fokozott rémségei csak növelik.

A háború erkölcsnemesítő hatása éppoly nemleges. Önfeláldozás, heroizmus velejárói ugyan, de karakterisztikussá a felelőtlen ölés teszi. „Az ölés” pedig „eldurvít, még ha törvényes kereteken belül történik is, akár a hóhér munkája”. E gondtalan ölés az élet értékét semmivé teszi. Haditörvényszékek kis vétségekért mérik a halált, hideg nyugalommal végeztetnek ki tűzok, kiknek személyes ártatlanságáról mindenki meg van győződve. A tulajdon tisztelete is megszűnik. A háborúokozta lelki felfordulásról, mely a hadviselő népeknél dühöng, mondja Jean Paul, hogy a leghosszabb békében sem mondanak annyi butaságot és valótlant, mint a legrövidebb háborúban. Az 1914-ben indult háborút is a hírlapok vezérlete alatt a „szent” gyűlölködés, rágalmazás és pizskolódás mindent elárasztó üvöltése kísérte. Erkölcs és bűn kormányozható volta sosem tűnt ki jobban, mint amikor nálunk nemes polgárerénnyé magasztosult az, mi az ellenségénél gaz aljaság és viszont.

Az energiapocsékolások e legnagyobbika az összemberiségre hasznot nem hoz. Egyes népek sem nyernek vele, mint alább látjuk, csak egyes vállalkozók, nagybirtokosok préseinek ki milliók véreből örült summákat. Annak, hogy nemzetgazdaságilag mily rossz üzlet a háború, egész irodalma van. A speciálisan biológiai okok közé, melyek a háború ellen szólnak, tartozik az is végül, hogy az állatias küzdelem állati állapotba rögzíti az embert és elvonja a valódi emberi fejlődés lehetőségétől.

Egy nép azon vágyából, hogy kultúráját, nyelvét kiterjessze — bár *conquistador* merkantil és agrár érdekek voltak okozói a valóságban —, igazolható a gyarmatosítás. Kérdése azonban, mint azt Jaurès fölvetette, hogy egy kolónia „meghódítása” annak uralom alatt tartásával azonos-e. Míg Hátsó-Indiában, Indokínában, a keletindiai szigeteken az angolok, franciák és hollandok *vete- kednek az uralomért*: addig a bevándorló, szorgalmasan dolgozó kínaiak a szó igaz értelmében elfoglalják e területeket. A fegyveres hódításnak magában nincs értéke a gyarmatokon és ezek fényesen bizonyítják, mily kevéssé döntenek a fegyverek, ami nem is csodálatos: az ott meglepedni akaró különböző államok népei között szabad verseny folyik és az győz, amelyik a létért való küzdelemben különb. A fegyverrel győztes még távolról sem a győző. Waldersee, aki az európai büntető expedíció parancsnoka volt, a boxerlázadaskor Kínában, csodálkozását fejezte ki afelett, mily nyugodtan nézik a kínaiak azt, hogy földieik közül oly sokakat legyilkolnak az európaiak. Egy kínai bölcs megfelelt neki: valamikor a tatárok törtek be, ha nem is ágyúkkal és bajonettekkel, de az akkor modern nyilakkal és íjjakkal és szintén leöldöstek milliónyi kínait; sosem győztek a kínaiak, mégis — folytatta mosolyogva — hol vannak ma a tatárok? Csakugyan hová tűntek Hannibál, Nagy Sándor, győzhetetlen Tamarlan, Attila, vad Dzsindiszkan, XII. Károly, Napoleon és oly sokak vérrrel és vassal szerzett világbirodalmai? A leigázott népek öntudatát, életenergiáját a nyomás csak serkenti. A népek benső ereje fog minden fegyverszerencse ellenére győzelmes maradni.

A következőkben N. a háborúk megnövekedésére mutat rá. Míg az ókor legnagyobb csatáját 15.000 görög vívta meg Marathónnál, addig ma milliók pusztítanak és pusztulnak. A háború ezen megnövekedésében vigasztalást talál, mert ebben a szociális tudat izmosodását és a közösség érzésének megnagyobbodását látja. Valamikor hordák, később városok, ma már államok, sőt államszövetségek érzik magukat egységeknek és ezek nagysága határozza meg a háborúk nagyságát. A háborúk megnagyobbodása nem bizonyíték arra, hogy az emberek harciasabbak lettek, sőt azt igazolják, hogy az emberek békésebbekké, megférébbekké váltak. Az óriási mértéket öltött háborúra rávetődni látja a *giganthanasia*, a túlnövekedésben való elpusztulásnak árnyékát: „Az utolsó háború a legnagyobb is lesz egyszermind, miként az őskorok utolsó giganthosaurususa legnagyobbika volt fajainak.”

Legtöbben ma már csak a védelmi háborúkat tartják egyedül igazolhatóknak. Így keletkezik a „te kezdted el” gyerekes eldönthetetlen játéka; igazolva az emberek lappangó szégyenérzetét, mely a háborúkat szépíteni igyekszik. Ez a rugója annak a törekvésnek is; mely a háborút humánus mázzal kenven be, undok külsejét takarni igyekszik. Így jöttek létre a genfi konvenció, a párisi deklaráció, a hágai és egyéb megegyezések. „Mindenkinek meg lehet a maga véleménye ezen egyezmények értelméről és értékéről, de megkötésük után meg kell szünnie minden vitának, mert megszegésük most már nemcsak az ellenségnek árt, hanem visszahat és megöli az önnön becsületet. Ezért a legszomorúbb e háborúban a belga semlegesség, a védtelen kereskedelmi hajók megtorpedózá-

sának és a fojtógázok használatának ténye. Ezekkel nemcsak mások életét, hanem saját becsületünket is pusztítjuk.”

Láttuk, mennyire káros, haszontalan és igazságtalan a háború és mégis reánk szabadul, mert a haza érdekében üdvösnek tartják. Miként Tolstói monda: „nem is hal ki a háború addig, míg a patriotizmus szent lángjai fűtik a lelkeket! De a hazaszeretet szférikus magasságokig feldalolt és transzcendenssé desztillált fogalma isi a biológiailag vizsgálható valóságban gyökeredzik. Az otthon és család-szeretet, továbbá a szociális ösztön a hármasság eredői: ezek a fejlődésnek alávetett ösztönöknek azonban semmiképp sem szabad megcsontosodniuk a lokálpatriotizmus és sovénység vakságává, annál kevésbé, mert a hazának határait kitolta, a népeket egymáshoz közelhozta a kultúra. Minden, ami kultúra vagy civilizáció nevét viseli: nyelv, erkölcs, törvény vagy jog, technika, tudomány és művészet, mindmegannyi reprezentánsai a népek együvé tartozásának és magukban véve eszközök is egyszersmind, melyek szükségyszerűen még szorosabban fogják őket összekovácsolni. A művelt ember lelkében ma már nem is élhet kizárólagosan egy nemzet szelleme. Miként bármely nemzet fia, ki Goethét olvassa, Beethovent szereti, Kantot becsüli, lelkének egyrésztében németté lett: olyképp nyer Shakespeare, Newton, Darwin révén az angolság, Tolstói és Pawlow révén az oroszország szeretete polgárjogot szívében. Jobb időkben, amikor még nem csúszott le szomorú háborús lantok pengetőjévé, R. Dehmel szépen fejezte ezt ki, mondván: „Zehn Völkern danke ich mein bischen Hirn.” Az egyre fokozódó közlekedési lehetőségek „áttörnek a népeket elválasztó korlátokat és a nemzetek között új kapcsolatokat teremtenek”. (II. Vilmos.) Mindeneknél hatalmasabban még a szó karolja át a földtekét, a szó, mely valamikor kimondva oly kis körre hathatott csupán, ma leírva könyvek révén, időt és tért kijátszva, testvéri ti az em beriséget.

Nem szabad tehát a már-már ledőlő nemzeti válaszfalakat indokolatlan vad fanatizmussal restaurálni; az otthon és család-szeretetnek, a szociális hajlandóságtól vezetve, nemes kulturpatriotizmussá kell fejlődnie. Maga a tisztult hazaszeretet megmaradhat és meg fog maradni, de ennek nemcsak az önhazának szeretetében, hanem a mások hazájának megbecsülésében, elhajtva a jóban és rosszban az *én hazám* vakító szemüvegét, kell megnyilvánulnia.

A háború pedig csakugyan meg fog szünni, ha gyökeret ver a lelkekben az az új vallás, amely, nem mint a régiek, b állványokban és nem létező fantomokban, hanem az emberiség realitásában találja meg ideálját. Ha meglesz a komoly hit az emberi nem közösségében, mely a felebaráti szeretet feltétele, ha az ember és emberiség élete, a nemes tradíciók — a még hasznos ösztönök —, ha a munka és az igazság, a megbecsülés és szeretet oltárára helyeztetnek, ha legyőzetnek a rossz tradíciók — a nem hasznos ösztönök —, akkor e csapások legnagyobbika is eltűnik.

Ez volna N. tanár könyvének gondolatmenete és konklúziója. Sok-sok oldalra itt egy szóval sem utalhattam, csak rámutatok még azokra a fejezetekre, hol szédületes, szorgalommal és ismerettel gyűjtött kompendiumát adja Homerostól Bismarckig a háború elleneinek. Módszere, felépítése nem avatják e munkát a szociológia klasszikus írásai közé, de írója a természettudós gyakorlott késével és pincettájával tárja elénk az immár élehetlenné vált háborús szörnyek kikezdett idegeit, izmait és az a nemes bátorság, mely még akkor vezette N. tanár tollat, mikor meggyőződéssel kis sziklaként állott a háborús düh óceánjában, méltóvá tesz arra, hogy messze fenn vér és füst fölött, messze túl fegyver és jaj zaján szálljon ez az írás: az Emberiség és Emberiség nagy-szerű manifesztációja.

P. E. F.

A magyar jövő. (Írta Vadnay Tibor. Budapest: Athenaeum, 1918. 271 l. Ara 10 kor.)

Ismertető és főként eszmeterjesztő céllal írta a magyar közigazgatás egy kiváló, lelkes munkása ezt a művét. Új tudományos eredmények feltalálásának érdemét saját kijelentése szerint nem igényli; ennek dacára munkája tudományos szempontból is értékkel bír némely szinte megkapó felállításai és a fennálló helyzetek világos és könnyen érthető feltárása által. Ezt az érdemet az sem vitathatja el a szerzőtől, aki nézetével nem mindenben ért egyet. Ilyen pedig szükségképen sok fog akadni, miután a könyv, mint bevallottan propagandairat, határozott, gyakorlati céllal adja elő eredményeit, melyek természetesen minden oldalon beleütközhetnek más célzatokba. Ezekről az összeütközésektől legkevésbé a szerző maga félti álláspontját; amit meglát, azt a legnagyobb őszinteséggel ki is mondja.

A munka gondolatmenete dióhéjba szorítva a következő: Magyarország a világháború alatt megmentett létét a jövőre csak rendszeresebb, eredményesebb békemunkássággal biztosíthatja. Ennek a békemunkásságnak alapja a mezőgazdasági többtermelés, mely viszont előfeltételként kívánja meg a helyesebb birtokelosztást, a gyakorlatibb nevelést és szakképzést, a munka megszabbbmő megbecsülését, az állami gazdálkodás célszerűbb berendezését, a közigazgatás megjavítását.

Mindezeken a tereken Vadnay kíméletlenül éles lámpással világít reá a múlt tévedéseire és a jelen ferdeségeire. Nem kíméli sem a rosszul gazdálkodó uradalomtulajdonosokat és községeket (101—192), sem a legalantjáróbb önzéssel dolgozó tőkés és ipari érdekeltségeket (96—97, 118—119, 209), sem a háborúban fordított áldozatkészséget tanúsított nagybirtokosokat és nagytőkéseket (259), az osztrák túlkapasokkal szemben tanúsított gyengeséget (213), a „felülről rendszeresített bizalmatlanság” jegyében folytatott közigazgatást (237). Meg meri látni az annyi szép költeményben megénekelt magyar falu „sivár” képét (242), a drágaságot, mely nálunk nagyobb, mint nyugaton (95). A szerző őszinteségéhez már a bátorság ezen néhány bizonyítéka után sem férhet kétség. Nem szándékolt, de éppen ezáltal annál véresebb szatíráként hat, midőn törvényhozóinknak és közigazgatásunk vezérférfiainak szemhatást tágitó közigazdasági tanfolyamot ajánl (129).

Ellenben szerény nézetünk szerint kifogás alá eshetik, hogy némely kérdésekben nem hatol elég mélyen sem az okok felkutatásában, sem az orvosszerek ajánlásában. Itt van mindjárt vezetőinknek az osztrák tőkehatalommal szemben tanúsított gyengesége, mely nem intézhető el „keressük a hibát magunkban”-féle szövegekkel (213), miután alapja nem valami kóros erkölcsi gyengeség, hanem helyzetünk akkor meg sem változtatható valódi gyengesége volt. A munka csekély megbecsülésénél, különösen a földművelőmunka felháborító semmibevételénél (149) látja ugyan a szervezethez hiányát, mint ható tényezőt (134), de már a jobb útraterés eszközei közül főként csak a bőségesebb javadalmazást, illetőleg haszonrészesedést (145) kapcsolatban messzebbmő munkakényszerrel (147) és nem látja a közhatalomban való megfelelő részesedés fontosságát a munka megbecsülésének feltételei között. Oktatási rendszerünkben csak a mezőgazdasági szakismeretek nyújtásának hiányosságát látja meg (124), nem pedig a túlságos alacsony iskolai korhatárt. Sőt, ahol a szaktárgyakkal szemben a mezei munkásra nézve kevésbé fontos ismeretágak kiküszöbölése mellett foglal állást (124), szem elől téveszti, hogy az általános műveltség minden magasabb rendű munkakészség előfeltétele, hogy enélkül rendszerint az sem akar jobban dolgozni, aki tudna, hogy a híres dán mezőgazdasági oktatási rendszer

megindítói az általános műveltséget nyújtó Grundtvig-féle parasztegyetemek voltak. Jól tudja, hogy a rossz, ízetlen táplálék ébreszti a túlságos fűszerek, de különösen a káros szeszesitalok utáni vágyat (141—176), de az alkohol elleni küzdelemben nem mutat rá az északi népek által vágott kitűnő ösvényekre, sőt a szeszt (209), sört (119), úgy említi, mintha a népjólét szempontjából kívánatos fogyasztási cikkekről lenne szó. A mezőgazdaság számára ajánlott gépek közül (117) kihagyja az aratógépet, holott az a sokszor megénekelt „pengő kasza” teszi éppen, hogy Dávid, Vadnay és mások megállapításai ellenére a mezőgazdaságban igenis van bérleenyomó tartaléksereg (v. ö. 139), legalább az évek mindama szakaiban, melyek már nem nyújtanak oly sok embernek aránylag oly jó átmeneti keresetet, mint a kaszás aratás.

Vadnay Tiborban a mellett az elfogulatlanság mellett, mellyel a létező állapotok szemébe néz, jó adag valódi konzervativizmus van. Egyaránt elveti az alamizsnarendszert (119) és az osztályharcot (105). Így benne az egymás ellen ható erkölcsi erők Parallelogrammja alakul ki; ennek eredőjét adja munkájában.

A cél, melyet maga elé tűz: hogy a munka minél eredményesebb és az eredmény lehetőleg egészben a munka végzőjéé legyen (180). Miután legjobban a sajátján gazdálkodik az ember, ilyen önálló gazdaságokra bontandó az ország földje (187) — nem egészen — a mai kötött birtokból csak kereken 2,400.000 hold alkalmas kisgazdaságok létesítésére (202). A kötött birtok arra a térre szorítandó, ahol nem árt, hanem használ (188). Az óriás és a törpebirtok egyaránt kiküszöbölendő, ami nézetünk szerint az utóbbira nézve igen megfontolandó akkor, amikor szerző is felhossa, hogy a törpebirtokon aránylag legnagyobb az állattartás (195), tehát nem lehet oly túlegészségtelen gazdálkodási forma. Az életképes kisbirtok oszthatatlanságának híve (201), de azért a parasztherék nevelésére vezető hitbizományyszerű intézményeket nem pártolja (202). Látja, hogy az ország belterjes gazdálkodásra áttérésének egyik főakadálya a külterjesen kezelt nagy- és középbirtok érdeke (57), de azért még az 1000—10.000 holdas nagybirtokot is a még nagyobb óriásbirtoktól elválasztva, magasabb életrevalósággal ruhazza fel. A Nyugat-Európában elfogadott elnevezésektől eltérően, nálunk helytelenül középbirtoknak nevezett 200—1000 holdas kisebb nagybirtokkategória iránt egyáltalában bizonyos gyengeséggel viseltetik; minden mélyebb megokolás nélkül azt várja ezen birtoktípus képviselőitől, hogy tisztán a közügy iránti lelkesedésből egy olyan átalakulás munkálóivá váljanak (204), mely végeredményében az ő jelenlegi társadalmi, gazdasági és politikai helyzetük sirjának megásását jelentené.

Az érdemes szerző nem fogja zokon venni azt az őszinte megállapításunkat, hogy túlságos idealista, túlságosan rózsás színben látja némely szerencsés nemzetek erkölcsi kiválóságait, túlságos sokat vár a magyar nemzetnek valamely jó szellem által való megihletésétől (166, 169, 171, 245). Idealizmusával együtt jár optimizmusa, midőn például a községi közigazgatás, nevezetesen a jegyzők háborús szereplése feletti megalégedésében (235, 243) nem látja meg a hadisegélyek kiosztása miatti tömérdek panaszt.

Nem tartjuk szerencsésnek azt a megállapítását sem, hogy belterjes mezőgazdaságú ország nem jutott gyarmati sorba (226). Ennek ellene mond Jáva, Portorico és még sok más elég belterjes földművelésű ország. Inkább megfordítva szeretnénk a tételt olvasni: gyarmati helyzetű, ipari fejlődéstől elzárt országban nehezen alakul ki a belterjes mezőgazdálkodás. Dánia és Írország szembeállítása (264) pedig nemcsak azt a gondolatot támaszthatja, hogy no lám, az egyik belterjesen tudott gazdálkodni, a másik

nem — hanem azt is, hogy az egyik függetlenül rendezhette be állami és gazdasági életét, míg a másik ettől meg volt fosztva.

Vannak azonban, miként már ismertetésem elején említetem, a munkának igen értékes, szinte megkapóan kifejezett megállapításai is. Ilyen az, hogy a jó megélhetést nem a harc, hanem a békés munka eredményei biztosítják (7). Az emberek jellemének kialakulásában a környezet döntőbb hatásai tényező az öröklésnél (65). Magyarország ma is úgy keleti, mint nyugati hatások alatt él (77). A termelésben a döntő tényező a munka, és pedig a testi működést is irányító szellemi munka (121, 152). A föld magántulajdonjoga nem természeti, még csak nem is régi jogviszony (198). Az egyéni korlátlan földtulajdon lényege nem a földjáradék élvezése, hanem a munkálás módjának szabad megválasztása (183). Az intézmények nevelő fontosságát igen jól emeli ki, midőn a termelészövetkezetekben a kereskedelmi szellem iskoláját látja (102), a közegészségügy teljesebb kiépítésétől pedig a népnek az orvossal való sűrűbb érintkezését és ezzel egészségügyi érzékének kifejlődését várja (176). Nagyszerű az a gondolata, hogy a gyermekek a mezőgazdasági munkába a szülői oikosban tanuljon bele, de bérmunkába még a mezőgazdaságban se menjen (144).

Vadnay Tibor munkájának minden során meglátszik: sem azt nem kívánja, hogy szaktekintélyül elfogadják, sem azt, hogy szeressék, ünnepeljék, csak azt az egyet, hogy megszívleljék. Ezt a magunk részéről is őszintén kívánjuk neki, ha a magyar közönység a könyvet elolvassa, átérti és megszívleli, már az sem baj, ha nem indul mindenben feltétlenül az érdemes szerző által mutatott nyomokon. (f. g.)

Scotus Viator új művei. (*German, Slav and Magyar. London: Williams, and N or gate. 1916. 198 I. — The Rise of Nationality in the Balkans. London: Constable, 1917. VIII + 308 I.*)

Scotus Viator újabb műveivel az angol közvéleményt igyekszik informálni a Monarchiáról és a Balkánról. E szerző körül a múltban oly szenvedelmes irodalmi harc folyt, hogy talán nem árt, általános képet nyújtani egész irodalmi és politikai irányairól.

A háború előtt Scotus Viator nem volt ellensége a Monarchiának, csak Magyarországnak. Nagyon tévednek azok, kik — nyilván kevéssé ismervén műveit — azt hiszik, hogy a Monarchia könnyűszerrel való felosztását hitte vagy kívánta volna. Ellenkezőleg, nagyon nyomatékosan és többszörösen utalt a Monarchia nagy katonai erejére és arra, hogy a szerbektől a legnagyobbfokú esztelenség, ha arra vállalkoznak, hogy Európa egyik leghatalmasabb hadseregével szálljanak szembe. Magyarország iránti ellenséges érzelme éppen abból fakad, hogy féltette tőle a Monarchia erejét. Általában álláspontja leginkább úgy érthető, ha angol politikai állásfoglalását vesszük figyelembe. Ez a mi nyelvünkön szólva az óliberális irány. Nagybritanniában például híve a liberális elveknek, de a háborúelőtti Lloyd George adóreformjait a lehető legveszedelmesebbeknek tartja. Valószínű, ha Scotus Viator birtokai Magyarországon volnának, ha itt született volna és ha műveltségi foka nem haladná túl egy átlagos munkapárti képviselőt, Tisza Istvánnak buzgó párthíve volna. Alapjában véve konzervatív hajlamú, akinek imponálnak a bécsi központi intézmények: a dinasztia, a hadsereg, a katolicizmus, noha viszont angolszász erkölcsé arra bírja, hogy a Monarchia diplomáciai tevékenységét erősen, bár nem ellenséges indulattal, kritizálja. Veszedelmet lát abban a Monarchia és Európa békéjére nézve, hogyha Magyarország nemzetiségi tömegei elégtelenek. Összes művei közül a legjobb és legalaposabb első

nagy műve, a *Racial problems in Hungary*, noha már látható itt is, mint Steier Lajos *A tót kérdés* című művében (megjelent Liptó-szentmiklóson 1912-ben) bizonyos túlzással mondja, hogy: „a munka egyszerű összeállítás az *adott*, de nem a *gyűjtött* adatoknak”. (314. l.) Mór a délszláv kérdéstről írt műve jóval gyengébben alaposított, lépten-nyomon látszik, hogy a szerző a délszláv vélemények közül csak azokat ismeri, melyeket informálói jónak láttak közölni vele. Sok tekintetben csupán szócsöve volt a nemzetiségiek véleményének, mert ismeretei nem voltak eléggé alaposak, hogy az elébe nyújtott tények valóságát ellenőrizhette volna. Volt azonban a nemzetiségi politikusokkal szemben két nagy előnye, tudniillik hogy sokkalta tájékozottabb volt a nemzetközi politikában és általában műveltebb volt náluk és hogy magasabbfokú politikai erkölcsi alapon állt. Ezért esett szava súlyosabban latba külföldön.

Újabb művei nagy hanyatlást mutatnak úgy alaposág, mint jóhiszeműség tekintetében. Az első pamfletnél többnek alig minősíthető, a második pedig sebtében összezsapott, rosszul megírt kis kompendium az összes balkáni államok múltjáról és jelenéről. Okunk van Scotus Viator nyelvi ismereteit; nem túlbecsülni. Valami keveset tudhatott magyarul, még kevesebbet horvát-szerbül és az utóbbin kívül egyetlen balkáni nyelvet sem. Még e nyelvek és irodalmuk ismerete alapján is lehetetlenség ily féle művet néhány hónap alatt jól megírni. Emellett a szerzőnek minden egyes sora a jelenlegi, illetve akkori hadihelyzethez viszonyítva írott. A legteljesebb ellenségeskedéssel ír a törökökről és feltételes ellenségeskedéssel a bolgárokról, minthogy a törökökről teljesen lemondott, ellenben a bolgároknak, hogy úgy mondjuk, még alkalmat akar adni a megtérésre. A törökökre nézve a múltban sincs egyetlen elismerő szava, hogy sikereiket valamiben való kiválóságuknak köszönhették volna. Csak fanatizmusuknak és barbárságuknak köszönhették, hogy annyi századig uralkodtak a Balkánon. Egy szerb történetíró, Milenko M. Vukičević *Istorija Srpskoga naroda*. Beograd: Davidovič, 1912 (XVI. 434 l.) című művének végén felveti azt a kérdést, hogy miért győzték le a törökök a hatalmas balkáni államokat, köztük Szerbiát is és így felel: „A törökök legyőzték a szerbeket, szétzúzták a szerb hadsereget, megsemmisítették a szerb államot jól szervezett hadseregükkel, erős fegyelmükkel, mintaszerű rendjükkel, az államban uralkodó jó személy- és vagyonbiztonsággal és a főhatalom iránti nagy engedelmisséggel.” A szerb történetíró, ki így irt hazája évszázados ellenségéről egy véres háború közvetlen végén, például szolgálhatott volna az angol publicistának, kit hazája érdekeltsége annyira megfosztott józan tárgyilagosságától.

Braun Róbert.

Carrière, Gabriel: La représentation des intérêts et l'importance des éléments professionnels dans la révolution et le gouvernement des peuples. Paris: Alcan, 1917. 324 l.

A parlamentarizmus hiányainak orvoslására két reformra van szükség: a foglalkozási ágak szervezésére és az érdekek képviselőjének. A szindikátusok erősen kifejlesztendő jogi képességük kiterjesztése és széleskörű tulajdonjoggal való felruházásuk által, hogy működési körük kiterjesztessék és a kollektív munkaszerződésekben pozitív garanciákat nyújthassanak. De az egyes foglalkozási csoportok nemcsak jobban megszervezendők, hanem érdekeik képviselője is jobban kifejlesztendő. Erre nézve a szerző elfogadja Hennessy képviselőnek nemrég a francia képviselőház elé terjesztett javaslatát, mely szerint az összes választók foglalkozási ágak szerint volnának csoportosítandók (gazdák, kereskedők, iparosok, hivatalnokok stb.) s mindegyik csoport külön választana „helyi” képviselőt a „helyi” parlamentbe, melynek feladata lenne az összes a környéket érdeklő kérdések végleges rendezése s az országos parlament illetékessége a nemzeti és külpolitikai kérdésekre redukáltatnék. A reformjavaslatot hosszú történelmi tanulmány előzi meg a foglalkozási csoportok szerepéről és jelentőségének emelkedéséről az egész történeten át.

Dánér Béla: Új Magyarország felé. Budapest, 1918. 68 l.

A könyv minden tudományos készültség nélkül írott újságcikkek gyűjteménye. Alaphangja a durva, útszéli és sérteni akaró nacionalista frazeológia, támadás minden modern társadalmi és kulturumegmozdulás ellen. Ideálja a Tisza István által parlamentív telt kanászvirtuskodás és magunkfajta izlésű embereknek igazán nehéz eldönteni: vajjon az író jóindulatúan tudatlan vagy rosszakaratúan rágalmozó-e? Nem a tudomány nemes fegyvereivel küzd, hanem a politikai kocsmában fokossal veri a mestergerendát. Szidja a zsidót, a radikálisokat, a Társadalomtudományi Társaságot, a pacifistákat és általában mindent és mindenkit, aki nem az ő szabadalmazott reakciós *Budapesti Hírlap*-os hazafiságát vallja. Egymástól különálló osztályokat és társadalmi törekvéseket egy kalap alá von, mert ez nagyon kényelmes mód a tények meghamisítására és mert ilyenkor tömörített szitkozódásokat adhat. A bevezetésnek ez a pár sora a könyvnek minden értékét és az írónak kultúr színvonalát is megmutatja: „... azok, akik politikai és társadalmi kérdésekben — magyar honfitársaimnak — a nyomdafestéken keresztül nagyképű oktatói, ezen a téren jórészen született analfabéták és a magyar kondáshoz is iskolába járhatnának egy kis politikai érzék és helyes politikai ítélőképesség elsajátíthatása végett”. Hasonlóan jellemző a *Pénz és hatalom* fejezetnek a következő része: „Tehát ezek fogtak ma össze. A legbetegebb együttes, amit csak elképzelni lehet: enervált arisztokrata, letört dzsentri és stréber zsidó. Hozhat-e ez a dekadens trió mást, mint betegséget az országra?” Megjegyzem, szándékosan a finomabb stílusából válogattam, mert szitkozódásainak igazán nem lehet helye a *Huszádik Század*-ban. Figyelmeztetni

akarom a szerzőt még valami izlésbeli dologra, mielőtt írástomat befejezném. Sietek kijelenteni, nem a velünk szemben való viselkedésére vonatkozik az — mi igazán könnyen elbírunk még egy Dánér Bélát —, hanem önmagával szemben történt modortalanságára. Kegyeletes akar lenni a háború áldozatául esett öccse emlegetésével, ezt azonban olyan szerencsétlenül teszi, hogy akaratlanul is erre a mondásra késztet: Dánér úr! Az Ön által annyira gyűlölték legtöbbjének családja gyászolja valakijét, akit megölt a ma tömeggyilkolása, de egyiknek sem jutott eszébe, hogy elpusztult kedves halottja hullájából politikai tőkét faragjon magának és reklámul használja fel egy szitkozódó pampflethez! Utolsó szerény megjegyzésem pedig ez: az én kicsinységem is egyike az ön „sírásóinak”, aki az Ön terminológiája szerint is magyar, de egyben téved, mert az a gödör, amit mi ásunk, „nem sír, hol nemzet súlyed el”, hanem csak meszesgödre a magyar kultúra kártékony férgeinek, akiket és amelyeket ebbe elásva a magyar nemzet életfáját fogjuk — még az Önök hosszú évszázados pusztításai dacára is — erősgyökérűvé és nagylombúvá nevelni. *Kőrís Kálmán.*

Denis, Ernest: Les Slovaques. 2me éd. Paris: Delegrave, 1917. 283 l.

Nem egy jelből látszik, hogy a szerző az európai politikan kívül nem járatlan a Monarchia és a szlávok belügyeiben sem. Nemcsak az e kérdésre vonatkozó német, hanem cseh irodalmat is ismeri, sőt a tót irodalom sem ismeretlen előtte. Emellett mint gyakorlott, régi publicista, ért az írás művészetéhez is. Itt-ott tárgyilagos is és vannak találó megjegyzései a német és osztrák politikáról. E jó kvalitások dacára ez a könyv mégis a rossz háborús irodalomhoz tartozik. Mert 1. a szerző egy már előre kész ítélethez keres adatokat és egyetlen oly ténnyt sem említ, mely ezt az ítéletet gyengíthetné, noha ilyeneket bizonyára ismert, 2. mert világos célja, hogy az ellenséges nép iránti gyűlöletet fokozza és 3. mert a gyors munka felületességét és egész sereg hamis adatot eredményezett. Így például az erdélyi magyarok számát két millióra teszi, a Felvidéken 1900-ban 9700 magyar és 4100 tót iskoláról tud (bár a fele igaz volna!) stb. Mint háborús könyv, mindamelllett, sajnos, még” a jobb irodalomhoz tartozik. *(B. R.)*

Ellwood, Ch. A.: An introduction to social psychology. New-York: Appleton, 1917.

A társadalomlélektani kutatások jogosultsága, ez a könyv tárgya. A társadalom vizsgálható lélektani szempontból, mert fejlődésének lényeges tényezői lelkiek: gondolatok, érzések, szuggesziók stb. Sőt a társadalmi élet egységét és folytonosságát is lelki tényezőknek köszöni: a jelenlegi elemek és az egymást követő generációk szolidaritása nem képzelhető el egyéni lelki tevékenység nélkül. A társadalmi élet kollektív alkalmazkodási folyamat a környező természethez, melyben azonban a lelki tényezők mindinkább nagyobb szerepet nyernek. Az összesség élete egy közös alapon nyugszik: az emberi természetben, melyben a lelki elemek sem el nem hanyagolhatók, sem nem másodrendűek. Ezen a megőrzött s a biológiai és társadalomlélektani kettős átöröklés által továbbbadott közös alapon az egyén különböző diszpozíciói, szerzett szokásai változásokat idéznek elő — még pedig előre vagy hátra — progresszív vagy regresszív irányban. A társadalmi élet folytonossága a nevelés, a nyelv által továbbbadott, a példaadás és utánzás által terjesztett, szimpátia által elfogadott s a közvélemény ellenőrzése alatt megtartott ideáktól függ. A társadalom tehát legalább annyi jögon nevezhető „társadalmi lélek”-nek, mint „társadalmi test”-nek s ha tudni akarjuk, hogyan fog viselkedni adott körülmények között

egymással szolidáris egyének tömege, feltétlenül ismernünk kell a kollektív szellem tartalmát.

S ez a társadalmi lélektan feladata: a társas lélek tartalmának megismerése. S ha jobban fogjuk a kollektív lelket ismerni, jobban fogunk tudni a szokások, a közfelfogás, közvélemény s a társadalmi fejlődést domináló tendenciák, szimpátiák és ellenszerek átalakításán dolgozni. Az utánzás és a szuggesztió azt kívánják, hogy jó eredményekre vezessenek, hogy az irányítás mindinkább egy intellektuális elit kezébe kerüljön, amely még inkább hangsúlyozni fogja a lelki tényezők szerepét a társadalmi fejlődésben.

Guttmann, B.: Österreich-Ungarn und der Völkerstreit. Frankfurt a/M.: Frankfurter Zeitung, 1918. 85 oldal.

Újságcikkek sorakoznak ebben a kis füzetben egymás mellé a *Frankfurter Zeitung* szerkesztőjének tollából. Ez év elején a szerző újságának hasábjain láttak ezek a cikkek először napvilágot, mint személyes megfigyelések és benyomások eredményei; céljuk volt: a Monarchia nemzetiségi problémájáról tájékoztatni a német közönséget.

Szerző megállapításai bizonyára többet jelentenek osztrák polgári író tollából, mégis az, amit mond, érdekes és tanulságos ránk nézve, azért, mert úgy tekinthetjük azt, mint a német polgári közvélemény megnyilatkozását.

Nem osztrák-német, hanem a birodalmi német szemével nézi a Monarchia nemzetiségi problémáját. így természetesen egészen más lesz a perspektíva. Nem kizárólagosan osztrák vagy magyar, hanem világproblémának tartja azt.

Különösen a cseh kérdéstről szóló véleménye nem tévesztheti el hatását a túlhevített osztrák-német nacionalista fejekre. Habár visszautasítja és nagynémet gesztussal megfenyegeti a cseh imperializmust, mégis elismeri, hogy a cseh nép társadalmi szerkezete elérte úgy gazdaságilag, mint műveltségileg a németiség fejlődési fokát (Ausztria „második nemzete”) és a jövőben *csak a teljes egyenjogúság alapján állhat meg a két nép egymás mellett.* Mi más ez, mint a német szupremácia feladása Ausztriában? Ugyanezen a nyomon haladva, a nemzeti önkormányzat hívének vallja magát, bár nem tartja azt mindjárt kivihetőnek. Ezt az elvet Ausztriában csak a szociáldemokrácia hirdeti és Renner meg Bauer annak tudományos képviselői.

Minket közelebbről érdekel az, amit mond a magyar viszonyokról, a dualizmusról és a délszláv kérdéstről. Itt is teljesen a demokratikus felfogás alapján áll. Szerinte a magyar állam egészen feudális színezetű és a nagybirtok éppen a magyar kisbirtokost szorongatja. Magyarország jövője attól függ, hogy itthon tudja-e tartani embereit. Az itthontartási egyedül hathatós eszköze a demokratikus birtokpolitika, amely földhöz juttatja a tömegeket akár parcellázás, akár telepítés útján. Ehhez azonban szükséges a politikai hatalom új elosztása, ami csak a választójog reformja útján lehetséges. Így nyer nagy jelentőséget a választójogi mozgalom az országra nézve.

Minthogy a dualizmusnak ugyanazok a hívei, akik a választójog kiterjesztésének ellenségei, a demokratikus politika győzelme vissza fog hatni az országnak Ausztriához való viszonyára is. Végül rámutat a délszláv kérdésre, amely úgy Magyarországnak, mint Ausztriának égető problémája. „A Monarchia nemzetiségi kérdésének megoldásához komolyan hozzá kell fogni. Ehhez azonban nem elégséges alkotmányváltozás, egy egész paragrafuserdő sem. A fejekben kell először világosodni, az egész gondolkodás-módnak átalakulni. A megértésnek kell lépni az eddigi gyűlölkö-

dés helyébe.” Ez a cikkeknek az alaphangja. Milyen más ez, mint amit a mi polgári újságjainkból nap-nap után olvastunk!

Hortobágyi László.

La réparation des dommages de guerre. — Conférences faites a l'École des Hautes Études par Larnaude, H. Barthélemy, A. Weisz, Louis Holland, Jacques Hermant. Paris: Alcan, 1917. 244 l.

A háborús károk kártalanításba Franciaországban is sokat emlegetett kérdés, ami nem is lehet másként ott, ahol az ellenség oly nagy területet tart megszállva s ahol a harcok mindig hazai területen folynak. Ez az előadássorozat elsősorban jogi szempontból tárgyalja a kérdést. A kártalanítás joga Franciaországban is elég bizonytalan, tulajdonképen még nem jog, csak fejlődésben lévő új jog, bizonytalan körvonalakkal. A legrégebb felfogás szerint az állam „felelőtlen, mert *souverain*”, később a méltányosság-nak engedve, az állam vállalja a felelősséget a jogtalan cselekedetekből származó károkért s csak legújabbban nyer tért az a teljes méltányos felfogás, mely szerint a szolidaritás elvénél fogva az állam azokért a károkért is tartozik kártalanítással, melyeket nem tudott megakadályozni. E felfogás szerint a hadikárokat az állam köteles kártalanítani s a károsultnak joga van a kártalanításra. Ugyanez az elv alkalmazandó a saját személyükben károsultakra, tehát a rokkantakra és az elesettek családjaira: nem jótéteményekre, hanem teljes kártalanításra van joguk. Az előadások rámutatnak ennek az igazságnak megfelelő elvek gyakorlati alkalmazásának (főleg pénzügyi) nehézségeire s a kérdésben még fennálló nagy véleményeltérésekre.

Nippold, Otfried: Die Gestaltung des Völkerrechts nach dem Kriege. Zürich: Orell Füssli, 1917.

A könyv vezéreszméje: a jog győzedelme az erőszak felett. Ezért az egész „hadijog” törlendő a nemzetközi jogból. Mert a háború néma jogalkalmazása, hanem a jog tagadása. Ezért a kérdés: kinek büne a háború, nem nemzetközi jogi, hanem egyedül az erkölcs kérdése. Nemzetközi jogi szempontból nem lehet különbséget tenni jogos és jogtalan háború között, mivel a háború mindig a jog tagadását jelenti. A háború a nemzetközi jogban ugyanaz, mint az önségély a magánjogban; s hogy a nemzetközi jogban ez még oly nagy szerepet játszik, az csak azt mutatja, hogy az, még mily kevésbé fejlett s hogy a fejlődés éppen a hadijog hátrányára kell hogy történjék.

A nemzetközi jog feladata a nemzetközi összeütközések eseteiben követendő eljárások szabályozása. Ennek alapföltétele azonban az államok nagyobb önmegtagadása, nagyobb kötelesség-érzete és szolidaritása, valamint önmaguk s jogaik feltétlen hangsúlyozásának, szent egoizmusuknak visszaszorítása. A nemzetközi viszályok elintézését jogi útra terelni nemcsak a résztvevők, hanem a semlegesek kötelessége is. Eszköz: a választott bíróság, a nagy és kis államok egyenlő képviselésével. Szankció: morális és gazdasági nyomás, katonai beavatkozás csak, mint *ultima ratio*. A szankció alkalmazása az alapítandó államszövetségnek feladata.

A szerző az egyes nemzetek érdekeire való tekintet nélkül vonja le következtetéseit, azonban egészben eredményei a német szempontra kedvezőtlenek. De ez nem lehet másként, ha valaki — mint a szerző — a földterület mai felosztását akarja örök időkre biztosítani kollektív garanciák által. Éppen egy adott történelmi állapotnak örökre való megszilárdítására irányuló tendencia a különben kitűnő könyv legnagyobb gyengesége.